

และเจ้านายในแต่ละถิ่นเป็นอุปสรรค แม้เราจะก่อการณ์อันคับขันด้วยการเข้ามาฟันเสียซึ่งผู้เป็นนายให้สิ้นไปก็อาจจะรวมชนเผ่าเหล่าผีที่ต่าง ๆ กันนี้เอาไว้ด้วยกันได้ แต่ก็จะเป็นไปเพียงช่วงระยะหนึ่ง ต่อเมื่อสถานการณ์ผ่านไปชนเหล่านั้นก็จักแยกแตกกันไปตามลัทธิวิถีแห่งตนอีกไม่เข้ารวมเป็นหนึ่งเนื้อเดียวกันได้ พื้นที่ทั้งหลายก็จะกระจายกันไปไม่สนิทดังน้ำกับน้ำมันย่อมไม่ประสานเข้ากันได้จนเมื่อมีไฟเข้าไปผลาญน้ำกับน้ำมันก็จักเดือดไหม้กลายเป็นไอไปด้วยกัน แต่เมื่อไฟดับก็จักกลับผายผันแตกกันออกไปเป็นสองฐานะตามเดิม จะมีผิแตกแตกเพิ่มก็แต่พวกน้ำและน้ำมันที่เจือปนด้วยเขม่าควันแห่งไฟเข้าจับ เป็นลูกครึ่งส่วนน้อยไม่พอกำลังจะประสานยังสองฝ่ายให้เข้ากันได้เป็นเนื้อเดียว จะมีก็แต่หนทางเดียวคือภาชนะใหญ่อันใส่เคี่ยวซึ่งน้ำและน้ำมันให้ผสมกันภายใต้ความต่าง แม้ทำแคงก็ต้องประกอบด้วยการเคี่ยวโดยสัพพะเครื่องที่หลากหลายอันต่างก็กระจายเป็นหลายพรรณแต่ทั้งนั้นก็อยู่ภายใต้ภาชนะอันเดียว อืม! ภูเห็นก็แต่เพียงทางเดียวคือศาสนาอันใหญ่ที่จะบรรจุไว้ซึ่งความหลายได้ดังนี้แล”

พลความข้างบนนี้ผู้เขียนลองใช้สำนวนโวหารประสานเข้ากับจินตนาการถึงบุคคลอันพอใจที่จะเป็นนักปกครองผู้มีความทะเยอทะยานอันยิ่งใหญ่คิดอ่านจะขยายขอบข่ายพื้นที่ของตนเข้าไปครอบครองทรัพยากรในท้องถิ่นอื่นเอาไว้ แต่ก็คงจะไม่ง่ายเพราะปัญหาที่ว่าด้วยการโยกย้ายพื้นที่ให้เป็นส่วนเดียวกันนั้นมีอุปสรรคอยู่ที่อำนาจความเชื่อของชุมชนที่มีอิทธิพลอยู่บนพื้นที่แห่งจิตสำนึกที่ขยายออกไปเป็นกฎเป็นธรรมเนียมป้องกันชุมชนและผู้คนของตนให้แตกต่าง หรือห่างพ้นจากชุมชนอื่นด้วยการสร้างข้อกำหนดกฎเกณฑ์เป็นการเฉพาะในกลุ่มอีกด้วย¹⁸

ดังนั้นการสลายกฎของชุมชนให้หมดไปหรืออย่างน้อยก็ให้เจือจางลงเพื่อการสถาปนาอำนาจครอบครองเข้าไปได้ก็จำเป็นต้องอาศัยอำนาจความเชื่อที่ยิ่งใหญ่กว่า แต่ทว่าก็ต้องประกอบไปด้วยความนิ่มนวลและการประนีประนอมที่มากพอต่อการสร้างพันธมิตรโดยที่อีกฝ่ายไม่รู้สึกรู้ว่าพ่ายแพ้หรือถูกกระทำย่ำยี ทั้งนี้เพราะการใช้กำลังอย่างเดียวไม่พอที่จะสืบขยายความร่วมมือในชุมชนต่าง ๆ ไปได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นลัทธิการถือผีของท้องถิ่นจึงไม่มีกำลังพอที่จะรวมพื้นที่ต่าง ๆ เข้าไว้เป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ได้เท่ากับพลังทางศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาซึ่งมีระบบการจัดการองค์กรที่สมบูรณ์และชัดเจนกว่า เช่น การมีพระไตรปิฎกซึ่งเป็นธรรมนูญไว้ให้องค์กรได้ใช้อำนาจในรูปของลายลักษณ์อักษร ระบบการปกครองบุคลากร และการส่งต่อความรู้ให้ขยายออกไปภายใต้ระบบการศึกษาแบบเปิดอย่างมีเงื่อนไข¹⁹ ฯลฯ

ในขณะที่มีแม้มีการจัดตั้งองค์กร แต่ก็เข้าไปในลักษณะหลวม ๆ ซึ่งไม่มีระเบียบที่แน่ชัด เช่น ไม่มีกฎแห่งลายลักษณ์อักษร ไม่มีการสืบทอดความรู้อย่างเป็นระบบมวลรวมขนาดใหญ่ให้แก่ชุมชน แต่มักเป็นไปในลักษณะปัจเจกนิยมที่ซ่อนเร้น เช่น การสืบทอดโดยสายตระกูล การนิมิตรเข้าฝัน หรือด้วยการศึกษาและสังเกตการณ์ด้วยตนเอง²⁰ เป็นต้น

¹⁸ สอดคล้องกับคำอธิบายของ พรพิสัย เลิศวิชา ว่า “ความสัมพันธ์ในหมู่บ้านที่มีการจัดหมวดหมู่ มีระบบความสัมพันธ์ทางสายเลือดและความสัมพันธ์ของชุมชนที่แน่นอนในประวัติศาสตร์จะทำให้เกิดพื้นที่ของชุมชนในขอบเขตปิด แยกตัวออกจากหมู่บ้านอื่น เพราะถ้าหมู่บ้านมีขนาดใหญ่หรือไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน ก็ยากจะควบคุมความสัมพันธ์ และจัดกำลังคนให้เข้มแข็งได้” (ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน, ๒๕๔๖: ๑๑๕)

¹⁹ ได้แก่ การอุปสมบทที่มีการกำหนดอายุ เพศ ความสัมพันธ์กับครอบครัว และรัฐ เป็นต้น

²⁰ เช่น การนั่งธำ (เจ้าพิธีของผีเมือง)

การสนับสนุนบุคลากรของพุทธศาสนาในพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวบ้านแม่เหียะ

แต่อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าภายใต้คติความเชื่อของผีเองก็มีระบบการจัดตั้งองค์กรและการจัดแบ่งช่วงชั้นที่มีความเหลื่อมล้ำกันอยู่หลายระดับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ถึงสำนึกในเรื่องการจัดระบบการปกครองและช่วงชั้นทางสังคมของผู้คนในชุมชนนั้นเอง ชาวบ้านจะรู้ว่าผีอารักษ์หลักเมืองก็คือวิญญาณของอดีตเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ที่ตายไปแล้วกลายสภาพไปเป็นผีที่ยังคงทำหน้าที่ในการปกป้องรักษาเมืองซึ่งมีฐานะสูงกว่าผีเจ้าบ้านที่เป็นวิญญาณผู้ดูแลท้องถิ่นในระดับหมู่บ้าน ส่วนผีปู่ย่าก็มีหน้าที่ดูแลเฉพาะลูกหลานว่านเครือจึงมีฐานะต่ำกว่าผีอารักษ์หลักเมืองและผีเจ้าบ้านเป็นต้น²¹ โลกทัศน์ของชาวบ้านที่มีต่อผีเช่นนี้ก็ไม่ผิดอะไรกับการจัดระบบช่วงชั้นทางสังคมของมนุษย์ที่มีผู้ว่าการจังหวัด นายอำเภอ ผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าบ้าน นั่นทีเดียว

แต่อย่างไรก็ดีอาจมีคำถามตามมาว่าก็ในเมื่อชุมชนที่ถือผีเขาก็มีสำนึกในเรื่องการจัดการทางสังคมที่เป็นรูปธรรมอยู่แล้วมาแต่เดิม แล้วทำไมจึงต้องยอมรับนับเอาพุทธศาสนาเข้ามาอีก? ซึ่งก็อาจอธิบายได้ว่าความรู้ในเรื่องชื่อของผีที่ดี ฐานะและตำแหน่งหน้าที่ของผีแต่ละตนก็ดีเหล่านี้เป็นความรู้เฉพาะที่ได้พัฒนาขึ้นมาโดยท้องถิ่นเอง ดังนั้นเรื่องราวของผีในอีกชุมชนหนึ่งอาจไม่เป็นที่รับรู้ของอีกชุมชนหนึ่งก็ได้ เพราะผีมีเขตแดนทางอำนาจของตนจำกัดอยู่เฉพาะกับชุมชนที่นับถือตนเท่านั้น ก็จนกว่าเมื่อผู้คนในสองชุมชนจะได้รู้จักและพร้อมที่จะยอมรับความเชื่อของกันและกันนั้นแหละเขตแดนของผีและชุมชนทั้งสองจึงจะเข้ามาประสานกันได้ เช่นกรณีของ “ผีควบเมือง” ซึ่งเป็นการขยายพื้นที่ให้กับชุมชนเพื่อการจัดสรรและแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างกันของชุมชนที่ถือกันคนละผี ซึ่งต่างก็มีการตกลงกันที่จะสละกฎเกณฑ์ของตนออกไปด้วยการสถาปนาผีตนใหม่ให้ขึ้นมาเป็นใหญ่ในระหว่างชุมชนทั้งสองเป็นต้น หรือการขยายเครือข่ายของตระกูลทั้งสองเข้าหากันด้วยการ “ไขว้ผี”²² เป็นต้น

นี่เป็นตัวอย่างของความสมานฉันท์ในการใช้พื้นที่ร่วมกันระหว่างชุมชนที่มีความต่างกันทางความเชื่อ แต่โดยที่สุดแล้วการขยายความสัมพันธ์โดยใช้ผีก็ยังคงเป็นอุปสรรคต่อ

²¹ ชาวบ้านศรีเตี้ย อำเภอบ้านไธสง จังหวัดลำพูน ถือว่าผีเสื้อวัดใหญ่กว่าผีเสื้อบ้านเพราะเป็นผีอารักษ์ของวัด เป็นผีใหญ่ที่สุดในชุมชน (พรพิสัย เลิศวิชาและคณะ อ้างในวิวัฒนาพร เศรษฐกุล, ๒๕๔๗: ๑๙)

²² สำเนียงบางท้องถิ่นอาจออกเสียงว่า “ไขว้ผี” ซึ่งทั้งหมดต่างก็มีความหมายถึงการโยงผีต่างกันเข้ามาเป็นเครือเดียวกันผ่านการแต่งงานระหว่างคนสองตระกูล

การขยายพื้นที่ให้กว้างขวางออกไปอยู่ดี และถึงแม้จะขยายออกไปได้ก็ยังไม่เกินกว่าสองพื้นที่^{๒๓} หรือถ้าหากจะมีก็จะต้องผ่านการต่อสู้ที่ยาวนานมาก ทั้งในทางความคิดและผู้คนจนกว่าจะตกลงกันได้ ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายที่คนเราจะยอมละทิ้งผลประโยชน์และความเชื่อแห่งตนหรือชุมชนไป^{๒๔}

ก็เพราะว่าผีในแต่ละชุมชนหรือท้องที่ต่างก็มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันออกไปตามชนบประเพณีและชาติพันธุ์วรรณา เช่น ถ้าจะประกอบพิธีเลี้ยงผีเม็งก็ต้องมีการตั้งหม้อน้ำฮ้า(ปลาร้า)ใส่พริกแห้งกับหยวกกล้วยและขนมทอดน้ำมัน^{๒๕} หรือหากจะให้ผีลัวะก็ต้องมีการเชือดควายเป็นต้น ความรู้สึกในเรื่องความอยู่รอดปลอดภัยของตนเองและครอบครัวที่ตั้งขึ้นบนฐานความสัมพันธ์กับชุมชนเป็นแรงขับสำคัญส่วนหนึ่งที่ทำให้บุคคลต้องปฏิบัติตนให้อยู่ในระเบียบของชุมชนซึ่งผูกพันตนอยู่บนความเชื่อเรื่องผี ดังนั้นการยอมรับนับถือผีในชุมชนที่ตนสังกัดอยู่ก็คือการพร้อมที่จะยอมปฏิบัติตามกฎแห่งชุมชนของตน และในทางเดียวกันการที่บุคคลจะขยายขอบเขตความสัมพันธ์เข้าไปถือผีของชุมชนอื่น ก็คือการพร้อมที่จะยอมเข้าไปปฏิบัติตามกฎของชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน ซึ่งบางครั้งกฎทั้งหลายที่รับเข้ามาใหม่อาจกลายเป็นสิ่งขัดแย้งกันกับกฎเดิมของชุมชนที่ตนสังกัดอยู่ก็เป็นได้

ดังนั้นการที่มนุษย์คนหนึ่งจะเข้าไปสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางออกไปภายใต้กฎระเบียบที่หลากหลาย แตกต่างไปจากที่ตนเคยประพฤติยอมเป็นข้อจำกัดและอุปสรรคสำคัญสำหรับบุคคลในการขยายขอบเขตนั้นให้กว้างขวางออกไปได้ดังประสงค์ ความลึกลับหลุมหลุมที่บุคคลจะต้องแบกรับภาระกับกฎทั้งหลายที่เกิดขึ้นตามมานั้นคงเป็นเรื่องหนักหนาสาหัสมิใช่น้อย มิใช่ว่าผีจะเดือดร้อนแต่คนในชุมชนที่ยึดมั่นต่อผีนั้นเองที่จะต้องเดือดร้อน เพราะไม่สามารถปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อันหลากหลายเหล่านี้ให้สมบูรณ์ได้^{๒๖} ดังนั้นพื้นที่ของผีจึงค่อยๆ คุบแคบลงเมื่อมนุษย์ได้ขยายเครือข่ายความต้องการของตนให้ใหญ่ขึ้นอยู่เสมอตามลำดับ

พื้นที่และตำนาน อันแสดงถึงพัฒนาการด้านความเชื่อและการตั้งถิ่นฐาน

^{๒๓} ลักษณะการจัดตั้งชุมชนในเขตลำนานส่วนใหญ่จะมีการตั้งหมู่บ้านสลับไปกับผืนนา จะไม่มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ให้ติดติดกันเป็นผืนเดียวเหมือนอย่างขยายหมู่บ้านจักรแบบในปัจจุบัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวสัมพันธ์กับระบบการถือผีของชุมชนที่มีการเว้นขาดจากกันเป็นช่วงๆ เพราะผืนนาเมื่อชุมชนหมู่บ้านถัดไปถือผีอื่น เช่น ชุมชน ก ที่นับถือผี ก และชุมชน ข ที่ถือ ผี ข ก็จะมีทุ่งนาเกี่ยวต่อมาเมื่อประชากรในชุมชน ก มากขึ้นคนในชุมชน ก ก็ออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่โดยตั้งถัดออกไปจากชุมชน ข โดยผืนนาเกี่ยวไว้ ดังนี้ (เก็บความจาก เฟื่องฟ้า เบ็ญจำปา: ๕ เมษายน ๒๕๔๔)

^{๒๔} สอดคล้องกับการศึกษาของ พรพิสัย เลิศวิชา ที่พบว่าความยึดมั่นต่อชุมชนมีผลต่อความคิดในเรื่องการแบ่งแยกเราเขา ถึงแม้บุคคลผู้มาใหม่จากภายนอกจะได้เข้าไปสร้างความสัมพันธ์อย่างดีแล้วก็ตาม ความว่า “...เขาไม่เกี่ยวกับเรา เขาจะมานับถือประเพณี นับถือผี นับถือศาลเสื่อบ้านของเรามันเป็นไปไม่ได้...บางคนที่เขาซื้อที่ดินปลูกบ้านกับเรานั้น เขาดีเขามาพูดจาชักถาม มีน้ำจิตน้ำใจหากัน...เราก็มักรังเกียจเขา แต่เขาก็มาเข้าหาวัดเข้าหมู่ของเราไม่ได้มันแหละ...เขาไม่ใช่หมู่เรา รู้จักกันแต่คนละหมู่”(ชุมชนลุ่มน้ำขาน, ๒๕๔๖: ๑๒๖)

^{๒๕} ผู้เขียนสังเกตว่าขนมทอดน้ำมันนอกจากจะมีอยู่ในพิธีการบูชาผีเม็ง(มอญ)แล้ว ก็ยังมีอยู่ในวัฒนธรรมการบูชาผีนิตของพม่าซึ่งจะขาดเสียมิได้ด้วยเช่นกัน (พม่าเรียกว่า ฆ้องซิจ้อ ซึ่งมีทั้งขนมแดง และขนมขาวทอดเป็นแผ่น ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าการบูชาด้วยขนมทอดน้ำมันเป็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมสายมอญ-พม่า ในขณะที่ไทยจะใช้ขนมต้มแดง-ขาว ทุข้างคันหลาว ซึ่งเป็นของต้มทั้งต้น)

^{๒๖} ในทางเดียวกันหากตีความว่าผีคือกฎของผู้เป็นใหญ่ในแต่ละท้องถิ่นสถานการณ์เช่นนี้ได้สะท้อนออกมาในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า “ท้าวกระเนิงว่าบ้านเมืองอันใดมีผู้เป็นใหญ่หลายคนเป็นทุกข์แก่ไพร่ไทนัก”(ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ๒๕๔๓: ๑๕)

เราอาจตีความได้จากตำนานว่าสังคมล้านนามีพัฒนาการทางความเชื่อเป็นลำดับสืบมา ในหลักการใหญ่ๆ ๓ สายได้ คือ พราหมณ์ และพุทธ ซึ่งอย่างหลังอาจแยกได้เป็น มหายาน และเถรวาท ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ตำนานวัดเจติยหลวงกล่าวว่า“...พระราชเทวี...ก็หยาดน้ำตกเหนือแผ่นดินก็อุทิศส่วนบุญอันนั้นเพื่อท้าวแสนเมืองมาตนเป็นผัวแห่งตนนั้น นางก็อุทิศส่วนบุญนั้นไปถึงอินทร์ พรหม และรสีวิชาธรณี แลปชานราษฎร์ทั้งหลายผู้ลงอันตายไปนั้น แล้วยนางราชเทวีก็ปรารถนาเอาอรหันต์กับด้วยปฏิสัมภิทาญาณาคิคุณ”²⁷

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงระบบการไล่เรียงลำดับความสัมพันธ์ของบุคคลซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่มีพัฒนาการอยู่ในสังคมล้านนาตามลำดับ กล่าวคือพระราชเทวีมีความผูกพันกับพระสวามีซึ่งละโลกนี้ไปแล้วเป็นเบื้องต้น นั่นก็คือภาพแห่งการนับถือผีซึ่งมีอยู่ในสังคมล้านนามาตั้งแต่เดิมนั้นได้ปรากฏขึ้นแล้วเป็นเบื้องต้น ต่อมาพระราชเทวีได้แผ่บุญไปถึงพระอินทร์ พระพรหม ซึ่งแสดงภาพการยอมรับนับถือเทวดาซึ่งมีรากฐานมาจากศาสนาพราหมณ์²⁸ อันเป็นลัทธิที่นำมาซึ่งนักบวชและปัญญาชนของสังคมประเภทฤาษี และวิชาธรซึ่งเป็นคนกลางสำคัญในการสร้างสรรค์บ้านเมืองในรุ่งเรืองสืบมาเป็นอันดับสอง ต่อจากนั้นพระราชเทวีก็อุทิศบุญไปถึงอาณาจักรราชราษฎร์ที่ล่วงลับไปโดยไม่จำกัดซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวคิดในเรื่องการแผ่เมตตาออกไปอย่างไม่มีการประมาณซึ่งพุทธศาสนาสยามมหายานได้เน้นย้ำให้เห็นความสำคัญอย่างเด่นชัดในรูปของพระโพธิสัตว์ ในขณะที่เถรวาทมองว่าเป็นจริยธรรมในชั้นกลางก่อนที่จะไปสู่ความหลุดพ้น ในท้ายที่สุดพระราชเทวีก็ตั้งความปรารถนาถึงภาวะแห่งความเป็นอรหันต์คือหมดจดสมบูรณ์แล้วด้วยปัญญาอันแตกฉาน²⁹ ตามคติเถรวาท

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่าลัทธิการบูชาภูติผีนั้นเป็นที่ยึดมั่นของสังคมล้านนามาช้านาน ก่อนกาลที่พุทธศาสนาจะเข้ามาตั้งมั่น ดังนั้นในตำนานทั้งหลายจึงได้มีการกล่าวไว้ถึงความเชื่อเหล่านี้ จนในบางกรณีก็ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญอย่างชัดเจนว่าแม้แต่ท้าวขุนผู้เก่งกล้าซึ่งมีฐานะเป็นผู้นำของสังคมก็ยังให้ความสำคัญต่อบุติผี ดังความว่า “เราถ้าฟังเมื่อเดือน ๔ กุจิก ล้อมผิอรรักษ์ใหญ่หื้อไปตามได้รักษาสาญญาเจ้าคน”³⁰

แต่อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าอำนาจของภูติผีที่ท้าวพญาทั้งหลายเข้าไปมีความสัมพันธ์นั้นก็มักจะเป็นไปด้วยกันกับฐานะทางสังคมของท้าวพญานั้นเอง กล่าวคือผู้นำชุมชนก็จะเข้าพึ่งอำนาจแห่งผีที่มีฐานะเป็นเจ้าเป็นใหญ่ที่สุดในเมือง เสมือนการผูกขาดอำนาจสูงสุดของผีไว้ที่ผู้นำอย่างมีนัยสำคัญ เราต้องไม่ลืมว่าการพึ่งพาบารมีของผีด้วยการบนบานก็คือการใช้อำนาจของผีอย่างมีเงื่อนไข การบำเพ็ญตะบะของพราหมณ์ก็เพื่อทำให้

²⁷ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, ๒๕๑๕ : ๑๔๖

²⁸ บุคคลของพระอินทร์ก็คือเทพพื้นเมืองของอินเดีย ที่มีพัฒนาการมาจากการนับถือธรรมชาติที่ต่อมาพัฒนาเป็นเทพประธานในยุคหนึ่ง จนเมื่อลัทธิการบูชาพระนารายณ์ พระศิวะ และพระพรหม เจริญขึ้นพระอินทร์ก็ถูกลดบทบาทลงด้วยตำนานต่างๆที่ทำให้พระอินทร์เสื่อมเสีย เช่น ตำนานการเป็นคู่กับภรรยาของฤาษีคนหนึ่งจนถูกสาปให้กลายเป็นหัวสหัสนัย เป็นต้น ต่อมาศาสนาพุทธได้ยึดถือเอาพระอินทร์เป็นผู้ปกป้องพุทธศาสนา มีฐานะเป็นตำแหน่ง มีวาระแห่งอำนาจไปตามกรรมไม่ได้เป็นเทพอมตะตลอดกาลเหมือนในคติศาสนาพราหมณ์ พระพรหมก็เช่นกันที่พุทธศาสนาได้ตั้งเข้ามาเป็นผู้ปกป้องพุทธศาสนา มีหลายองค์ อีกทั้งยังเป็นภาพบุคคลาริษฐานแห่งพรหมวิหาร ๔ ด้วย

²⁹ ในตำนานกล่าวว่า ปฏิสัมภิทาญาณาคิคุณ แปลว่า คุณแห่งความรู้และปัญญาอันแตกฉาน

³⁰ ตำนานเชียงใหม่, ฝูก๑ หน้า ๑๒

ความต้องการของตนสมปรารถนาด้วยการทรมานตนอย่างแรงกล้าเพื่อให้เทวดาบนสวรรค์รื้อนรณ จนต้องแสดงความเห็นใจด้วยการประทานสิ่งของที่ต้องการให้ ดังนั้นการบนบานสารกล่าวก็คือการเรียกใช้อำนาจของผีโดยมีสัญญาว่าจะให้สิ่งตอบแทนเมื่อความต้องการของตนสมประสงค์

ดังนั้นฐานะความเป็นเจ้าเป็นนายในอดีตนอกจากจะเกิดขึ้นได้ด้วยความสามารถในเชิงประจักษ์ เช่น การใช้กำลังรบได้อย่างชำนาญ การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพแล้ว ก็ยังต้องมีการครองขวัญชุมชนด้วยอำนาจของผีอีกด้วย ฐานะของเจ้านายจึงมักจะโยงไปถึงเชื่อเครื่องของผีที่มีฐานะเป็นเจ้าเป็นนายด้วยเช่นกัน เป็นโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างมนุษย์ในปัจจุบันสมัยกับความเชื่อถือในรากเหง้าแห่งบรรพชนของตนในอดีต เช่น ผีฟ้าพญาแถน ขุนเจือง พญามังราย ซึ่งทั้งหมดเป็นวีระบุรุษของท้องถิ่นที่มีอำนาจขยายความรู้แผ่ออกไปในหมู่คนไทยอย่างกว้างขวาง (แต่ก็ไม่สามารถนั่งอยู่ในใจของชาติพันธุ์อื่นได้) จนเมื่อในยุคของศาสนาเจ้านายก็ยังคงอ้างความเป็นเชื้อเครือสืบมา เพียงแต่ได้มีการขยายพื้นที่อ้างอิงที่ใหญ่ขึ้นไปโยงใยกับศูนย์อำนาจทางศาสนาหรือเทพเจ้าซึ่งมีฐานะสมบูรณ์และเป็นสากลมากกว่า เช่นการอ้างความเป็นเชื้อสายแห่งพระเจ้าสมเด็ราช³¹ การอ้างความเป็นเชื้อสายตากะวงศ์³² การอ้างความเป็นโพธิสัตว์ หรือนารายณ์อวตารเป็นต้น³³ ซึ่งทั้งหมดเป็นคติใหม่ที่สืบเชื้อสายมาจากอินเดียซึ่งเป็นดินแดนที่มีแนวคิดและลัทธิพิธีกรรมอันหลากหลายและเข้มข้น ด้วยเพราะมีการปะทะสังสรรค์กันในทางปัญญาระหว่างกันมาอย่างรุนแรงและยาวนานอยู่เสมอ ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่าทำไมศาสนาใหม่จากอินเดียจึงทะลุเข้ามาอยู่ในใจแห่งผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคอาณาจักรซึ่งมีความซับซ้อนในเชิงโครงสร้างแบบขยายที่ไม่จำกัดตนในรูปของชนเผ่าอีกต่อไป

ลามพญา วีระบุรุษในตำนานล้านนา

³¹ กษัตริย์องค์แรกของโลกตามคติพราหมณ์และพุทธ แบ่งสายตระกูลเป็น ฮากิตยวงศ์ และจันทรวงศ์ ย่านรายละเอียดยังได้ใน โลกที่ปกสสาร หรือโลกสมมติ

³² เป็นเชื้อสายพระพุทธรเจ้า ซึ่งตำนานมักอ้างไปถึงพระเจ้าสมเด็ราช

³³ เป็นที่สังเกตได้ว่า ผู้นำในยุคหนึ่งมีการอ้างอดีตกับปัจจุบัน เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ ๑ และ ๒ แล้วจบไม่พูดถึงอนาคตอีก ส่วนผู้นำในยุคศาสนาพราหมณ์ มีการอ้างความเป็นอวตารคือเทพเจ้าจากสวรรค์มาเกิดในโลกแล้วก็จะกลับไปสู่ภาวะความเป็นเทพอีก เป็นความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง ๑ และ ๒ ที่มีการหวนกลับไปสู่ ๑ อีกครั้ง เป็น อดีตที่มีภาวะสมบูรณ์ ปัจจุบัน และอนาคตที่มีจุดจบเป็นภาวะสมบูรณ์เหมือนอดีตอีกครั้ง ส่วนผู้นำในพุทธศาสนา ที่มักอ้างตนเองเป็นพระโพธิสัตว์ มีแนวคิดแบบเลขเก้าไทย คือเริ่มต้นมาจากจุดต่ำแล้วค่อยๆ เคลื่อนขึ้นไป ซึ่งอาจตกเสียก็ได้ที่ปลายเท้าของเลขเก้า หากพ้นได้ก็ค่อยๆ เคลื่อนขึ้นไปเป็นขั้นขึ้นลงสลับไป จนปลายสุดไปสู่ยอดแห่งการสิ้นสุด เป็นความสัมพันธ์แบบมีอดีต ปัจจุบัน และอนาคตที่คาดเดาไม่ได้แน่ชัด ขึ้นอยู่กับการสร้างสมมติหรือซ้ำ

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่³⁴ ได้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับนับเอาลัทธิอันหลากหลายที่มีลักษณะเทียบเคียงได้ในวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาไว้ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของตนโดยเฉพาะกับชนชั้นปกครองของล้านนาเอง เช่น กรณีนักบวชเปลี่ยนซึ่งในวัฒนธรรมอินเดียก็มีอยู่หลายสำนักหลายลัทธิที่นิยมแสดงออกถึงความหลุดพ้นทางใจด้วยการสละพันธนาการทางกาย³⁵ ดังความว่า “เจ้าพญาลาวเม็งค้นว่าทำวรุณแก่นชายมาเถิงแล้วก็ป่าวเสนาอำมาจมนตรี นักควาสีทั้งหลายพร้อมเพรียงกระทำพิธีมงคล”³⁶ ซึ่งในที่นี้ นักควาสี แปลว่า ผู้อาศัยอยู่เปลือย³⁷ ที่อาจหมายถึงนักบวชประเภทชีเปลือยก็ได้³⁸ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีการกล่าวถึงสมณะ หรือ ภิกษุในพุทธศาสนาเลยว่าจะเข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมของชนชั้นปกครองในยุคนี้ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่ของเหตุการณ์ซึ่งตำนานต้องการจะบอกเล่าก็เป็นได้³⁹ แต่อย่างไรก็ดีนักบวชในลัทธิเหล่านี้นอกจากจะไม่แจ้งชัดว่าสังกัดศาสนาไหนแล้ว ท้ายที่สุดก็ได้เลือนหายไปจากหน้าตำนาน⁴⁰ จะเหลือไว้ก็แต่พวกฤาษีและชีพราหมณ์ซึ่งได้ประกาศตัวว่าอยู่ในอำนาจของพุทธศาสนาด้วยกันทั้งสิ้น

หากจะถามว่าทำไมเมื่อผู้ปกครองชุมชนในล้านนารู้จักกับนักควาสีชีเปลือยผู้มีความรู้เชื่อมโยงตนมาจากรากฐานวัฒนธรรมอินเดียอันรุ่งเรืองเช่นนี้แล้ว ทำไมพุทธศาสนาจึงยังมีอิทธิพลเข้ามาเบียดแทรกอยู่ได้ในสังคมล้านนาอีก คำถามนี้น่าจะมีคำตอบอยู่ที่ว่าเพราะพุทธศาสนาไม่จำกัดตัวอยู่แต่กับชนชั้นปกครองเท่านั้นแต่ยังลงไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนทั้งหลายในท้องถิ่นโดยไม่จำกัดชาติ ชั้น วรรณะ ในขณะที่พราหมณ์เป็นกลุ่มชนที่มีคติในเรื่องการถือชาติชั้นวรรณะมาตั้งแต่ต้นและผูกพันตนอยู่ด้วยชนชั้นปกครองมาตั้งแต่เดิม เมื่อมาอยู่นอก ดินแดนแม้จะไม่ได้ถือคติเข้มข้นแต่ก็ยังผูกพันตนอยู่แต่กับชนชั้นปกครองของท้องถิ่นอยู่เช่นเดิม ในฐานะปัญญาชนของราชสำนัก ไม่ปะปนตนกับสามัญชนทั่วไป⁴¹

ดังนั้นพุทธศาสนาจึงได้ขยายพื้นที่ของตนเข้าไปในชุมชนต่างๆ ได้กว้างขวางกว่า และนั่นก็หมายความว่าพรมแดนแห่งความเป็นหมู่เป็นพวกได้ขยายออกไปได้ไกลกว่าพื้นที่ของผีและพราหมณ์ที่มีลักษณะเป็นปัจเจกสูงกว่า พื้นที่ของผีมีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่และชาติพันธุ์ ส่วนพื้นที่ของพราหมณ์นั้นก็มีข้อจำกัดในเรื่องช่วงชั้นทางสังคม ในขณะที่พุทธศาสนามีแนวคิดที่เปิดกว้างและเป็นสากลกว่าทั้งในเรื่องชาติพันธุ์และช่วงชั้น ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในการจูงใจคนและโยยยัดชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ⁴² พร้อมไปกับการเสนอกระบวนการขัด

³⁴ เป็นตำนานที่สันนิษฐานว่าเริ่มเขียนขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แล้วมีการคัดลอกและแต่งเพิ่มเติมกันต่อมาอีกหลายสมัยซึ่งสมบูรณ์เป็นฉบับ ๗ และ ๘ อยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๗๐-๗๑ (รายละเอียดหาอ่านได้ใน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เดวิด เค. วิทยาภ, ๒๕๔๓ : (๒๗)-(๓๕)

³⁵ เช่น นักบวชในศาสนาเซน นิิกาย ทิคมพร นุ่มลมพุ่มฟ้าเอารีเถิดท้าว ทำคนให้ลำบาก ซึ่งเป็นแนวคิดที่พราหมณ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลแล้ว

³⁶ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า ๑๔

³⁷ พจนานุกรมบาลี-ไทย หน้า ๒๗๔ และ ๔๑๖

³⁸ ถ้าเป็นคนป่าคนเปลือยไหนเลยราชสำนักจึงจะเชิญมา อันนี้กลับเชิญมาในพิธีจึงน่าจะมีความหมายอะไรกับราชสำนักอยู่

³⁹ ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ก็ติ และตำนานสิบห้าราชวงศ์ต่างก็กล่าวตรงกันถึงการสร้างเมืองใหม่ของปฐมกษัตริย์นครเงินยาง(ลาวจกราช) ว่ามีการกำหนดพื้นที่ต่างๆไว้แต่ไม่มีการกล่าวถึงสมณะ พระสงฆ์อยู่เลยในการสร้างสรรชุมชนใหม่นั้น ซึ่งผิดกับตำนานที่มีการอ้างเวลาในสมัยต่อมา เช่น ยุคจามเทวี ยุคพญามังราย ที่มีกจะกล่าวถึงฤาษี สมณะ ชีพราหมณ์ อยู่ในทุกพิธีกรรม

⁴⁰ พวกนักบวชเปลือยมีกล่าวไว้เฉพาะช่วงรับขวัญเดือนพระยามังรายเท่านั้นก็หายไปไม่มีกล่าวอีกเลย

⁴¹ คตินี้ยังปรากฏสืบมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ตำแหน่งพระราชครูพราหมณ์ในราชสำนักไทย ในพม่าก็มีตำแหน่งปุ่นณาจี ซึ่งเป็นพราหมณ์ในราชสำนัก

⁴² การมีแนวคิดที่ไม่จำกัดชาติชั้นวรรณะของพุทธศาสนาได้แสดงออกมาในหลายรูปแบบ เช่น คนจะบริสุทธ์หรือไม่บริสุทธ์มิใช่เพราะเขาเป็นพราหมณ์หรือไม่ใช่เป็นพราหมณ์ แต่คนจะบริสุทธ์หรือไม่บริสุทธ์ขึ้นอยู่กับตัวเขา ดังนั้นเป็นต้น แนวคิดที่มองปรากฏการณ์ในมุมมอง

เกลาทางสังคมแบบใหม่ที่ทำให้คำตอบได้กว้างขวางไปพร้อมกันได้กับความมั่นคงทางจิตใจ ทั้งยังไปกันได้กับระบบการปกครอง⁴³ และพื้นที่ทางสังคมของผิอย่างสันติ กลมกลืนและป็นประโยชน์อย่างสำคัญในการสร้างสรรค์ชุมชนบ้านเมืองในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนมาจนสามารถสถาปนาเป็นบ้านเมืองและอาณาจักรได้ในที่สุด

หลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏในพื้นที่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูนมักจะมีเรื่องราวของตำนานรองรับอยู่ด้วยเสมอ ดังกรณีของเวียงเจ็ดลินที่มีกล่าวอยู่ในตำนานอีกทั้งยังปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นต้น

เรื่องราวในตำนานได้กล่าวถึงการกำหนดเขตหมายแดนสำหรับการตั้งถิ่นฐานในรูปของบ้านเมืองยุคแรกของกลุ่มชนในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนว่ามีการพิจารณาถึงสภาพของภูมิประเทศไปพร้อมกับวิธีการครองขวัญของชุมชนด้วยการให้ความหมายต่อพื้นที่โดยผู้นำของชุมชนที่ชี้ให้เห็นว่ามีฐานะเป็นทั้งนักปกครองและนักบวชไปพร้อมกัน⁴⁴ ดังกรณีของฤๅษาสูเทพที่ได้เลือกพื้นที่สร้างเมืองโดยค่อยๆ ย้ายจากพื้นที่ซึ่งอนุมานได้ว่ามีความลาดชันในลักษณะเนินเขาซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกลงมาสู่พื้นที่ราบทางด้านทิศตะวันออกตามลำดับ ดังข้อความในตำนานจามเทวีวงศ์ที่ว่า “พระवासुเทวฤๅษีจึงได้สร้างเมืองหนึ่งในสถานที่ใกล้เคียงบรรพต”⁴⁵ และ“เบื้องหน้าแต่นั้นพระดาบสจึงได้สร้างเมืองอื่นอีกในบุพพทิศภาค”⁴⁶ ...ลำดับนั้นพระดาบสจึงสร้างเมืองหนึ่งในทิศมิสฺสุไกลเมืองมิลสังฆนครด้านบุพพุตทิศ”⁴⁷ ...ในระหว่างกาลแต่นั้นมาพระवासุเทพได้ดำริตั้งนิวาตำบลเมืองมิลสังฆนครนี้ที่ไม่เสมอ ไม่งาม เราจักแสวงหาภูมิประเทศอันหนึ่งที่มีพื้นราบ...เมื่อเขาดำริอยู่อย่างนี้ก็เล็งเห็นภูมิประเทศอันหนึ่งมีพื้นอันราบมีอยู่ในทักษิณทิศภาค”⁴⁸ เรื่องราวในตำนานดังกล่าวได้ให้ภาพที่มีความสอดคล้องกับเรื่องราวพัฒนาการและหลักฐานทางโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ของภาคเหนือที่พบว่ามนุษย์ในยุคก่อนสมัยเกษตรกรรมมักจะ“อาศัยอยู่ตามถ้ำบริเวณที่สูงแล้วค่อยๆ เคลื่อนย้ายลงมายู่บนเนินเขาเตี้ย...ที่ตอนน้ำท่วมไม่ถึง เริ่มเรียนรู้จักการเพาะปลูกกลายเป็นสังคมหินใหม่หรือสังคมเกษตรกรรมอย่างเต็มที่”⁴⁹

ส่วนพื้นที่แห่งพิธีกรรมซึ่งปรากฏในตำนานนั้นพบว่ามีความเกี่ยวข้องในพื้นที่ตั้งถิ่นฐานนั่นเอง ดังกล่าวไว้ในตอนต้นถึงการครองขวัญของชุมชนด้วยการสถาปนาชื่อบ้านนามเมืองให้ดูดีมีมงคลยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งสังเกตได้ว่าความวิจิตรของชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏขึ้นในแต่ละช่วงเวลาแห่งการสร้างเมืองของฤๅษาสูเทพนั้นนอกจากจะเป็นไปตามลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์แล้วยังเป็นไปตามพัฒนาการของชุมชนด้วยดังข้อความในตำนานจามเทวีวงศ์ที่ว่า

นิยมให้มีผลทำให้พุทธศาสนาแพร่หลายไปในแคว้นต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว จนท้ายที่สุดส่งผลให้อนุเดียได้ขึ้นหยัดต่ออยู่กับกองทัพต่างชาติได้อย่างยาวนานเพราะการไม่ถือชั้นวรรณะ ในขณะที่อินเดียเหนือถูกกรุกจากกองทัพมุสลิมอย่างรวดเร็วเพราะพวกวรรณะล่างไม่ช่วยรบ

⁴³ พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้พัฒนาตนเองให้ใกล้ชิดกับชนชั้นปกครองของลังกามาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เช่นกรณีสงฆ์นิทายมหาวิหารอนุญาตให้พระโมคคัลลานะที่ ๑ ไร้วัดอุปารามช่องชุมก่าลังคนเพื่อรบกับพระเจ้ากัณปะที่ ๑ จนได้รับชัยชนะในปีพ.ศ. ๑๐๓๔ หรือการส่งพระสงฆ์เข้าร่วมพิธีบรมราชาภิเษกกษัตริย์ และการเขียนคัมภีร์ยกย่องกษัตริย์ว่ามีฐานะเป็นโพธิสัตว์ เป็นต้น

⁴⁴ ลักษณะของผู้นำชุมชนที่เป็นฤๅษียังมีตัวอย่างให้เห็นได้ในกลุ่มกะเหรี่ยงซึ่งนับถือลัทธิอะละคง

⁴⁵ ตำนานจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, อนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันนางจันทร์เมต ชูติมา, ๒๕๓๐:๑๐

⁴⁶ ทิศตะวันออก

⁴⁷ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

⁴⁸ ตำนานจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, อนุสรณ์ในงานทำบุญครบร้อยวันนางจันทร์เมต ชูติมา, ๒๕๓๐:๑๒

⁴⁹ แหล่งโบราณคดีบ้านวังโฮ ลำพูน, กรมศิลปากร, ๒๕๓๒ บทที่ ๑ หน้า ๔

“...ความปริวิตกได้มีแก่พระดาบสวาสุเทพดังนี้ว่า นามฝูงเนื้อดังนี้เป็นคำอุปมุงกล ชนทั้งหลาย ย่อมพากันเรียกว่าเมืองฝูงเนื้อ”⁵⁰ คำว่าฝูงเนื้อนี้เป็นชื่อเมืองแห่งแรกที่ฤๅษีวาสุเทพได้สร้างขึ้น เพื่อให้ภักษัตริย์ซึ่งมีกำเนิดจากนางเนื้อ และพวกฝูงชนที่ถือกำเนิดในรอยเท้าเนื้อได้อาศัย ดังนั้น หากจะมีการตีความจากตำนานก็อาจอนุมานได้ว่าผู้คนในเมืองนี้เป็นกลุ่มชนที่มีพัฒนาการทาง สังคมแบบชนเผ่าที่มีการรวมตัวกันขึ้นอย่างหลวมๆ มีความเจริญไม่มากนัก และอาจนับถือหรือ มีสัญลักษณ์ประจำเผ่าเป็นรูปสัตว์จำพวกงูหรือกวาง⁵¹ ดังนั้นนามแห่งเมืองนี้จึงอาจจะไม่มี ความหมายอะไรที่นอกไปจากการบ่งชี้ให้เห็นว่าเป็นที่อยู่ของชนเผ่าที่นับถือเนื้อเป็นสัญลักษณ์ จนเมื่อผู้นำชุมชนได้ออกไปมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นซึ่งมีพัฒนาการทางสังคมมากกว่าจึงเริ่ม รู้สึกว่านามแห่งเมืองนี้ไม่ดีเลยต่อความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนแห่งตน⁵² โดยใช้คำว่า “เป็นอุปมุงกล” แทนความหมายที่บ่งชี้ให้เห็นได้ถึงความไม่พอใจในชื่อดังกล่าว และหากจะถาม ต่อไปว่าแล้วทำไมถึงไม่เปลี่ยนชื่อ ก็อาจมีความเป็นไปได้ว่าชื่อดังกล่าวเป็นชื่อที่ชุมชนอื่นขนาน นามให้โดยที่คนภายในชุมชนเองก็ได้ปฏิเสธอะไรในช่วงแรกด้วยเป็นจริงตามนั้น ดังข้อความ ในตำนานที่กล่าวว่า “...ก็แลประเทศนั้น ได้มีความเป็นนิवासสถานของหมู่มฤคชนทั้งหลายจึง พากันเรียกว่ามิกสังฆนคร...”⁵³ จนเมื่อชุมชนได้รู้ถึงกระบวนการตีความใหม่จากชุมชนภายนอก ซึ่งอาจเป็นไปได้ในทางลบ เช่น การเหยียดกันทางชาติพันธุ์ที่อาจทำให้ความหมายของเมืองฝูง เนื้อกลายเป็นเมืองของสัตว์มิใช่เมืองของมนุษย์ก็ได้ ความไม่พอใจในชื่อของชุมชนของตนจึง เกิดขึ้น โดยเฉพาะเมื่อชุมชนได้พัฒนาตนเองออกไปเป็นสู่ความรับรู้ในชุมชนอื่น แต่ที่มีอาจเปลี่ยน ชื่อไปได้ก็เพราะนามนี้เป็นที่รับรู้ของชุมชนภายนอกมาช้านานแล้วอีกทั้งเมืองนี้ยังอาจมีฐานะ มั่นคงเป็นศูนย์กลางสำคัญของชนเผ่ามาโดยตลอด เนื่องจากการกล่าวถึงการสร้างเมืองใหม่ โดยถือเอาเมืองฝูงเนื้อเป็นแกนหลักในการตั้งเมืองทุกครั้งไป

จนมาในสมัยรุ่นลูกของเจ้าเมืองฝูงเนื้อพระฤๅษีวาสุเทพจึงได้มีดำริสร้างเมืองขึ้นใหม่ ซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ว่าชุมชนมีการขยายตัวออกไปโดยให้ชื่อเมืองใหม่ว่า “บุรีนคร”⁵⁴ ซึ่งแปลว่า “เมือง” อันเป็นชื่อที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะที่ตั้งชุมชนของมนุษย์ซึ่งมีระดับความเจริญแล้วมิใช่ เป็นที่อาศัยของสัตว์ ต่อมาพระฤๅษีก็ดำริสร้างเมืองใหม่ตั้งอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้กับ เมืองฝูงเนื้อให้นามว่า “อวิทุรนคร” ซึ่ง แปลว่าเมืองอันไม่ไกล⁵⁵ เมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้จึงมี ข้อสังเกตว่าเมืองฝูงเนื้อนั้นอาจมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางของชนเผ่าเนื้ออย่างน้อยก็สองชั่ว สมัย ซึ่งในตำนานกล่าวว่าพระวาสุเทพฤๅษี“ทำการราชาภิเษกพระนริณาสกุมาร ผู้อรุณคณาภิ ด้วยนางปทุมวดี ให้เสวยราชย์สมบัติครองมิกสังฆนคร”⁵⁶ ดังนั้นเมืองทั้งหลายที่ตั้งขึ้นใหม่จึงมี ฐานะเป็นเมืองบริวารของเมืองฝูงเนื้อ

⁵⁰ บาลีว่า มิกสังฆนคร มิก คือ มฤค=สัตว์จำพวกกวาง กัง เนื้อ สังฆ=ประชุมชน สังคม นคร=เมือง

⁵¹ อุดม รุ่งเรืองศิริ กล่าวไว้ว่า “ตำนานมฤคศาสตร์ และจามเทวีวงศ์ กล่าวเปรียบเทียบจะเป็นคนเกิดในรอยเท้าสัตว์ มีสัตว์ จำพวกช้าง แรด วัว และเนื้อ และอยู่กันเป็นกลุ่มตามพันธุ์สัตว์ สะท้อนการเป็นสังคมชนเผ่าที่ใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์”(สารานุกรมวัฒนธรรม ไทยภาคเหนือ, ๒๕๔๖:๔๘๓๕)

⁵² ตัวอย่างให้เห็นในปัจจุบัน เช่น การแปลงหรือเปลี่ยนชื่อวัดจากเดิมในภาษาท้องถิ่นมาเป็นภาษาบาลี เป็นต้น

⁵³ คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองทริภุญไชย, อนุสรณ์ในงานทำบุญครบรอบวันนางจันทร์เมต ชูติมา, ๒๕๓๐:๑๐

⁵⁴ เป็นคำซ้อนแปลว่า เมือง เมือง มาจากบาลีว่า ปุระ=บุรี=เมือง และ นคร=เมือง

⁵⁵ ะ=ไม่ และ วิทุระ=ห่างไกล, มีความรู้, มีความฉลาด ซึ่งอาจแปลได้ว่า เมืองแห่งความไม่ฉลาด หรือเมืองอันไม่มีความรู้ก็ได้ แต่ในที่นี้ท่าน ผู้แต่งตำนานคงจะตั้งใจให้ความหมายว่า เมืองซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองฝูงเนื้อ ดังข้อความที่อธิบายว่า “ก็แลเมืองนั้นพระฤๅษีได้สร้างในทิศ อันมีสู่ไกล จึงมีชื่อว่า อวิทุรนคร”(จามเทวีวงศ์ ๒๕๒๓:๑๒)

⁵⁶ คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองทริภุญไชย, อนุสรณ์ในงานทำบุญครบรอบวันนางจันทร์เมต ชูติมา, ๒๕๓๐:๑๒

ท้ายที่สุดเมื่อพระฤๅษีวาสุเทพมีดำริสร้างเมืองใหม่ขึ้นอีกเมืองหนึ่งในพื้นที่ราบด้านทิศใต้แล้วให้นามว่า “รัชมนคร” ซึ่งแปลว่า “เมืองอันนารัชมย์” ซึ่งเราอาจอนุมานได้ว่าพระฤๅษีวาสุเทพคงตั้งใจสถาปนาพื้นที่ของเมืองนี้ให้เป็นศูนย์กลางทางการเมืองแห่งใหม่แทนที่เมืองฝูงเนื้อซึ่งตั้งอยู่ในที่เนิน สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจดังกล่าวคือการสถาปนาให้พระรัตนasukumarachari แห่งเมืองฝูงเนื้อมาครองราชย์ในเมืองแห่งนี้ นอกจากนั้นในตำนานยังกล่าวย่ำถึงลักษณะเด่นของภูมิประเทศและความสำคัญของพื้นที่ในเชิงตำนานว่า “มีพื้นอันราบอยู่ในทักขิณาทิศภาคแห่งสถานอันจะบังเกิดแห่งพระธาตุของสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์เจ้า”⁵⁷

จากตำนานเราพบว่า “พื้นที่ราบ” เป็นภูมิศาสตร์แบบใหม่ที่ฤๅษีวาสุเทพเลือกให้เป็นที่ตั้งของชุมชน ที่แต่เดิมดำรงตนอยู่บนพื้นที่เชิงเขา ในกรณีนี้อาจมีความเป็นไปได้ว่าชุมชนได้มีการขยายตัวมากขึ้น พื้นที่เพาะปลูกตามเชิงเขามีจำกัด อีกทั้งยังต้องรอกการหมุนเวียนเพื่อใช้พื้นที่ในช่วงเวลาที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกในพื้นที่ลาดเชิงเขา ส่วนพื้นที่ราบมีความกว้างขวาง อีกทั้งยังสามารถให้ผลิตผลที่มากกว่าเพราะปกติที่ราบมักจะเป็นที่รับดินตะกอนที่ถูกพัดพามาจากแม่น้ำนำความอุดมสมบูรณ์มาให้ นอกจากนั้นพื้นที่ราบยังเหมาะสมสำหรับการขยายตัวของชุมชนและการคมนาคมระหว่างกันทั้งทางบกและทางน้ำอีกด้วย ดังนั้นการสร้างเมืองรัชมนครของฤๅษีวาสุเทพจึงเท่ากับเป็นจุดกำเนิดความความพร้อมของชุมชนสำหรับการสร้างเมืองใหม่ที่มีขนาดใหญ่ในพื้นที่ราบอย่างหริภุญไชยในยุคต่อมาก็อาจจะกล่าวได้

เมืองรัชมนครนั้นคงตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองหริภุญไชย ซึ่งมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการดำรงชีพเป็นอย่างดีจนมีคนเข้ามาอยู่อาศัยมาก ดังข้อความในตำนานว่า “...อยู่ในทักขิณาทิศภาคแห่งสถานอันจะบังเกิดแห่งพระธาตุของสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคย์เจ้า...ครั้นจำเนียรกาลนานมามีชนเป็นอันมากพากันไปอยู่ในเมืองนั้น ได้มีความสำเร็จในสมบัติทั้งปวง ข้าวปลาหาง่าย...” ซึ่งตำนานได้ให้ภาพที่เชื่อมโยงกับสภาพภูมิศาสตร์จริงในปัจจุบันทางตอนใต้ของลำพูนที่พบว่าพื้นที่ส่วนนี้เป็นที่ราบขนาดใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์เพราะมีลำน้ำสาขามากกินพื้นที่ไปถึงเขตอำเภอแม่ทา และป่าซางในปัจจุบัน โดยเฉพาะพื้นที่ซึ่งอยู่ในระหว่างสบน้ำแม่กวงและน้ำแม่ปิงในเขตบ้านทุ่งยาว บ้านสันคันธง เรื่อยไปจนถึงบ้านสบทา⁵⁸

แต่อย่างไรก็ตามเมือง “รัชมนคร” นั้นอาจตั้งอยู่ในเขตที่มีน้ำมากเกินไปจนทำให้บ้านเมืองเสียหายอย่างหนักจากอุทกภัย ซึ่งตำนานผูกไว้กับเรื่องความไม่เที่ยงธรรมของผู้ปกครองจนบ้านเมืองต้องสลาย ท้ายที่สุดวาสุเทพฤๅษีจึงได้ทำเลตั้งเมืองใหม่ที่อยู่เหนือชุมชนเดิมขึ้นไปได้แก่หริภุญไชย กรณีการล่มสลายด้วยสายน้ำ ของรัชมนครนี้มีความเป็นไปได้ว่าชุมชนอาจเพิ่งปรับตัวเข้ากับพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำจึงยังไม่มีความรู้ในเรื่องภูมิศาสตร์ที่ตั้งและการจัดการน้ำที่ดีพอจึงทำให้บ้านเมืองต้องสลายไป ความรู้ในเรื่องภูมิศาสตร์และการจัดการน้ำนี้มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนมาก เพราะที่ราบส่วนนี้อยู่ในวงล้อมของความลาดเอียง มีลำน้ำสาขามากกระแสน้ำก็ไหลแรงและก็มี การ

⁵⁷ เรื่องและหน้าเดียวกัน

⁵⁸ อ้างจากแผนที่การเปลี่ยนเส้นทางน้ำของน้ำแม่ปิง ของ ชีววัฒน์ แก้วแดง และเฟื่องฟ้า เปียจำปา โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจพัฒนาภาคเหนือตอนบน

⁵⁹ มีตำนานในตำนานนี้มีมากมายหลายแห่งในภาคเหนือ เช่น เวียงหนองล่อง เชียงแสน จังหวัดเชียงราย เมืองปาน จังหวัดลำปาง เป็นต้น เพียงแต่ว่ารายละเอียดต่างกัน เช่น คิมเวทดาโกรธเกลดงโทษให้น้ำท่วม หรือกินปลาไหลเมือกทำให้เมืองล่ม

เปลี่ยนแปลงทิศทางอยู่ตลอดเวลา⁶⁰ หากไม่มีความรู้ในเรื่องพื้นที่และเส้นทางน้ำแล้วก็ยากที่ชุมชนจะตั้งอยู่ได้อย่างยั่งยืน ดังกรณีเวียงกุมกามของพระยามังรายที่แม่ลวงเข้าสู่สมัยอาณาจักรแล้วก็ยังมีความปัญหาในเรื่องเรื่องภูมิศาสตร์และการจัดการน้ำในพื้นที่ราบของแอ่งเชียงใหม่-ลำปวนอยู่

นั่นเป็นเรื่องภูมิศาสตร์และตำนาน คราวนี้ขอย้อนกลับมาตั้งข้อสังเกตถึงเรื่องชื่อเมือง “รัชมนคร” บ้างว่าจะเป็นความบังเอิญหรือความตั้งใจของผู้แต่งตำนานจามเทวีวงศ์หรืออย่างไร? ที่กำหนดใช้ชื่อเมืองให้พ้องกับชื่อที่มีอยู่ในตำนานการกำเนิดของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ในสมัยที่เสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์นามว่า “สุเมธ” ที่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าที่บังกรตันวงศ์อดีตพุทธ ๒๔ องค์ตามคติเถรวาท⁶¹ ซึ่งทำให้เกิดเชื่อมโยงไปถึงเรื่องราวที่สอดคล้องกันกับพื้นที่ตั้งของเมืองหริภุญไชยอันจะมีฐานะเป็นที่ประดิษฐานของพระธาตุซึ่งเป็นสัญลักษณ์เบื้องต้นแห่งชาติภพของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ซึ่งถ้าหากเป็นความตั้งใจของผู้แต่งตำนานจริงก็เท่ากับเป็นการเพิ่มพูนความเกี่ยวโยงกันของพื้นที่ทั้งสองบนคติของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สะท้อนให้เห็นเรื่องราวในอดีตอันแสนนานของพระพุทธเจ้าบนเส้นทางแห่งเวลาสู่ปลายทางแห่งเวลาโดยใช้พื้นที่หนึ่งเป็นจุดกำเนิด และพื้นที่หนึ่งเป็นจุดสิ้นสุดเรื่องราวของพระพุทธเจ้า กับอายุของพระพุทธศาสนาที่จะยืนยาวต่อไปบนพื้นที่ของเมืองหริภุญไชยนี้ได้ ๕,๐๐๐ ปี⁶²

ท้ายนี้ขอความในตำนานที่แสดงถึงการตั้งเมืองรัชมนครของฤๅษาสูเทพได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนในการเชื่อมโยงเอาลักษณะเด่นของพื้นที่ในทางกายภาพเข้ามารวมไว้กับพื้นที่ในตำนานซึ่งมีความเกี่ยวพันอยู่กับเรื่องราวในอุดมคติ ดังนั้น พื้นที่ดังกล่าวนอกจากจะมีประโยชน์ในฐานะที่อยู่อาศัยทำมาหากินแล้ว ก็ยังมีฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงกำเนิดเวลาและอนาคตไปพร้อมกันด้วย ประเด็นเหล่านี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมของมนุษย์ที่จะต้องประกอบไปด้วยพื้นที่ทางกายภาพซึ่งได้แก่โลกแห่งการสัมผัส ซึ่งเป็นโลกในทางวัตถุ และพื้นที่แห่งจิตใจซึ่งเป็นโลกแห่งความคิด การวางแผน และจินตนาการ ซึ่งมีอิทธิพลโยงยึดความเป็นชุมชนและเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดปลอดภัยไปพร้อมกับความมีศักดิ์ศรี ซึ่งทั้งหมดได้โยงใยไปถึงการแสดงความมีตัวตนให้ปรากฏออกไปสู่เวทีแห่งชุมชนและเผ่าพันธุ์อื่นได้อย่างมั่นใจและภาคภูมิใจ และท้ายที่สุดในการนี้พุทธศาสนาได้กลายเป็นแกนคำตอบสำคัญที่ชี้้นำให้ชุมชนเดินไปได้ในเส้นทางนั้นอย่างดี

⁶⁰ ซึ่ง สวัสดิ์ อ่องสกุล กล่าวว่า “เนื่องจากบริเวณพื้นที่แอ่งเชียงใหม่-ลำปวนในทางภูมิศาสตร์จัดเป็นลุ่มน้ำแบบมัชฌิมวัย ลักษณะทางน้ำปิงจากเมืองแกนถึงฮอด...มีลักษณะคดโค้งคดของลำน้ำแทบตลอดทั้งสาย ร่องน้ำปิงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงปรากฏเมืองโบราณหลายแห่งเลียบหายไปเพราะน้ำเปลี่ยนทาง”(สวัสดิ์ อ่องสกุล, ๒๕๔๓: ๕)

⁶¹ ลายละเอียดอ่านใน ชินมหานิทาน, กรมศิลปากร, พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๓๐

⁶² มีข้อสังเกตว่าชื่อเมืองรัชมนครนี้ ยังมีปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุเวดากองของพม่าด้วยในฐานะเมืองบิรวารซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับพระธาตุ ดังความว่า “ด้านทิศตะวันออกของเนินเขาสิ่งกุดตระนั้นติดกับเมืองรัชมานคร” (อุทวนอ, รัชมังกร, B.A. ๒๐๐๓: ๒)

พระเจ้าเลียบโลก : ดำนานภูมิศาสตร์พุทธศาสนา หมายความว่าแห่งศรัทธาของ ประชาคม

พระเจ้าเลียบโลกเป็นดำนานที่ว่าด้วยบริเวณพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่พระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้าไปถึงโดยใช้เหตุแห่งการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าเป็นกลวิธีในการนำเสนอเนื้อเรื่องให้ผูกโยงลงไปสู่พื้นที่ต่างๆพร้อมกับคำอธิบายถึงที่มาที่ไปของกลุ่มชนและพื้นที่บนแกนเวลาที่มีการทวนกลับไปกลับมาของห้วงเวลาทั้งสามได้แก่ อดีต ปัจจุบันและอนาคต โดยเริ่มจากการอธิบายปรากฏการณ์ในปัจจุบันด้วยการอ้างเรื่องราวในอดีตที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในอนาคตซึ่งก็คือจุดกำเนิดของปรากฏการณ์ที่กำลังอธิบายอยู่ในปัจจุบันนั่นเอง^{๖๓} ซึ่งทั้งหมดตั้งอยู่บนฐานแห่งความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกันกับเหตุการณ์การดำเนินมาของพระพุทธเจ้าซึ่งก็คือตัวแทนขององค์ศาสนาที่ประชาคมในพื้นที่มีความเกี่ยวข้องอยู่ ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่ช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เกิดพลังในการสร้างสรรค์ผลผลิตทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่นตามมาด้วยแรงบันดาลใจที่แพร่กระจายออกไปจากดำนาน

ดังนั้นเราจึงอาจกล่าวได้ว่าดำนานพระเจ้าเลียบโลกมีฐานะเป็นเสมือนแผนแม่บทสำหรับการพัฒนาพื้นที่ทางศาสนจักรของท้องถิ่นให้อยู่รอดปลอดภัยและขยายตัวออกไปพร้อมกับอำนาจการปกครองของอาณาจักรนั่นเองซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ดำนานตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์กับอะไร ?

ความอยู่รอดปลอดภัยของชุมชนและศักดิ์ศรีมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของประชาคมและชุมชนจากการประสานกันขององค์ประกอบสามส่วนได้แก่ ชีวิต พื้นที่ และ ดำนาน บนฐานการเชื่อมโยงที่แบ่งได้เป็น ๒ ช่วงได้แก่ ช่วงเวลาแห่งการเชื่อมโยงวิถีชีวิตเข้ากับพื้นที่ซึ่งเป็นเรื่องของการดำรงชีพ และช่วงเวลาแห่งการเชื่อมโยงพื้นที่เข้ากับเรื่องราวของดำนานซึ่งเป็นเรื่องของอุดมคติ แต่อาจมีหลายกรณีที่พบว่ามี การเชื่อมโยงแบบย้อนกลับขององค์ประกอบสองส่วนซึ่งได้แก่ ดำนาน และพื้นที่ ส่วนชีวิตยังคงมีหน้าที่เป็นประธานหมายเลขหนึ่งอยู่เสมอในทุกกรณีของความสัมพันธ์ไม่ว่าจะโดยอนุโลม^{๖๔}หรือปฏิโลมก็ตาม

แต่อย่างไรก็ดีไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมโยงพื้นที่ไปสู่ดำนาน หรือการเชื่อมโยงดำนานเข้าสู่พื้นที่เหล่านี้ย่อมหนีไม่พ้นที่จะต้องกล่าวถึงปรากฏการณ์ ๒ อย่าง ได้แก่ เหตุการณ์ในอดีตที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว และเหตุการณ์ในอนาคตที่กำลังจะเกิดขึ้น ซึ่งทั้งหมดเป็นวิธีการของมนุษย์ที่พยายามจะอธิบายถึงที่มาที่ไปและการดำรงอยู่ของชุมชนนั้นๆว่ามีกำเนิดอย่างไร? เกี่ยวข้องกับใคร? อะไรเป็นหลักอะไรเป็นรองของเรื่องราว? อะไรเป็นเครื่องยืนยันความสัมพันธ์นั้น? และจะดำเนินต่อไปอย่างไรในอนาคต? ซึ่งทั้งหมดเป็นกระบวนการอ้างอิงอย่างมีหลักฐานจาก

^{๖๓} ตัวอย่างเช่น ชื่อสบตาในวันนี้ มีกำเนิดมาจากนกสองตัวบินตีในคำพยากรณ์ของพระพุทธเจ้า จึงร้องสบตา พระพุทธองค์จึงทรงทำนายว่าต่อไปจะชื่อว่า "สบตา" หรือ ชื่อน้ำแม่แดง เกิดจากพระอานนท์นำเปลือกแดงไม้ไปลอยในสายน้ำนั้น จึงชื่อน้ำแม่แดง ซึ่งทั้งหมดเป็นการอธิบายแบบสะท้อนหรือทวนกลับ ซึ่งเป็นหลักตรรกศาสตร์รูปแบบหนึ่ง

^{๖๔} ตามลำดับ ตรงข้ามกับการทวนกลับที่เรียกว่า ปฏิโลม

ความรู้ชุดหนึ่งทีอาจจะไม่จำกัดตัวอยู่ด้วยเงื่อนไขของพื้นที่และกาลเวลาที่แน่ชัด ซึ่งอาจต่างไปจากชุดความรู้ที่คนในยุคปัจจุบันยึดถือหรือเข้าใจกันก็ได้⁶⁵

เนื่องจากทัศนะต่อพื้นที่ของมนุษย์ในแต่ละสมัยย่อมเปลี่ยนไป ความยึดมั่นในอะไรๆ แต่ละสมัยก็ย่อมเปลี่ยนไป ฯลฯ ดังนั้นจึงมิใช่เรื่องแปลกอะไรที่ความรู้บนโลกนี้จะปรากฏมีได้หลายชุด แม้ในสมัยเดียวกันก็ยังมีบุคคลที่ยึดมั่นในความรู้คนละชุดปะปนกันอยู่ เพราะสิ่งเหล่านี้คือสัมภาระแห่งความรู้⁶⁶ ที่ตกทอดกันมาหลายสมัยจากผลผลิตในหลายภาคส่วนของสังคม ส่วนใครจะซึมซับรับไว้ได้อย่างไรก็เป็นเรื่องเฉพาะตน แต่ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือสาระที่มีอยู่ในเบื้องหลังชุดแห่งความรู้เหล่านี้มีศูนย์กลางอยู่ที่ไหน? ยังประโยชน์ให้แก่ผู้รู้ผู้ศึกษาอย่างไร? และโดยทำได้อย่างไร? เหล่านี้คือหัวใจที่มีอยู่ในตำนาน

จามเทวีวงศ์⁶⁷ เป็นตัวอย่างของตำนานที่แสดงโครงสร้างเหล่านี้ไว้อย่างครบถ้วน อีกทั้งยังมีประเด็นที่ชี้ให้เห็นว่าการยึดถือฐานความรู้คนละชุดของผู้คนที่แม้จะอยู่ในยุคสมัยเดียวกันนั้นเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ ดังผลความที่ว่าด้วยเรื่องของกษัตริย์และมเหสีแห่งเมืองมิดสังฆนครที่มีกำเนิดมาจากครรภ์ของนางเนื้อที่เข้าไปตีมน้ำปัสสาวะของฤษีชาวสุเทพ ซึ่งผู้แต่งตำนานเชื่อว่าฐานความรู้ชุดนี้สามารถเกิดขึ้นได้จริง ดังความว่า “ผู้ใดมิได้เคยรับฟังพระธรรมแล้ว ผู้นั้นก็จักไม่เชื่อเรื่องนี้ วิญญูชนผู้รู้แจ้งจักยังเรื่องนั้นให้มหาชนฟังเชื่อได้ แต่เรื่องอสิสิงคชาดก พระฤษีนั้นได้เกิดแล้วในครรภ์นางเนื้อ มีอยู่ฉันใดก็เหมือนกัน อนึ่งพระเทวีของพระเจ้าพาราณสี เราทราบแล้วว่าทรงพระนามนางสังกเทวีได้เกิดแล้วในกะเปาะแห่งดอกปทุมนางนั้นเป็นอุปุปาดิก เรื่องนี้ฉันใด เรื่องอย่างนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสำแดงแล้วฉันนั้น”⁶⁸

หลักฐานชิ้นนี้นอกจากจะมีการอธิบายปรากฏการณ์ชีวิตของผู้คนที่ครอบครองพื้นที่ซึ่งมีความสำคัญแล้วยังชี้ให้เห็นความเชื่อมั่นต่อชุดความรู้ของผู้แต่งตำนานอย่างมั่นคง ทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าแม้ในยุคสมัยเดียวกันนี้ก็ยังคงมีบุคคลจำพวกที่ไม่เชื่อต่อชุดความรู้ที่ผู้แต่งตำนานยึดถือร่วมอยู่ในสังคมด้วย แม้ผู้แต่งตำนานจะมีฐานะเป็นผู้นำทางปัญญาของสังคมเองก็ตาม ซึ่งถ้าหากจะคิดต่อไปให้ไกลอีกหน่อยก็อาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งตำนานเองก็คงคาดการณ์ไว้ล่วงหน้าแล้วว่าผลงานชิ้นนี้จะต้องมีสืบต่อไปในอนาคต และก็คงจะต้องมีบุคคลจำพวกที่เชื่อและไม่เชื่อต่อความรู้ชุดนี้อยู่ด้วยเช่นกัน ดังนั้นผู้แต่งตำนานจึงได้แสดงท่าทีต่อเหตุการณ์นี้ด้วยการพยายามตรวจสอบชุดความรู้ของตนด้วยการอ้างอิงเรื่องราวในชาดก ซึ่งนั่นก็คือการแสดงภาพซ้ำเหตุการณ์ในอดีตที่มีความใกล้เคียงกับเหตุการณ์ที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้

⁶⁵ เราพบว่าคนในปัจจุบันเป็นจำนวนมากก็ยังมียุทธวิธีแบบไม่จำกัดเรื่องเงื่อนไขเวลาและพื้นที่โดยเฉพาะเมื่อเกิดวิกฤตการณ์อะไรบางอย่างเกิดขึ้นกับมนุษย์ การอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทำพิธีกรรมทางศาสนา สวดมนต์ ทำสมาธิ เหล่านี้ก็เป็นวิธีการหนึ่งสำหรับวิธีคิดชนิดที่ไม่จำกัดเงื่อนไขเวลา และปรากฏการณ์เช่นกัน ซึ่งยังคงปรากฏอยู่ในคนทุกชาติทุกภาษามาจนปัจจุบัน

⁶⁶ ในทัศนะของผู้เขียน “สัมภาระ” ก็คือ “สิ่งต่างๆ ที่ได้สะสมรวบรวมกันไว้เพื่อตอบสนองต่อภาระคือหน้าที่ที่ต้องรับเอาไว้” ในกรณีนี้จะต้องมีสิ่งของหลายประเภทที่มีประโยชน์ต่างกันไปด้วยปัจจัยหลายอย่างซึ่งทำให้ชุดประโยชน์ของสิ่งของแต่ละชนิดต่างกันไป เช่น กาลเวลาและสถานการณ์ ดังนั้นสิ่งของบางอย่างที่เตรียมไว้อาจไม่มีประโยชน์ในยุคสมัยหนึ่งแต่ก็อาจกลับมามีประโยชน์ในอีกยุคหนึ่งข้างหน้าก็ได้ หรือของที่เคยมีประโยชน์ในยุคหนึ่งก็กลับไม่มีประโยชน์ในอีกยุคหนึ่งก็ได้ แต่ทั้งหมดก็ยังคงดำรงอยู่เปรียบได้กับมีผู้เก็บรักษาไว้ในห้องเก็บของเพื่อการใช้งานต่อไปในสมัยที่ต้องการภายหลัง ดังนั้นหากเปรียบไปโลกนี้ก็เหมือนกับบ้านเก่าที่มีคนอาศัยมาหลายยุคสมัย ประชาคมก็คือผู้อาศัย ความรู้ก็คือทรัพย์สินที่ผู้คนในบ้านนำเอาเข้ามาสร้างสรรบ้านให้สวยงามตามยุค เมื่อคนชุดหนึ่งในบ้านตายไปสิ่งของหรือทรัพย์สินที่คนในบ้านทิ้งไว้ก็กลายมาเป็นมรดกตกทอดสืบมา มีลูกหลานคอยรักษาไปตามฐานะแห่งตน

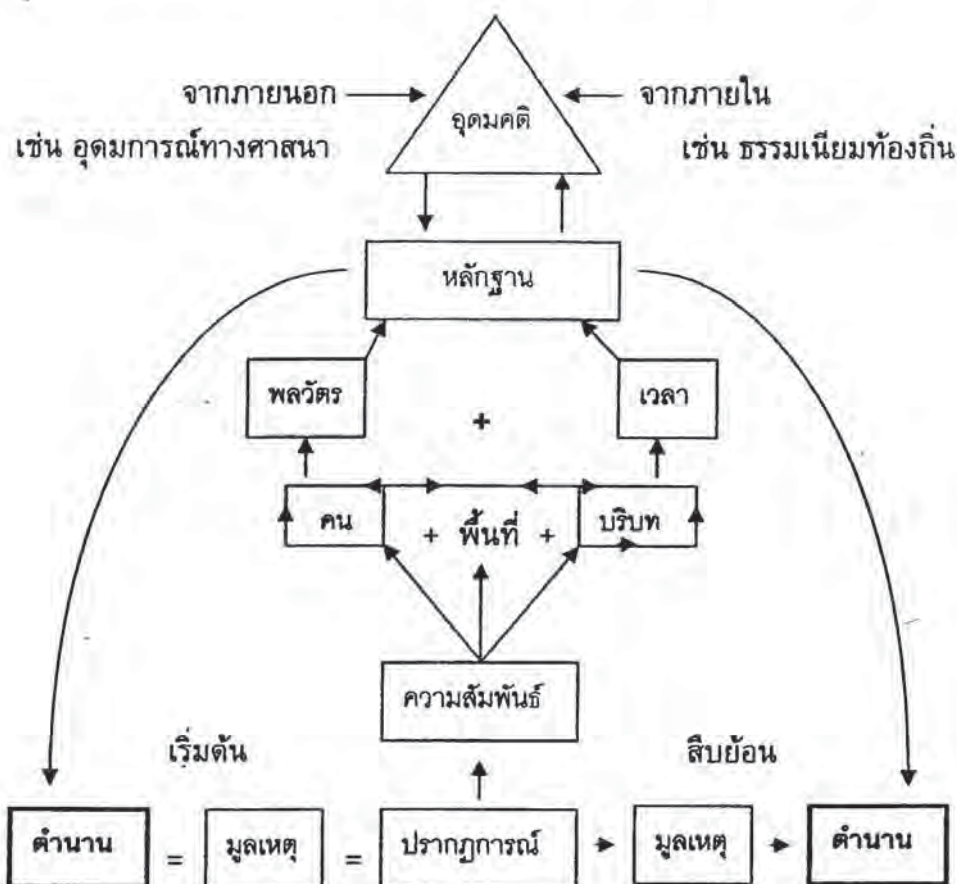
⁶⁷ แต่งขึ้นในราว พ.ศ. ๑๔๔๓ - ๑๔๖๐ โดยพระโพธิ์รังสี ถือเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาของล้านนาที่มีความเก่าแก่ที่สุด รายละเอียดหาอ่านได้ใน วรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁶⁸ คำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, อนุสรณ์ในงานทำบุญครบรอบวันนางจันทร์เมตตา ชุตินา, ๒๕๓๐:๑๐

ภายใต้โลกทัศน์ของพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่องอำนาจแห่งผลกรรม⁶⁹ และในท้ายที่สุดผู้แต่งตำนานยังยืนยันความน่าเชื่อถือข้อมูลชุดนี้อีกครั้งด้วยการกล่าวว่า “เรื่องอย่างนี้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสำแดงแล้วฉนั้น” ต่อท้ายแห่งข้อความอีกด้วย ดังนั้นบทสรุปของความรู้ชุดนี้จึงมีนัยที่ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าคือศูนย์กลางของความรู้ที่ผู้แต่งตำนานยึดถือเป็นแกนหลักสำหรับการอธิบายปรากฏการณ์ในตำนาน

ท้ายสุดเมื่อสิ้นกระบวนการความทั้งหมดที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าตำนานนั้นมีโครงสร้างของการอธิบายความถึงที่มาที่ไปซึ่งก็คือมูลเหตุของเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นซึ่งเรียกว่าปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆซึ่งรายล้อมรอบตัวเขาที่เรียกว่าบริบท⁷⁰ บนพื้นที่ซึ่งเขาได้เข้าไปเกี่ยวข้องทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเป็นพลวัตร⁷¹ ที่เคลื่อนไปพร้อมกับกาลเวลา ซึ่งทั้งหมดเป็นการบันทึกหรือจดจำอย่างมีหลักฐานอ้างอิงบนฐานแห่งความเชื่อหรืออุดมคติ⁷² ซึ่งในกรณีศึกษานี้เราพบว่าพุทธศาสนามีฐานะเป็นแกนแห่งอุดมคติที่ปรากฏในตำนานนี้

ผังแสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดตำนาน

⁶⁹ หรือเรียกว่า วิบากกรรม หรือ กรรมวิบาก

⁷⁰ ข้อความแวดล้อมที่ช่วยให้เข้าใจความหมาย

⁷¹ พลังที่ทำให้เคลื่อนไป

⁷² จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงามและความจริงทางใดทางหนึ่งที่มนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตตน (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ : ๕๒๔)

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ขยายพุทธมณฑลแห่งความรับรู้ปัจจุันตประเทศ⁷³ ล้วนด้วยอะไร?

นอกจากตำนานจะให้คำตอบในเรื่องภูมิกำเนิดของชีวิตแล้ว ตำนานยังแสดงให้เห็นถึงภูมิกำเนิดของพื้นที่ว่ามีความสำคัญและสัมพันธ์กันอย่างไร และกับใคร ซึ่งในที่นี้ตำนานพระเจ้าเลียบโลกคือตัวอย่างสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงการประสานกันระหว่างพื้นที่ในทางภูมิศาสตร์และอุดมคติที่มีการทับซ้อนและเชื่อมต่อกันอย่างไรชัดเจนทั้งจากพรมแดนธรรมชาติและพรมแดนแห่งความคิดโดยมีพระพุทธเจ้าเป็นแกนนำสำคัญของเรื่องในการโยงยึดพื้นที่ต่างๆ ให้เข้าหากัน

แต่ในกรณีศึกษาที่ผู้เขียนจะไม่ขอก้าวถึงประเด็นการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าว่าจริงหรือไม่ในทางกายภาพ เพราะชุดความรู้บนโลกนี้มีอยู่ด้วยกันหลายชุดและชุดความรู้ที่น่าสนใจสำหรับกรณีศึกษานี้ก็คือชุดความรู้ที่ว่าด้วยมโนทัศน์ของผู้แต่งตำนานที่แฝงฝังไว้ในเรื่องราวที่ประกอบด้วยส่วนหลักสำคัญ ๒ ส่วนได้แก่ ๑.ความเชื่อในแกนกลางของเรื่อง ซึ่งได้แก่พระพุทธเจ้า และ ๒.การปรุงหรือเชื่อมร้อยเนื้อเรื่องด้วยสภาพแวดล้อมของพื้นที่และตำนานท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดได้ถูกผูกประสานเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นเรื่องราวเหล่านี้ยังมีอิทธิพลนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงในเชิงรูปธรรมที่ยังคงตกค้างอยู่ในชุมชนล้านนาต่อมาอีกด้วย

หากถามว่าอะไรคือมูลเหตุเบื้องต้นที่ทำให้พระพุทธเจ้าเสด็จมานอกพื้นที่ของชมพูทวีปที่เรียกว่าปัจจุันตประเทศเขตล้านนาอันแสนไกลนี้? ในฐานะชาวพุทธเช่นเดียวกับผู้แต่งตำนาน ก็คงต้องยกบทสรรเสริญพระพุทธคุณขึ้นเป็นตัวตั้งความว่า “พุทธโธสุตฺตโธกรณามหัตถณโว” แปลว่า “พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์มีพระกรุณาจุฬามรรณพ” มาแสดงไว้ ในเบื้องต้นก็จะพบว่าพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้านั่นเองที่เป็นมูลเหตุของการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ในภคณ์ที่ ๑ ของตำนานพระเจ้าเลียบโลกทุกฉบับความว่า “...มหากรุณโก นาโถ หิตายะ...” แปลว่า “...พระพุทธเจ้าองค์ประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกทั้งหลาย...”

นับตั้งแต่เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีนับชาติไม่ถ้วนจนเป็น พุทธวิสัย ติดตัวมาทุกชาติจนบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าก็ด้วยปณิธานแรกที่ทรงตั้งว่าจะสั่งสอนให้สัตว์พันธุ์ทุกขซึ่งก็สรุปลงตรงคำว่า กรุณา อันเป็น “เครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือหน้าที่ของพระพุทธเจ้า และความเป็นโลกนาถคือที่พึ่งของชาวโลก...”⁷⁴ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ชาวพุทธให้ความสำคัญมาเป็นอันดับต้นๆ เสมอในทุกครั้งที่กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ⁷⁵

ดังนั้นหากเราจะกล่าวว่าผู้แต่งตำนานได้ใช้คำว่า “กรุณา” ของพระพุทธเจ้าเป็นมูลเหตุเบื้องต้นในการเสด็จมายังล้านนาเพื่อสั่งสอนชาวโลกให้พันธุ์ทุกขด้วยสภาวะเช่นเดียวกันกับพระองค์ก็คงไม่ผิดนัก ดังนั้นคำถามที่ตามมาอีกข้อก็คือ อะไรคือสิ่งที่พระองค์ทรงสอน?

⁷³ ดินแดนชายขอบ (ของชมพูทวีป)

⁷⁴ พจนานุกรม หลักรธรรมพหุศาสตร์ ๙๐

⁷⁵ ถึงแม้คำว่า เมตตา จะเป็นคุณธรรมนำหน้าสำหรับพรหมวิหารสี่ก็ตาม แต่สังเกตให้ดีว่า กรุณา มักจะใช้กับพระพุทธเจ้ามากกว่า อาจเป็นได้ว่า เมตตา มีความหมายถึง ความรัก, ความเอ็นดู ซึ่งหมายถึง การชอบอย่างผูกพันพร้อมด้วยชื่นชมยินดี มีใจรักใคร่ ในขณะที่คำว่า กรุณา แปลว่า ความสงสารคิดจะช่วยเหลือผู้อื่นในพันทุกข์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่มุ่งต่อความผูกพันเป็นการส่วนตัวมากนักเมื่อช่วยแล้วก็แล้วกันไป ในขณะที่เมตตาเป็นความรักที่มีความผูกพันกันเป็นส่วนตนอยู่มากไม่ปล่อยแม้เมื่อสิ้นภารกิจแล้ว ดังนั้นคำว่ากรุณาจึงเป็นคุณธรรมที่สูงกว่า เมตตา

และพระองค์จะสอนด้วยวิธีการอย่างไร? สอนใคร? และพิจารณาจากอะไรในการที่จะสอนบุคคลนั้น ๆ? สิ่งเหล่านี้คือคำถามพื้นฐานที่น่าจะมีส่วนสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนาแพร่กระจายออกมายังดินแดนนอกชมพูทวีปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

และเมื่อเราพิจารณาถึงคำถามทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นก็จะพบว่ามันถูกสรุปรวมลงที่คำว่า **ความรู้** ทั้งสิ้น ดังนั้นพุทธศาสนานอกจากจะเป็นแกนสำคัญในการประสานเขตแดนทั้งหลายให้เข้ามาบรรจบกันในด้านแล้ว ด้านนี้ก็ยังคงแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาสามารถตั้งมั่นเป็นศูนย์กลางของพื้นที่ทั้งหลายได้ด้วย อำนาจของการสร้างและแพร่กระจายความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการปรับตัวให้เข้ากับความรู้เดิมที่มีอยู่โดยไม่เสียสาระสำคัญของตนไป⁷⁶ จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาพุทธศาสนาได้เข้าครอบงำลัทธิศาสนาต่าง ๆ ในดินแดนชมพูทวีปจนสามารถสถาปนาตนเองเป็นศูนย์กลางทางปัญญาของผู้คนในชมพูทวีปมาแล้วยุคหนึ่ง ซึ่งนั่นได้แสดงว่าองค์การของพระพุทธศาสนาได้เคยผ่านประสบการณ์ในการขยายพื้นที่เข้าครอบครองลัทธิดั้งเดิมทั้งหลายในอินเดียมาแล้ว ด้วยการแพร่กระจายความรู้และให้ความหมายต่อการดำเนินชีวิตที่เข้าสู่ความจริงและกว้างขวางกว่า⁷⁷ ลงสู่ท้องถิ่นและชุมชนอื่นๆ ที่พุทธศาสนาแผ่เข้าไปถึง ซึ่งในที่นี้ด้านานพระเจ้าเลียบโลกได้แสดงความเหนือชั้นกว่าของพระพุทธศาสนาที่มีต่อความเชื่อดั้งเดิมซึ่งซ้ำรอยกับรูปแบบการจัดการที่เคยปรากฏมาแล้วในดินแดนชมพูทวีป โดยเฉพาะในลังกา เช่น การปราบยักษ์ของพระพุทธเจ้า การทำนายความเป็นไปในอนาคตของพื้นที่ซึ่งทรงเสด็จมาถึง จนกระทั่งการแนะนำในเรื่องเทคโนโลยีในการผลิตสำหรับการยังชีพของชุมชน⁷⁸ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนอกจากจะเป็นการลดบทบาทและอำนาจความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่เป็นอุปสรรคต่อการรวมพื้นที่ของผู้คนชนเผ่าต่างๆ ให้เจือจางลงแล้ว ก็ยังเป็นการขยายพื้นที่ของผู้คนและชนเผ่าที่แตกต่างกันให้เข้ามาประสานกันไว้ภายใต้พุทธอาณา⁷⁹ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการขยายอำนาจการปกครองในส่วนของอาณาจักรพม่าต่อมาอีกโสดหนึ่งด้วย

แต่อย่างไรก็ดีความสำเร็จทั้งหมดที่กล่าวมาของพระพุทธศาสนาในการเข้าครองพื้นที่ทางกายภาพและจิตใจของผู้คนในท้องถิ่นห่างไกลที่ไม่เคยรับรู้ถึงการมีอยู่ของพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังมาก่อน นอกจากจะต้องอาศัยผู้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่แนวคิดซึ่งเป็นคนในองค์กรที่มีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าแล้ว การยอมรับที่เกิดขึ้นโดยคนภายในท้องถิ่นเองก็นับว่าเป็นสิ่งสำคัญต่ออนาคตการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาไม่น้อย ดังนั้นผู้ทำหน้าที่ในการจูงสายแนวคิดจากพระพุทธศาสนาให้ยึดโยงผู้ชนไว้ได้ในขั้นต้นจึงต้องเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะในการดำรงตนที่พิเศษไปจากคนทั่วไป⁸⁰ ต้องปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างได้คล้ายพระศาสดา ทั้งยังต้องใช้

⁷⁶ คือไม่ถูกแย่งชิงพื้นที่กลับคืน เช่น ถูกลดบทบาทหรือทำให้เลือนหายไปกับตำนานท้องถิ่น อย่างเช่นกรณีการเข้าไปผสมกับศาสนาฮินดูของพุทธแบบมหายานในอินเดียจนท้ายที่สุดพระพุทธเจ้าก็กลายเป็นเพียงอวตารหนึ่งของพระนารายณ์ไป พระพุทธศาสนาจึงถูกยึดพื้นที่กลับคืน เป็นต้น

⁷⁷ เช่นกรณีการนำเอาคุณลักษณะพิเศษของพระพรหมมาเป็นคุณธรรม ๔ ประการที่เรียกว่าพรหมวิหารสี่ หรือการตีความการนับถือทิศทั้งแปดของศาสนาพราหมณ์ใหม่

⁷⁸ ด้านานในลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในพม่าด้วย แต่เป็นพระมหากัสปะซึ่งเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาได้จาริกมาแนะนำให้ชาวเมืองพุกามรู้จักการทำนา (อ่านลายละเอียดได้ในนิตยสารและมัตตัมมยา ของ เมียะเกตุ, ย่างกุ้ง ๑๙๖๖ : ๔๗-๔๘)

⁷⁹ เขตอำนาจแห่งพุทธศาสนา

⁸⁰ บุคลิกเฉพาะของพระสงฆ์ที่แตกต่างจากคนทั่วไปนอกจากการโกนหัว ถือบาศ และนุ่งห่มจีวรยอมผ้าตบแล้วก็คือความสำราญระวางในการแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันภายใต้ความมีสติ รู้ตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ ดังนั้นภาพแรกที่ออกมาจึงเป็นภาพแห่งความสงบน่าประทับใจต่อผู้พบเห็นจนเป็นแรงบันดาลใจให้เข้าไปรู้จักคบหา และก้าวไปสู่ความศรัทธา ดังปรากฏในธรรมบทต่างๆ เช่น ในอนุพุทธประวัติที่กล่าวถึงภิกษุบางรูปออกบวช และปฏิบัติธรรมเพราะเลื่อมใสในกิริยาอาการของพระพุทธเจ้า หรือของพระสาวกรูปอื่น จนแม้ในมิลินทปัญหา ก็กล่าวว่าพระเจ้ามิลินททรงเริ่มสนพระทัยในพุทธศาสนาจากการเห็นกิริยาอาการของพระนาคเสน เป็นต้น

ความอดทนอย่างยิ่งยวดต่ออุปสรรคและระยะเวลา จนสามารถเรียกศรัทธาจากฝูงชนให้เข้า
ยอมรับนับถือได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีความสำคัญในลำดับต้นสำหรับการโยงยัดให้ฝูงชนที่ไม่เคย
รู้จักพระพุทธศาสนาให้ได้รับรู้จักพระพุทธศาสนา ที่ไม่เคยศรัทธาให้ได้เข้าถึงความศรัทธา นอกจาก
พระพุทธศาสนาจะมีเครื่องมือในการโยงยัดฝูงชนด้วยความสามารถของบุคคลอย่างพระสงฆ์
แล้ว พุทธศาสนาก็ยังมีเครื่องมือในทางวัตรธรรมอีกหลายชนิดที่ใช้ในการผูกรั้งและ โยงยัดซ้ำ
ลงไปไนใจของผู้ศรัทธาและพื้นที่ให้มั่นคงขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่ง "พระธาตุ" ก็คือเครื่องมือทางวัตร
ธรรมอีกชั้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่โยงยัดฝูงชนให้เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับพุทธศาสนาและพื้นที่
ซึ่งมีพระธาตุประดิษฐานอยู่ได้ ดังจะกล่าวในบทต่อไป

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณพระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จมายังล้านนาประเทศ
ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

บทที่ ๓

พระธาตุ : ศูนย์กลางเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน

ในยุคที่พุทธศาสนาได้ตั้งมั่นขึ้นแล้วในล้านนา พระธาตุมีฐานะเป็นประธานของชุมชนซึ่งก่อให้เกิดพลังในการโยงยึดชุมชนทั้งหลายให้เชื่อมร้อยถึงกันด้วยอำนาจแห่งศรัทธา ถึงแม้ว่าพระธาตุจะไม่สามารถชักทอเส้นสายอะไรๆได้เองเหมือนแมงมุมซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิต แต่พระธาตุก็มีพลังแฝงที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ทางใจของมนุษย์ซึ่งสามารถเรียกร่องและดึงดูดใจให้มนุษย์เข้ามารับใช้และนำพาไปตั้งไว้เป็นประธาน ณ ศูนย์กลางแห่งสายใยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนซึ่งมนุษย์เป็นผู้ชักทอมันขึ้นมาเอง

ปรากฏการณ์ของเครือข่ายอาจอธิบายได้ด้วยภาพของเส้นสายใยแมงมุมที่ถูกชักทอขึ้นจากจุดศูนย์กลางแผ่ขยายออกไปเป็นรัศมีที่มีการโยงถึงกันโดยมีแมงมุมเป็นประธานของการงานชักทอเหล่านั้น ส่วนพลังของเครือข่ายก็อาจอธิบายได้ด้วยวงรอบแห่งระลอกคลื่นที่มีจุดกำเนิดจากศูนย์กลางที่ขยายวงกว้างออกไปเป็นลำดับ

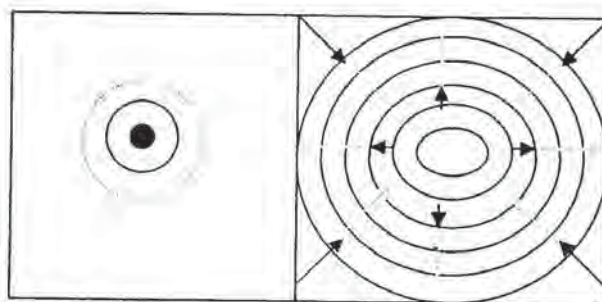
เส้นใยของแมงมุมที่มีจุดกำเนิดจากศูนย์กลางแผ่กระจายไปในทุกทิศโดยมีเส้นรอบวงพาดผ่านจากศูนย์กลางข้างในขยายออกไปสู่ส่วนนอกมีลักษณะของการโยงใยกันเป็นจุดตัดหรือจุดเชื่อมต่อระหว่างเส้นพุ่งที่มีกำเนิดจากศูนย์กลางกับเส้นรอบวงที่พาดผ่านทุกจุดเป็นภาพที่อุปมาได้กับชุมชนทั้งหลายที่กระจายตัวกันตั้งอยู่บนเส้นทางที่เชื่อมโยงถึงกันจากพื้นที่ส่วนในที่ตั้งใกล้จุดศูนย์กลางแล้วขยายความสัมพันธ์ออกไปสู่พื้นที่ภายนอก

ส่วนพลังขับเคลื่อนที่มีกำเนิดจากศูนย์กลางที่ค่อยๆขยายตัวออกไปเป็นวงกว้างดังระลอกคลื่นแผ่ออกไปจนสิ้นกระแสการเคลื่อนไหวที่ปลายแดน ก็อุปมาได้ตั้งภาพของเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่อชุมชนที่ตั้งอยู่ ณ วงรอบภายในแล้วขับเคลื่อนพลังทั้งหลายให้แผ่กระจายออกไปสู่ชุมชนต่างๆที่ตั้งอยู่ ณ วงรอบถัดออกไปเป็นทอดๆจนค่อยสิ้นกระแสไป ณ ขาขอบปริณทลที่คลื่นแห่งพลังจะแผ่ไปถึง

หากพิจารณาถึงธรรมชาติของระลอกคลื่นที่มีกำลังเกิดขึ้น ณ ส่วนกลางแล้วแผ่ออกไปสู่ส่วนนอกเป็นชั้นๆอาจพบความจริงอย่างหนึ่งว่า หากกระแสของวงคลื่นได้เกิดขึ้นบนผืนน้ำที่มีขนาดกว้างใหญ่มากๆระลอกคลื่นที่ถูกส่งทอดออกไปจะค่อยๆขยายวงและจางกำลังลงจนไม่สามารถ

สังเกตเห็นได้ว่ากระแสแห่งคลื่นวงสุดท้ายนั้นหมดกำลังลง ณ ตำแหน่งใด และที่สำคัญก็คือ เราจะไม่สามารถเห็นการสะท้อนกลับของวงคลื่นเข้าสู่พื้นที่ส่วนกลางอีกเลย นอกจากการแผ่กำลังไปในทางเดียวแล้วจางหายไป แต่ถ้าหลังจากจุดกำเนิด ณ ส่วนกลางมีขนาดและกำลังในการตกกระทบต่อผิวน้ำมากหรือพอเหมาะกับพื้นที่ ขนาดของวงคลื่นก็จะมีกำลังกว้างขวางออกไปจนกระทบขอบฝั่งซึ่งจะทำให้กระแสแห่งวงคลื่นสะท้อนกลับเข้าสู่ส่วนกลางได้อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งนั่นได้ชี้ให้เห็นว่าการส่งต่อแนวคิดและปฏิกริยาใด ๆ ในโลกนี้จะต้องมีพื้นที่ซึ่งพอเหมาะกับขนาดของกำลังที่ส่งไป จึงจะประสบผลในเรื่องการตอบรับ หากกำลังและพื้นที่ไม่สัมพันธ์กันย่อมไร้ผลเป็นการสื่อสารทางเดียวเหมือนหยดน้ำตกลงในท้องมหาสมุทรใหญ่ถึงมีการกระเพื่อมก็เป็นเพียงระลอกคลื่นส่งไปไม่ถึงชายฝั่ง อุปมาเหมือนสังคมที่มีขนาดใหญ่ย่อมต้องอาศัยแนวคิดและปฏิกริยาที่กว้างขวางจากการจัดการที่ดีและมีกำลังมากจึงจะสามารถส่งต่อสิ่งต่าง ๆ ออกไปได้อย่างครอบคลุมทั่วถึงแม้จะอยู่ภายใต้ความหลากหลายก็ตาม ชุมชนทั้งหลายที่ได้รับกระแสก็จะมีปฏิสัมพันธ์ย้อนกลับมาสู่จุดกำเนิดอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งนั่นก็คือการโยงยึดทางสังคมรูปแบบหนึ่งจากบริวารที่มีความหลากหลายภายใต้ศูนย์กลางหนึ่งเดียวกัน

คลื่นไม่ถึงฝั่งจางหาย

คลื่นถึงฝั่งสะท้อนกลับ

แต่อย่างไรก็ตามก็มีธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่งในโลกนี้ที่ว่าด้วยเรื่องของความไม่คงทนของสรรพสิ่ง ดังนั้นการส่งทอดกลับไปกลับมาของคลื่นจึงมีการหมดกำลังลงเมื่อถึงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ความเชื่อหรือปฏิกริยาใด ๆ ทางสังคมที่เคยยึดถือกันมาจึงต้องค่อย ๆ หมดกำลังลงไปเพราะระยะทางแห่งกาลเวลาจนกว่าจะทำให้เกิดมีปรากฏการณ์อย่างเดิมหรืออย่างใหม่ขึ้นมาจึงจะทำให้กระแสคลื่นกลับมีพลังขึ้นมาอีก นี่ก็คือกระบวนการทางธรรมชาติที่อาจนำมาอุปมาเทียบเคียงได้กับปรากฏการณ์ของ พระธาตุในฐานะศูนย์กลางเครือข่ายของชุมชนล้านนาที่มีการโยงยึดและพลังขับเคลื่อนทางสังคม ที่แผ่กระจายออกไปตั้งระลอกคลื่นและโยแมงมุม

แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพระธาตุจะมีความสำคัญในฐานะประธานแห่งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน แต่เบื้องหลังของการเป็นประธานนั้นจะเกิดมีขึ้นได้อย่างไร? หากขาดซึ่งสิ่งที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลาง และ เส้นทาง ในการโยงยึดและส่งต่อสิ่งต่าง ๆ จากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่หนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มีการส่งต่อความคิดที่ทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นในรูปแบบหรือระเบียบอย่างใด

อย่างหนึ่งร่วมกัน ที่เป็นไปอย่างกว้างขวางจนขยายวงออกไปเป็นเครือข่ายโยงใยถึงกัน ดังนั้นจึงมีคำถามตามมาว่า

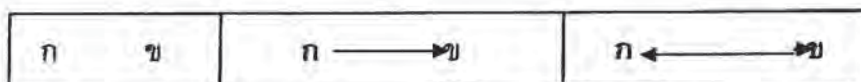
อะไรโยงยึดพระธาตุ? พระธาตุโยงยึดอะไร? จากความหมายของท้องถิ่น

หากพิจารณาถึงสาระสำคัญอันมีอยู่ในวัดพุทธมอญอย่างพระธาตุแล้วจะพบว่า พระธาตุได้ทำหน้าที่เป็นเครื่องยืนยันความมีอยู่จริงของสภาวะธรรมในพระพุทธศาสนา และบุคคลสามารถเข้าถึงภาวะนั้นได้จริง กล่าวคือพระอริยะบุคคลนั้นเป็นของมีจริง ดังนั้นพระธาตุจึงทำหน้าที่เป็นเส้นกลางโยงยึดระหว่างโลกแห่งความจริงที่ตั้งอยู่ในระดับโลกุตระให้เข้ากับโลกแห่งความจริงที่ตั้งอยู่ในโลกระดับโลกียะ

พระธาตุเป็นองค์ประกอบแห่งร่างกายของพระพุทธเจ้าหรือบุคคลผู้เข้าถึงภาวะเช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ดังนั้นพระธาตุจึงมีฐานะเป็นเส้นยึดโยงให้ผู้ศรัทธาได้เข้าถึงพระรัตนไตร หรือกระบวนการในการเข้าถึงพระรัตนไตรตามภูมินิสัยของผู้ศรัทธา ที่นับตั้งแต่การมุ่งมั่นที่จะเข้าให้ถึงระดับโลกุตระธรรมเป็นพระอริยะบุคคล เรื่อยลงไปถึงขั้นโลกียธรรมชั้นต่ำสุดที่มุ่งหวังเพียงแค่เรื่องโชคลาภโดยไม่คิดทำอะไรไปมากกว่าการอ่อนน้อมก็นับว่าเป็นความมุ่งหมายของผู้ศรัทธาที่ได้อาศัยพระธาตุเป็นแกนกลางในการโยงยึดให้ไปสู่ความสมปรารถนาด้วยกันทั้งสิ้น

ในวัฒนธรรมล้านนาคำว่า “ล้าม” กิตี หรือ “เส้น” กิตีมีความหมายถึงตัวกลางซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงจุดหนึ่งไปสู่จุดหนึ่งหรือพื้นที่หนึ่งไปสู่พื้นที่หนึ่งให้เข้าหากันและเมื่อตัวกลางได้ทำหน้าที่เชื่อมโยงจุดต่างๆให้ติดต่อกันมากขึ้นเรื่อยๆการเชื่อมโยงเหล่านั้นก็จะกลายเป็นเถาเป็นเครือเชื่อมร้อยติดต่อประสานกันออกไปเป็นข่ายที่ขยายโยงยึดถึงกัน

ดังนั้นการโยงยึดจึงหมายถึง การเหนี่ยวรั้งให้จุดสองจุดหรือหลายจุดเข้ามามีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยมีเส้นๆหนึ่งหรือหลายเส้นเป็นตัวล้ามหรือโยงยึดจุดทั้งสองเอาไว้ ลักษณะการเชื่อมโยงเช่นนี้มีปกติอยู่ว่า แม้จุด ก.จะเป็นจุดเริ่มต้นในการโยงเส้นเข้าไปล้ามกับจุด ข. แต่เมื่อจุดทั้งสองได้ล้ามโยงถึงกันแล้ว จุด ข.ก็จะมีฐานะเป็นตัวล้ามโยงจุด ก. ไว้ด้วยเช่นกัน ดังนั้น เส้นกลางระหว่างจุด ก และ ข จึงมีความสำคัญในฐานะตัวประสานที่ทำให้จุดสองจุดเข้ามาเชื่อมโยงถึงกันได้ คำอธิบายนี้อาจธรรมดามากอยู่สักหน่อยแต่ก็ทำให้เห็นว่าเส้นกลางที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงจุด ก และ ข ให้เข้ามาสัมพันธ์กันนั้นมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าจุด ก และ ข เลย เพราะหากเส้นกลางไม่ทำหน้าที่ในการโยงยึดกันแล้วก็ยากที่จะเกิดความสัมพันธ์ของจุดทั้งสองได้ ดังนั้นเส้นเชื่อมระหว่างกลางจึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าจุดส่งและจุดรับ

สำหรับสังคมมนุษย์การรวมตัวกันขึ้นเป็นชุมชน บ้าน เมือง และอาณาจักร ได้เกิดขึ้นจากเส้นสายแห่งการโยงยึดทางสังคมที่มีอยู่ด้วยกันหลายเส้น ซึ่งเป็นเรื่องแน่นอนที่เส้นสายเหล่านั้นได้เกิดขึ้นเองหรือไม่ก็ถูกสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์และความมั่นคงของชุมชนที่ตนอยู่เป็นสำคัญ

สำหรับพระธาตุเองก็มีฐานะเป็นเส้นโยงยึดทางสังคมอีกเส้นหนึ่งในหลายๆเส้นที่มีความสำคัญต่อชุมชนไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในล้านนาที่ได้เลือกรับนับเอาเส้นแกนนี้เข้ามาใช้ประโยชน์ในวิถีชีวิตและชุมชนที่ตนอาศัยมาเนิ่นนานอย่างน้อยก็ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗^๑ เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ดีประวัติศาสตร์ของชุมชนในล้านนา หรือตำนานทั้งหลายก็ได้ชี้ให้เห็นว่า ก่อนที่เส้นแกนแห่งความเชื่อในพระธาตุจะได้เข้ามาทำหน้าที่โยงยึดให้ผู้คนในล้านนาได้รวมตัวกันเป็นหมู่เป็นพวกอย่างที่เห็นกันจนทุกวันนี้ ชุมชนล้านนาแต่เดิมก็ยังมีเส้นโยงยึดทางสังคมเส้นอื่นๆ ล้อมมาอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งเราพบว่าเส้นโยงยึดทางสังคมเหล่านั้นบางเส้นก็มีความสำคัญควบคู่มา กับประวัติศาสตร์ชุมชนของล้านนามาตั้งแต่ต้นในฐานะแกนหลักทางสังคมที่ยังคงทำหน้าที่อยู่แม้จนทุกวันนี้ ซึ่ง พรพิไล เลิศวิชา ได้กล่าวถึงการรวมกลุ่มกันของผู้คนในล้านนาเพื่อการตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยเส้นใยในการโยงยึดผู้คนให้เข้ารวมกลุ่มกันเป็นสังคมที่มีการจัดแบ่งหน้าที่และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันว่าเป็น “การจัดองค์กรทางสังคมอันซับซ้อนโดยระบบหมวดหมู่และเครือข่ายขนาดใหญ่” โดยอาศัยเส้นโยงยึดทางสังคม ๗ เส้นเป็นแกน ซึ่งพรพิไล เรียกว่า “หมวด” และ “ระบบ”^๒

อย่างไรก็ดีเส้นแกนความสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง ๗ ระบบที่พรพิไลกล่าวไว้ก็ได้ชี้ให้เห็นถึงเส้นแกนความสัมพันธ์หลักที่เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนซึ่งสรุปลงได้ใน ๓ แกนใหญ่ๆ ที่น่าเชื่อได้ว่ามีกำเนิดควบคู่มา กับประวัติศาสตร์ทางสังคมของล้านนามาแต่เดิม และยังคงทำหน้าที่อยู่มาจนปัจจุบัน ถึงแม้บางแกนจะอ่อนกำลังลงไปบ้างแล้วก็ตาม ได้แก่

๑.เส้นแกนครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของการรวมกลุ่มกันของผู้คนจนขยายเป็นชุมชน หมู่บ้าน และเมือง มีระบบการจัดตั้งองค์กรแบ่งคนออกเป็นหมวดหมู่ “จัดการความขัดแย้งระหว่างบุคคลและกลุ่มคน...และแบ่งงานรับผิดชอบพื้นที่สาธารณะ หรืองานที่เป็นของ “หน้าหมู่”...”^๓

๒.เส้นแกนการดำรงชีพและการผลิต เป็นเส้นแกนที่มีความสำคัญโดยตรงทางกายภาพตามธรรมชาติของมนุษย์เพราะเป็นเรื่องของปากท้อง ทั้งยังมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับการจัดระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นแกนความสัมพันธ์อีกเส้นหนึ่งที่ยึดโยงให้ผู้คนเข้ามารวมกลุ่มกันเพื่อทำการผลิต มีการจัดแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบต่อทรัพยากรน้ำและที่ดินอันเป็นรากฐานสำคัญต่อการผลิตในระบบเกษตรที่สัมพันธ์กับระบบการจัดสรรที่ดินอันเป็นเส้นโยงยึดให้บุคคลเข้าไปมีความสัมพันธ์กับระบบการจัดแบ่งเขตพื้นที่การปกครองที่เรียกว่า “พินนา” อีกเส้นหนึ่งด้วย

๓.เส้นแกนความเชื่อ เป็นเส้นแกนโยงยึดทางสังคมที่มีฐานะเป็นเครื่องเสริมความมั่นคงอีกชั้นหนึ่งให้กับระบบการควบคุมในทางกายภาพที่มีหลักปฏิบัติซึ่งอิงอาศัยอยู่กับการบังคับกะเกณฑ์

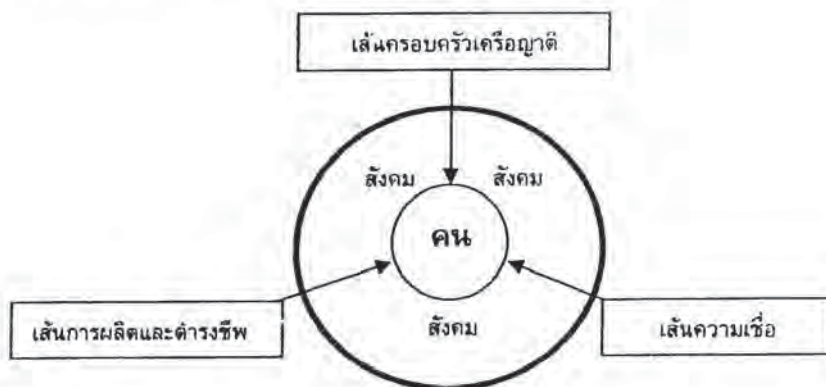
^๑ นับตั้งแต่พระธาตุหริภุญไชยได้ถูกสร้างขึ้นในช่วง พ.ศ.๑๖๐๖-๗

^๒ ได้แก่ ๑.ระบบครอบครัวและเครือญาติ ๒.ระบบหมวดบ้าน ๓.ระบบหมวดวัดและหัววัด ๔.ระบบหมวดเหมืองฝาย ๕.ระบบตลาด ๖.ระบบหมวดปอขหลวง ๗.ระบบหมวดศพ(พรพิไลเลิศวิชา, และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน, กรุงเทพฯ ๒๕๔๖:๒๕๒-๒๕๔

^๓ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ๒๕๔๖:๒๕๒

ให้ต้องทำ โดยใช้กระบวนการขัดเกลาทางจิตใจให้เกิดการยอมรับต่อระบบขึ้นเองโดยอัตโนมัติ⁴ พร้อมไปกับการให้รางวัลเป็นความมั่นคงและอบอุ่นทางจิตใจกลับมา

เส้นแกนทั้ง ๓ มักจะทำหน้าที่หลักในการโยงยึดผู้คนให้เข้าร่วมตัวกันเป็นสังคมควบคู่กันไป เช่นนี้อยู่เสมอ ทั้งยังเป็นจุดกำเนิดการจัดตั้งองค์กรปกครองที่มีระบบการจัดแบ่งหน้าที่และช่วงชั้นทางสังคม ระเบียบประเพณี และพิธีกรรมต่างๆตามอีกมากมาย

หากได้พิจารณาแผนภาพที่ได้แสดงไว้ด้านบน นอกจากจะเห็นกระบวนการความสัมพันธ์ระหว่าง “คน” กับ “สังคม” จากการโยงยึดของเส้นแกนทั้ง ๓ แล้ว ก็อยากจะให้พิจารณาถึงพลังแฝงซึ่งทำหน้าที่เป็น “เส้น” กลางในการโยงยึดทางสังคมอยู่เบื้องหลังซึ่งนอกเหนือไปจากหน้าที่ทางกายภาพที่เห็นกันอยู่ เช่น เส้นครอบครัวและเครือญาติอันประกอบไปด้วย พ่อ แม่ พี่ น้อง ผองเพื่อน ลูกน้องและบริวาร ฯลฯ เหล่านี้คือบุคคลากรผู้ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบของสถาบันครอบครัวและสังคมในทางกายภาพ ส่วนความสัมพันธ์ทางสายเลือด ความรู้สึกรักใคร่ผูกพัน การช่วยเหลือเกื้อกูล ฯลฯ เหล่านี้เป็นพลังซึ่งทำหน้าที่เป็นเส้นโยงยึดอยู่ภายในระหว่างบุคคลทั้งหลายโดยไม่ปรากฏให้เห็นในทางกายภาพ แต่เป็นความรู้สึกและรับรู้ร่วมกัน เป็นความตระหนักและสำนึกร่วมกัน เป็นความสัมพันธ์ในทางใจ ซึ่งแม้ในเส้นแกนแห่งการผลิตและการดำรงชีพที่เกี่ยวพันโดยตรงกับเรื่องของวัตถุและปากท้องซึ่งเป็นเรื่องทางกายภาพก็มีสิ่งโยงยึดทางใจสัมพันธ์ร่วมอยู่ด้วยเสมอ

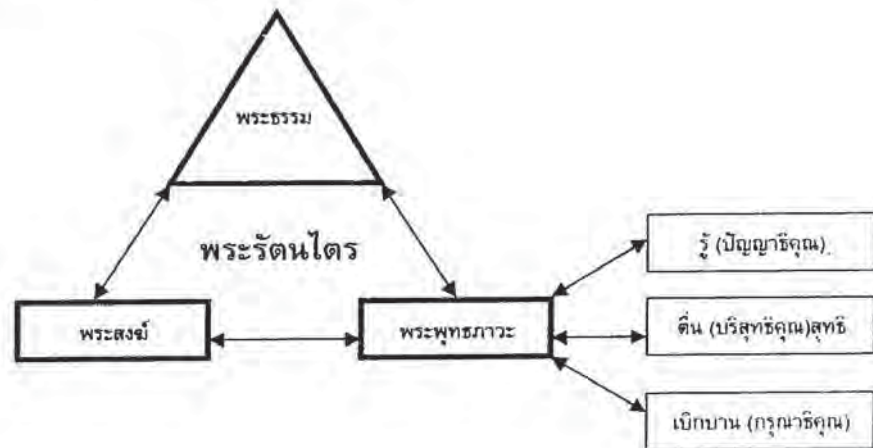
เส้นกายภาพ และเส้นใจทำงานคู่กันไป

ในกรณีของพระธาตุ หากจะถามว่าเส้นกลางที่ทำหน้าที่ในการโยงยึดหัวใจของฝูงชนในทุกระดับชั้นจากทั่วสารทิศให้หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาภายใต้ธรรมเนียมในการปฏิบัติบูชาและบำรุงพระธาตุร่วมกันคืออะไร? หรือปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างฝูงชน และพระธาตุ

⁴ ความเห็นโดยลำพังตน,ความเห็นส่วนตัว,เป็นไปแต่ในตัวเอง,ทำหน้าที่ได้ในตัวเอง,มีกลไกทำหน้าที่ได้เอง(พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ :๔๑๐)

เกิดขึ้นจากเส้นโยงยึดที่มีลักษณะอย่างไร? หรือมีที่มาที่ไปอย่างไร? ในฐานะพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาก็คงต้องกล่าวถึงความดีอย่างเอกอุ^๕ ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นมูลเหตุเบื้องต้นที่โยงยึดใจของประชาชนให้เข้ามากระทำการบูชาพระธาตุที่แม้จะเป็นเพียงเศษทรากรักษนวรกายที่มีขนาดเพียงเล็กน้อย หรือวัตถุที่ไม่แน่ชัดว่าเป็นอะไรแต่เชื่อกันว่าเป็นพระธาตุก็ตาม

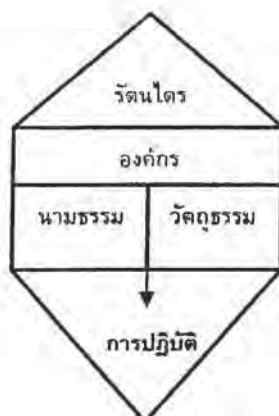
แล้วอะไรคือคุณความดีอันประเสริฐของพระพุทธองค์ที่ยังคงดำรงอยู่เป็นเส้นโยงยึดจิตใจของพุทธศาสนิกชนมาจนทุกวันนี้แม้จะทรงดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว? คำถามนี้ก็คงจะเลียงไม่ได้ที่จะต้องกล่าวถึงหลักการสำคัญอันเป็นที่สุดส่วนหนึ่งในพระพุทธศาสนา นั่นก็คือหลักการที่ว่าด้วยความเป็นหนึ่งเดียวกันของพระรัตนไตร ที่มีพระธรรมอันเป็นสภาวะแห่งความจริงสูงสุดเป็นตัวเชื่อมทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามแนวทางจนถูกส่วนได้เข้าเป็นผู้ถึงภาวะแห่งความเป็นพุทธะที่มีคุณสมบัติสำคัญสามประการได้แก่ความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงมีฐานะเป็นบุคคลแรกที่ทำให้คุณสมบัติแห่งความเป็นพุทธะแพร่กระจายออกไปเป็นที่รับรู้แก่บุคคลทั้งหลาย ทำให้ผู้รับรู้เข้าถึงธรรมได้ในระดับที่ต่างกันตามสติปัญญา จนมีกลุ่มผู้เข้าถึงธรรมในระดับสูง ๔ จำพวกที่จะก้าวเข้าสู่ความหลุดพ้นหรือกำลังดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแน่นอนซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่า “อริยะสงฆ์” คือหมู่ชนอันประเสริฐ เป็นบุคคลที่อยู่ในกระแสอุดมคติตามเป้าหมายของพุทธศาสนาโดยมี “พระอรหันต์” เป็นบุคคลที่เข้าสู่ภาวะสูงสุด ซึ่งเป็นภาวะเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าทรงเข้าถึงดังนั้นจึงมีศัพท์คำว่า “อนุพุทธะ” ซึ่งแปลว่า “ผู้เข้าสู่พุทธภาวะในภายหลัง” ไว้สำหรับเรียกพระสาวกอีกคำหนึ่ง

กระบวนการเชื่อมโยงดังกล่าวได้นำไปสู่หลักการที่ว่าด้วยความเป็นหนึ่งเดียวกันของพระรัตนไตรอันเป็นแกนหลักของพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นได้ถึงอุดมคติสูงสุดในการจัดตั้งองค์กรของพระพุทธศาสนาที่ไล่เรียงไปสู่แนวคิดทั้งในเชิงนามธรรมและวัตรธรรมที่มีการสืบทอดประเพณีปฏิบัติต่อกันมาในสถาบันศาสนา ซึ่งในที่นี้พระธาตุก็มีฐานะเป็นสัญลักษณ์ส่วนหนึ่งในพุทธศาสนาที่สามารถอธิบายเชื่อมโยงไปได้ถึงศาสนธรรมที่มีเป้าประสงค์หลักมุ่งสู่การปฏิบัติของมนุษย์เป็นที่สุด

^๕ แปลว่า “เอกเป็นเลิศ (คัดมาจาก เอกอุคฺค)” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๔ กรุงเทพฯ : ๔๓๔

แผนภาพแสดง

จุดกำเนิดองค์การพุทธศาสนา และองค์ประกอบที่มีแนวคิดเชิงนามธรรมและวัตถุธรรม เป็นเส้นโยงยึดไปสู่การปฏิบัติของคนเป็นที่สุด

เมื่อกล่าวถึงพระธาตุในความหมายเฉพาะที่เป็นชิ้นส่วนจากวรกายของพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์มีอดีตตามคติที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วนับชาติไม่ถ้วนจนเต็มเปี่ยมเพื่อการเข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้า ความเด็ดเดี่ยวและมุ่งมั่นในการบำเพ็ญตนจนบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้านั้นนับเป็นคุณสมบัติอันพิเศษที่บุุคคลผู้มีความโลเลปฏิบัติได้ยาก ในขณะที่บุคคลผู้มุ่งต่อพุทธภูมิไม่เคยหวั่นไหวทั้งยังมุ่งมั่นที่จะไปสู่ความเป็นพระพุทธเจ้าให้ได้นับตั้งแต่ได้เริ่มตั้งความปรารถนามาเป็นเวลากว่าสี่อสงไขยแสนกัป^๖ ที่ต้องบำเพ็ญเพียรทางจิตจนได้ฌาน ได้รับพุทธพยากรณ์ และปฏิบัติบารมีธรรม ๑๐ ประการ^๗ จนเข้าไปตั้งมั่นในกมลสันดานอยู่ทุกๆชาติที่กำเนิด ดังคำกล่าวที่ว่า “พุทธการกรรม”^๘ทั้งหลายอันเป็นเครื่องอบรมบ่มโพธิญาณ ที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญในโลกนี้มีเพียงเท่านั้นเท่านั้นไม่มียิ่งขึ้นไปกว่านี้อีก บารมีทั้ง ๑๐ เหล่านี้ ในอากาศเบื้องบนก็ไม่มี ในแผ่นดินเบื้องต่ำก็ไม่มี แม้ในทิศทั้งหลายมีทิศตะวันออก เป็นต้น ก็ไม่มี แต่ทว่ามีประดิษฐานอยู่แล้วภายในเนื้อหัวใจของเรา^๙ ดังนั้นแกนโยงยึดเส้นแรกที่ทำให้ผู้ชนทั้งหลายเคารพต่อพระพุทธเจ้าที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็น่าจะเป็นเพราะคุณสมบัติแห่งพุทธภาวะและกระบวนการเข้าถึงอันบุคคลทั่วไปทำได้ยากซึ่งพระองค์ได้ประพาศมาแล้วอย่างจริงจัง และต่อเนื่องตลอดมาตั้งแต่อดีตจวบจนชาติสุดท้ายจึงได้เสวยผลแห่งความสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าผู้เข้าถึงภาวะสูงสุดแห่งความสุขสงบตามอุดมคติ ซึ่งก็น่าจะเพียงพอแล้วที่จะอยู่เสวยสุขแต่เพียงผู้เดียวให้สมกับความลำบากอันยาวนาน แต่พระองค์กลับไม่ทรงดำรงเช่นนั้นพระองค์ยังคงทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกต่อไปอีกเพื่อเผยแผ่กระบวนการเข้าถึงภาวะแห่งความสุขสงบสูงสุด แม้จะยากเย็นจนทำให้พระองค์เคย

^๖ อสงไขย = เลขจำนวนสูงจำนวนหนึ่งที่มีศูนย์ตามหลัง ๑๔๐ ตัว กัป = อายุของโลก (ช่วงอายุเริ่มถึงสิ้นสุดโลก)

^๗ ๑.ทาน ๒.ศีล ๓.เนกขัมม(การออกบวช) ๔.ปัญญา(การเรียนรู้กับผู้มีปัญญา) ๕.วิริยะ ๖.ขันติ ๗.สังจา ๘.อธิษฐาน(ตั้งใจมั่น) ๙.เมตตา ๑๐.อุเบกขา

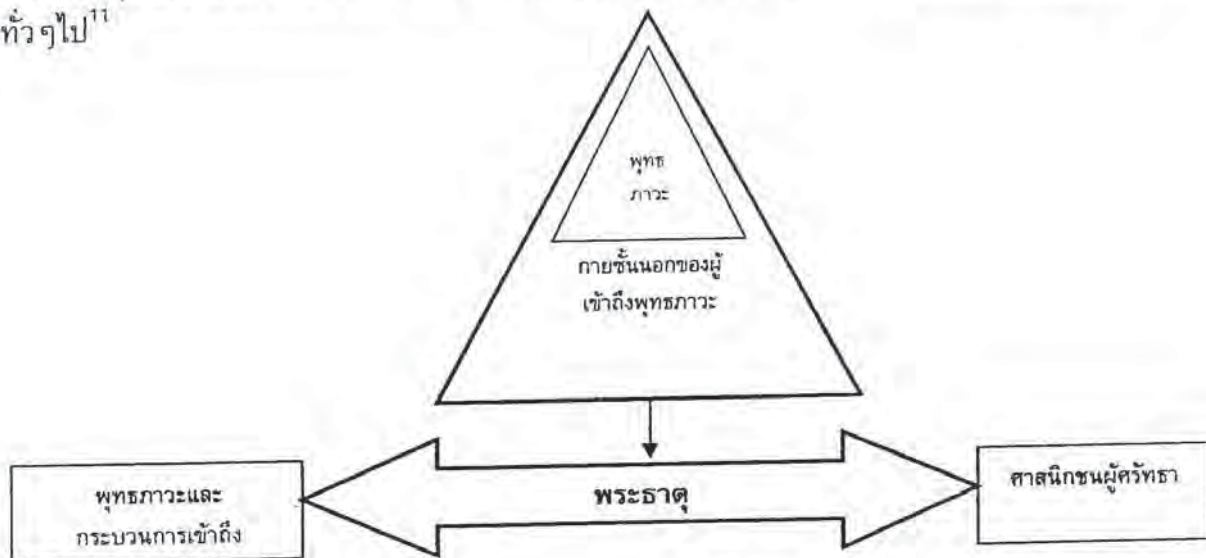
^๘ ธรรมะที่ทำให้เข้าถึงความเป็นพุทธะ

^๙ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ, ซินมหานิทาน เล่ม ๒ ภาคภาษาไทย, ๒๕๓๐ : ๑๓

ปรารภความท้อถอยมาแล้วในช่วงต้นแห่งการตรัสรู้ แต่ก็ด้วยพระมหากรุณา ชาวโลกที่อยู่ในพุทธวิสัยจะโปรดได้จำนวนไม่น้อยจึงได้เข้าถึงความสุขเช่นเดียวกันกับพระองค์ ทั้งยังได้กลายเป็นแบบอย่างและพลังสำคัญในการกระจายความสุขและสงบออกไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ บนโลกใบนี้ตามอัธยาศัยแห่งสัตว์สืบมาอีกด้วย

ถ้าหากจะหันกลับมาพิจารณาในส่วนของตัวเองก็จะพบว่าความเชื่อในเรื่องความสามารถของบุคคลที่จะเข้าถึงพุทธภาวะหรือกระบวนการเข้าถึงพุทธภาวะได้ตามภูมิปัญญาแห่งตนโดยไม่แบ่งชาติชั้นวรรณะนั้นได้ปรากฏอยู่ในตำนานหลาย ๆ เล่มที่มักจะกล่าวถึงการเสด็จมาโปรดยักษ์ร้าย หรือชาวป่าของพระพุทธเจ้าจนทำให้บุคคลเหล่านั้นเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเล็งเห็นความประเสริฐเต็ม หันมาถือศีลบำเพ็ญธรรมจนสามารถเข้าถึงความสุขสงบของทั้งตนเองและชุมชนได้

ดังนั้นเมื่อพรรณาคุณแห่งพระพุทธเจ้า¹⁰ มาถึงตรงนี้ ก็คงไม่มีเหตุผลอันใดที่จะมองไม่เห็นคุณในการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าหากได้พิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่อันเป็นเนื้อหาหลักของพระศาสนา ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงมีฐานะเป็นสายโยงยึดผู้คนในสังคมให้เข้ามาสนใจในพระธรรม และก็เป็นเรื่องธรรมดาที่เราจะต้องเคารพพลังแห่งพุทธภาวะที่บรรจุอยู่ภายในรูปร่างกายภายนอกของพระพุทธเจ้าซึ่งมีลักษณะทางกายภาพและองค์ประกอบที่ไม่ต่างไปจากร่างกายของบุคคลทั่วไป¹¹

ดังนั้นพระธาตุซึ่งเป็นชิ้นส่วนแห่งร่างกายของผู้ทรงไว้ซึ่งภาวะภายในอันประเสริฐจึงมีความประเสริฐตามธาตุแห่งธรรมที่ทรงไว้ภายในนั้นด้วย อุปมาดังต้นไม้ที่มียางหอมเนื้อไม้ย่อมหอมตามยางนั้นไปด้วย และก็เพราะคุณสมบัติพิเศษที่ตั้งอยู่ภายในของผู้บำเพ็ญธรรมนั่นเองความเชื่อถือศรัทธาในลักษณะทางกายภาพแห่งธาตุว่ามีความพิเศษแตกต่างไปจากบุคคลธรรมดาจึงได้เกิดขึ้นในหลายมิติ นับตั้งแต่การระบุถึงโครงสร้างในทางกายภาพ จนถึงการตีความเรื่อยไปในเรื่องราวของ

¹⁰ คุณของพระพุทธเจ้าถูกสรุปลงใน บทพุทธคุณ ๔ ประการที่เรียกว่า “นาวารคุณ” หรือ “นาวารคุณ” แปลว่า “คุณ ๔ ประการของพระพุทธเจ้า” เป็นอรรถกถา อันประกอบด้วย ๑.อรหัง ผู้บริสุทธิ์ไกลจากกิเลส ๒.สัมมาสัมพุทธโธ ครัสรู้ด้วยพระองค์เอง ๓.วิชาจรณะ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประเสริฐ ๔.สุคโต ไปแล้วด้วยดีสำเร็จประโยชน์แก่มหาชน ๕.โลกวิทู รู้แจ้งสภาวะแห่งโลก ๖.อนุคโร ปุริสทัมมสารถิ เป็นฝึกคนได้เป็นอย่างดี ไม่มีใครเทียม ๗.สัตตาทมนุสานัง เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ ๘.พุทธो เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ๙.ภควา เป็นผู้จำแนกธรรมโดยสำเร็จลุล่วงด้วยดี

¹¹ กรณีนี้ว่าโดยภาพรวมไม่มุ่งรายละเอียด ซึ่งมีเรื่องมหาปุริสลักษณะอันเป็นเรื่องพิเศษปลีกย่อย

อิทธิปาฏิหาริย์ซึ่งเป็นพลังงานธรรมชาติที่เหนือขึ้นไปกว่าระดับปกติ ซึ่งชาวล้านนาเองก็มีความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ด้วย

พระธาตุในคติล้านนา จากประสาทสัมผัสทางตา เข้าสู่หัวใจ ความหมายจากท้องถิ่นและรัฐ

เป็นปรากฏการณ์โดยธรรมชาติที่เมื่อตาสัมผัสกับรูป หูสัมผัสกับเสียง จมูกสัมผัสกับกลิ่น และลิ้นสัมผัสกับรส ความรู้สึกย่อมเกิดมีขึ้น ก่อนจะถูกส่งต่อไปประกอบขึ้นเป็นอารมณ์¹² ให้รักชอบเกลียดชัง เรื่อยไปจนถึงอารมณ์แห่งความศรัทธา สำหรับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปแม้เพียงการได้กราบไหว้และเห็นพระธาตุที่อยู่ในสภาพปกติก็ต้องถือว่าเป็นมงคลแก่ตัวและเป็นบุญदानัก แต่ถ้าหากใครได้พบเห็นพระธาตุแสดงอาการอัศจรรย์น่ามหัศจรรย์ล่ะ ความรับรู้เหล่านั้นจะเป็นเครื่องเพิ่มพลังศรัทธาในพระพุทธรูปของพุทธศาสนิกชนได้มากสักเพียงไหน?

ศรีเลา เกษพรหม กล่าวว่า "...พระธาตุเป็นมวลสารที่เกาะตัวเข้ารวมกันมีความเบาเป็นพิเศษ ลอยน้ำได้และอาจจมน้ำแล้วลอยขึ้นมาได้มีรูปทรงและสีต่างๆกันไป โดยสามารถระบุถึงขั้นตอนของพระธาตุนั้น ดังตัวอย่างเช่น พระบรมธาตุ สันฐานดั้งเดิมตัวแตกอย่างหนึ่ง ข้าวสารหักอย่างหนึ่ง เมล็ดพันธุ์ผักกาดอย่างหนึ่ง มีพรรณดังสีทองอุไร สีแก้วพลีหรือแก้วมุกดา สีดอกพิกุลอย่างทองอุไรนั้น บางทีจะมีรูทะลุตลอด เส้นผมลอดได้..." หรือ "รูปลักษณะของพระธาตุที่คนในล้านนาได้เห็นและรู้จักกัน เชื่อว่า ถ้าเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จะมีลักษณะกลมเกลี้ยงมีขนาดเท่าเม็ดพุทราและสันฐานเหมือนเมล็ดข้าวสารหัก ถ้าเป็นพระธาตุของพระสาวกจะมีลักษณะไม่กลมเกลี้ยง เป็นรูป ๔ เหลี่ยมบ้าง แบนบ้างและมีจำนวนมา"¹³ เหล่านี้คือความหมายจากท้องถิ่นที่ว่าด้วยลักษณะแห่งพระธาตุในทางกายภาพที่ปรากฏอยู่ในชุมชนล้านนาซึ่งเป็นความรู้ชุดเดียวกับที่มีในชุมชนชาวพุทธอื่นๆด้วย ดังนั้นความรู้ดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนของตนเองเข้ากับชุมชนอื่นๆภายใต้พลังคลื่นของพระพุทธรูปทำให้เกิดเป็นเครือข่ายที่ส่งต่อความรู้แนวคิดความเชื่อตลอดถึงธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างพื้นที่ต่อกันอย่างไม่จำกัดขอบเขตราบไคที่พลังวงคลื่นแห่งความรับรู้ยังส่งพลังไปถึงอยู่ อุปมาดังระลอกคลื่นที่แผ่เป็นวงรอบออกไปเรื่อยๆจนกว่าจะจางหรือถึงฝั่งแล้วสะท้อนกำลังกลับมาสู่ศูนย์กลางซึ่งหมายถึงหลักธรรมโดยเนื้อแท้ที่กระจายไปในทุกพื้นที่และพื้นที่ทางกายภาพอันเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธรูปซึ่งได้แก่พื้นที่ในประเทศอินเดียที่ยังคงได้รับพลังศรัทธาสะท้อนกลับไปอยู่เสมอ เช่น การจารีตไปแสวงบุญของบรรดาชาวพุทธในพื้นที่ของตนเอง และการจารีตของชาวพุทธทั่วโลกไปยังพุทธคยาหรือสถานที่อื่นๆมาตั้งแต่อดีต เป็นต้น

และถ้าเราจะกลับมาพิจารณาถึงลักษณะทางกายภาพของพระธาตุเองก็จะเห็นเส้นทางการเชื่อมโยงกันระหว่างพลังแห่งสภาวะธรรมกับพื้นที่ทางโลกซึ่งเชื่อมโยงกลับไปสู่พลังแห่งสภาวะธรรมอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะสะท้อนลงสู่พื้นที่ในทางโลกใหม่กลับไปกลับมาอยู่เช่นนี้เรื่อยไป จนกว่าจะมีปัจจัยอื่นๆเข้ามาทำให้พลังความสัมพันธ์นั้นหยุดลง แต่อย่างไรก็ดีการหยุดลงของพลังความสัมพันธ์

¹² เครื่องยึดเหนี่ยวของใจ, ความรู้สึก, สิ่งที่เกิดขึ้น, เครื่องสนับสนุน (พจนานุกรมบาลี-ไทย สำหรับนักศึกษาระดับปริญญาโท, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร ๒๕๓๔ : ๔๗)

¹³ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๔ : ๔๓๖๔

สภาวะธรรมอีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะสะท้อนลงมาสู่พื้นที่ในทางโลกใหม่กลับไปกลับมาอยู่เช่นนี้เรื่อยไป จนกว่าจะมีปัจจัยอื่นๆเข้ามาทำให้พลังความสัมพันธ์นั้นหยุดลง แต่อย่างไรก็ดีการหยุดลงของพลังความสัมพันธ์นั้นก็มิได้หมายความว่าพลังอันเป็นเนื้อแท้จะหมดไปอย่างสิ้นเชิง จนเมื่อมีปัจจัยมาเชื่อมความสัมพันธ์ใหม่พลังนั้นก็เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง อุปมาได้ดังภาพแห่งกระแสคลื่นที่กระจายถึงฝั่งย่อมสะท้อนกลับมาสู่ส่วนกลางได้เช่นใดก็เช่นนั้น ซึ่งจะพบได้จากตัวอย่างในส่วนถัดไปนี้

พลังธาตุ พลังธรรม พลังเทพและพลังรัฐ ความเชื่อมโยงระหว่างโลกตระในโลกลงโลกแห่งโลกียะ

นอกจากชาวล้านนาจะมีความเชื่อในเรื่องหลักการพิจารณาว่าอะไรเป็นพระธาตุหรือไม่ใช่พระธาตุจากรูปลักษณะภายนอกแล้ว ชาวล้านนายังเชื่อว่าพระธาตุมีพลังเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ภายในอีกด้วย

เราพบว่าชาวล้านนามักจะมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเสด็จไปในที่ต่างๆของพระธาตุได้เอง โดยลำพังอยู่เสมอแม้ในสมัยปัจจุบันก็ยังพบกับเรื่องเล่าลือเหล่านั้นอยู่ดังที่ ศรีเลา เกษพรหมเล่าว่า "...เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๐๐ สมัยนั้นในหมู่บ้านของผู้เขียนไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง ผู้เขียนเป็นสามเณร อยู่ในตอนกลางคืนของฤดูร้อน พวกพระหน้อยและชะโยมหลังจากที่เลิกการสวดการเรียนแล้ว คืบไหนดึกนอนไม่หลับจะมารวมตัวกันอยู่ที่กองทรายกลางลานวัด เอาผ้าปูแล้วนอนคุยกัน ที่พวกเรานอนห่างจากเจดีย์เก่าที่มีอายุหลายร้อยปีประมาณ ๕๐ เมตร เมื่อถึงเวลาตีผู้เขียนได้เห็นแสงสว่างสีเขียวลอยออกจากองค์เจดีย์ ออกทางด้านทิศตะวันตกกลอยผ่านต้นจามจุรี ความสว่างของแสงนั้นสามารถมองเห็นไปไม่เป็นสีเขียวตามแสงนั้น เมื่อผู้เขียนยกมือชี้ให้เพื่อนดูแสงนั้นก็พลันดับไป พอบอกเรื่องนี้แก่ผู้เฒ่าผู้แก่ฟังท่านบอกว่าพระธาตุดวงนี้ออกไปเยี่ยมพระธาตุคอกยสุเทพ..."¹⁴

ภาพการเสด็จมาของพระธาตุ (จากจินตนาการ)

คติของพระธาตุในเรื่องอนุภาพที่เกิดจากภายใน และอนุภาพภายนอกนั้นมีกล่าวไว้ในตำนานของล้านนาอยู่หลายเล่มที่กล่าวตรงกันว่าหากบุคคลหรือบ้านเมืองใดได้พระธาตุไว้ครอบครองบูชา บุคคลหรือบ้านเมืองนั้นก็จะเป็นสุข และเมื่อพิจารณาจากคตินี้ก็พบว่า

¹⁴ สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม ๘ : ๔๓๗/๑

๑) โดยตัวผู้บูชาเองที่ถือเอาพระธาตุหรือภูมิประวัติแห่งพระธาตุ¹⁵ มาพิจารณาเป็นอารมณ์ทำให้เกิดสุข ความหมายข้อนี้ถือเอาการโยงยึดเอาพระธาตุเข้ามาเป็นเครื่องหมายในการทำสมาธิหรือเครื่องเตือนใจให้ประพฤติปฏิบัติชอบตามอย่างท่านผู้เป็นเจ้าของพระธาตุจนทำให้เกิดปีติสุขขึ้นแก่ผู้บูชาเป็นอานุภาพคุ้มตัวไป ดังตัวอย่างเช่น "...ข้าแต่พระมหาสารีริกธาตุเจ้า ในอนาคตกาลข้างหน้าแต่นี้ไป ท้าวพระยาคนใดได้มากระทำการสักการบูชายังมหาสารีริกธาตุเจ้าในดอยศรีจอมทองที่นี่ ขอจงให้ท้าวพระยาดนนั้นมีเดชานุภาพ..."¹⁶ จากตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่าพระธาตุนั้นเป็นวัตถุที่มีอานุภาพอยู่ภายในตัวของตัวเอง ซึ่งสามารถบันดาลในสิ่งที่บุคคลตั้งความปรารถนาให้สำเร็จได้

ตามคติทางศาสนาการพิจารณาพระธาตุเป็นอารมณ์ย่อมทำให้เกิดอานุภาพแก่ตัวผู้ปฏิบัติทั้งในทางจิต และความประพฤติ ถือเป็นการแผ่ความสุขออกไปสู่สังคมได้อีกวิธีหนึ่ง นอกจากนั้นความสุขดังกล่าวยังเชื่อมโยงไปถึงอานุภาพของพระธาตุในข้อต่อไปคือ

๒) การโยงยึดเอาอำนาจจากเทวดามาคุ้มครอง ในข้อนี้เราพบว่าพระธาตุมีมิติที่เกี่ยวโยงกับความเชื่อในเรื่องความมั่นคงและรุ่งเรืองของพื้นที่ซึ่งมีพระธาตุดำรงอยู่ ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ความว่า "เมืองหริภุญไชยโพ้นสมรทิวทัศน์แลได้ยินว่ามีเดชาอานุภาพสกลสดนักเพื่อว่ามหาธาตุสัพพัญญูเจ้าตั้งอยู่ในเวียงนั้นมีอารักข์เสื่อบ้านเสื่อเมืองชุมทางรักษาดินจักปกป้องเอาอย่างผาดชะแล" จากตัวอย่างดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระธาตุนั้นมีพลังในการโยงยึดให้เทวดาเข้ามารักษาทั้งพระธาตุและพื้นที่

ดังนั้นอานุภาพของพระธาตุที่เกิดขึ้นในข้อนี้ ก็คือพลังความศรัทธาจากบรรดาผู้เคารพพระธาตุซึ่งมีสภาพเหมือนมนุษย์ซึ่งมีทั้ง "...เทวดา ครุฑ นาค ยักษ์ และคนธรรพ์ทั้งหลายตลอดถึงพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาล..."¹⁷ ซึ่งถ้าหากพิจารณาจากชื่อของสัตว์นอกภูมิมนุษย์เหล่านี้ก็จะเห็นว่ามียุทธหลายระดับหลายจำพวก อุปมาได้กับภูมิแห่งมนุษย์ที่รวมไว้ด้วยบุคคลหลายจำพวกหลายระดับเหมือนกัน¹⁸ ที่สำคัญบรรดาสัตว์นอกภูมิมนุษย์เหล่านี้เป็นที่รู้จักและยำเกรงแก่ฝูงชนมาแล้ว ชำนาญจากตำนานทางศาสนา ดังนั้นการกระทำอันใดที่ไม่บังควรต่อสิ่งเคารพและหวงแหนของบรรดาสัตว์นอกภูมิมนุษย์เหล่านั้นย่อมทำให้เกิดภัยพิบัติเกิดขึ้นได้ทั้งแก่คนและชุมชน ดังนั้นเราจึงพบว่าในบริเวณวัด หน้าวิหาร หรือลานเจดีย์ของลัคนามักจะมีหอเสี้ยววัด หออารักข์และ/หรือหอท้าว ทั้งสี่ปลูกสร้างอยู่ในที่เหล่านั้นด้วย โดยเฉพาะในบริเวณลานพระธาตุซึ่งมักจะพบว่าเป็นที่รวมหรือ ที่สถิตย์ของเทพเทวาทั้งหลายทั้งในรูปปฏิมากรรมและรูปสัญลักษณ์ โดยเฉพาะท้าวจตุโลกบาลอันมีหน้าที่โดยตรงในการป้องกันรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

¹⁵ หมายถึงอดีตชีวิตประวัติของผู้เป็นเจ้าของธาตุ ซึ่งบำเพ็ญธรรมจนบรรลุภาวะสูงสุด มีผลทำให้ชิ้นส่วนของร่างกายแปรไปเป็นพระธาตุ

¹⁶ สงวน ไซตัสรัตน, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๕: ๒๔๗

¹⁷ นาคฤทธิ, ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับสังเขป, เชียงใหม่ ๒๕๔๔: ๕๕

¹⁸ ผิดแต่ว่าชาติพันธุ์แห่งมนุษย์นั้นไม่มีเครื่องแสดงความแตกต่างโดยฐานะทางกายภาพที่เด่นชัดอย่างสัตว์นอกภูมิมนุษย์เหล่านั้นเท่านั้น

หอเวดารักษาพระธาตุ

ลานพระธาตุที่สถิตบรรดาเทพ

ลักษณะความเชื่อในเรื่องอำนาจของพระธาตุดังกล่าวได้ทำให้ชุมชนอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุ และชุมชนใกล้เคียงเกิดการตื่นตัวต่อการมีอยู่ของพระธาตุ ทำให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์กันขึ้นเป็นเครือข่ายในฐานะผู้อยู่อุปถัมภ์บำรุงพระธาตุ ซึ่งแน่นอนว่าบุคคลที่เข้ามารวมตัวกันเพื่ออุปถัมภ์บำรุงพระธาตุย่อมต้องประกอบไปด้วยบุคคลกลุ่มหลายช่วงชั้นทั้งที่อาศัยอยู่ในชุมชนอันเป็นที่ตั้งของพระธาตุเอง และชุมชนที่อยู่ถัดออกไปซึ่งได้รับข่าวสารการมีอยู่ของพระธาตุ ส่วนพื้นที่ของการรับรู้ข่าวสารจะมีขนาดกว้างขวางเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับกำลังของข่าวสารที่จะแพร่ไปถึง ซึ่งคน¹⁹ คือผู้ทำหน้าที่ในการโยนยัดเส้นใยความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ต่างพื้นที่กันให้เข้าถึงกันด้วยเส้นใยของข่าวสารเรื่องพระธาตุ

การกระจายข่าวจากพื้นที่ตั้งของพระธาตุออกสู่พื้นที่ถัดไป และการเคลื่อนไหวของชุมชนใกล้เคียงเมื่อรับรู้เรื่องของพระธาตุ

เราพบว่าผู้คนที่ทำหน้าที่แพร่กระจายข่าวเรื่องพระธาตุนั้นมีสถานะและหน้าที่ทางสังคมที่หลากหลายไม่จำกัดแม้ชาติชั้นวรรณะ เช่น เป็นพระสงฆ์²⁰ เป็นอุบาสกอุบาสิกา²¹ เป็นหัวหน้า

¹⁹ มีบางกรณีที่กล่าวถึงเทวดามาคล้อยให้ทราบด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น เข้าฝัน หรือจนปรากฏตัวขึ้นเพื่อชี้นำไปยังที่บรรจุพระธาตุ ซึ่งท้ายที่สุดก็สรุปลงที่คนเผยแพร่นำให้กับคนอื่นด้วยกัน

²⁰ กรณีของพระมหาพุทธญาณโณ หรือมหาเถรฟ้าหลัง ในตำนานพระธาตุจอมทอง

²¹ กรณีเจ้าชาวลอย และนางเม็ง สองสามีภรรยาในตำนานพระธาตุจอมทอง หรือ ปูนาหลัง ในตำนานพระธาตุทุ่งค้อม

เหมืองฝาย²² เรือไปจนถึงเจ้าพระยานาหมื่น²³ หรือแม้แต่พรานป่าและชาวไพร่ก็มีสิทธิที่จะได้รับการบันทึกไว้ในฐานะผู้ค้นพบพระธาตุก่อนใคร

ประเด็นนี้อาจเป็นคุณสมบัติเฉพาะในพระพุทธศาสนาที่ชี้ให้เห็นได้ถึงการยอมรับในเรื่องความเสมอภาคของมนุษย์ในการเข้าถึงองค์ประกอบทางศาสนาได้อย่างเท่าเทียมกัน แต่อย่างไรก็ดีพลังแฝงของคนแต่ละคนที่กระจายข่าวมักจะมีพัฒนาการของพลังที่สัมพันธ์กันกับสถานะภาพทางสังคมที่บุคคลผู้แจ้งนั้นยืนอยู่ด้วย ดังนั้นข่าวการเกิดขึ้นหรือมีอยู่ของพระธาตุบางองค์ในบางท้องที่จึงได้รับการโฆษณา²⁴ กันอย่างกว้างขวางจนข้ามเขตชุมชนออกไปไกล ๆ ก็มี หรือในบางกรณีก็มีการโฆษณากันไม่มากนักก็มี ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ ประการที่ทำให้กระบวนการการให้คุณค่าต่อสิ่งเดียวกันมีผลที่ต่างกัน ดังนั้นพระธาตุที่ได้รับการโฆษณาจากชนชั้นปกครองก็มักจะเป็นที่สนใจและได้รับการอุปถัมภ์จากผู้ปกครองตามมา ดังตัวอย่างของพระธาตุจอมทองที่ผู้แจ้งข่าวมีฐานะเป็นพระมหาราชครูผู้ทรงความรู้เป็นที่เลื่อมใสแก่กษัตริย์ในราชวงศ์มังราย ดังนั้นพระธาตุจอมทองจึงได้รับการทำนุบำรุงจากราชสำนัก²⁵ และคนทุกชนชั้นในสังคมเสมอมา และที่สำคัญเรื่องราวการเกิดขึ้นและมีอยู่ของพระธาตุจอมทองนอกจากจะเป็นที่รับรู้กันโดยการบอกเล่าในระหว่างชนชั้นปกครองด้วยกันเองแล้ว เหตุการณ์ดังกล่าวก็ยังได้ถูกยกระดับไปสู่กระบวนการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรโดยชนชั้นปกครองเอง ในกรณีนี้ตำนานของรัฐมักเชื่อมโยงตนเองเข้ากับกระแสวัฒนธรรมหลักของภูมิภาคที่มีขนาดใหญ่กว่าเสมอ ซึ่งในที่นี้ความรู้ในพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตและส่งต่อความรู้กระแสหลักที่มีพลังครอบคลุมอาณาจักรน้อยใหญ่ในภูมิภาคนี้ทั้งหมด

ดังนั้นตำนานพระธาตุที่ถูกเขียนขึ้นโดยรัฐจึงมักเป็นเอกสารที่ถูกทำให้เชื่อได้ว่ามีความน่าเชื่อถือ ด้วยมีการอ้างอิงกับเอกสารเรื่องตำนานพระธาตุพระบาทที่มีอยู่ในสำนักของพระสังฆราชธรรมรสสิแห่งเมืองพุกาม นอกจากนั้นตำนานของรัฐยังมีกระบวนการค้นหาความจริงด้วยการพิสูจน์ความมีอยู่ของพระธาตุโดยบุคลากรของสถาบันเอง²⁶ ดังนั้นบันทึกเรื่องพระธาตุที่มีความสำคัญในระดับรัฐจึงเป็นที่รับรู้ของฝูงชนมากกว่าเรื่องของพระธาตุในระดับท้องถิ่น เนื่องจากมีกระบวนการสร้าง การรับรองและการส่งต่อที่สมบูรณ์กว่า

ก็ในเมื่อกระบวนการเกิดขึ้นและมีอยู่ของพระธาตุเป็นไปในลักษณะนี้การสถาปนาพระธาตุจอมทองให้มีสถานะเป็นจอมธาตุองค์หนึ่งของอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ในส่วนหนึ่งของพื้นที่จอมทองจึงเกิดขึ้นโดยอำนาจของรัฐ ดังนั้นการอุปถัมภ์พระธาตุของชนชั้นปกครองจึงเป็นการโยงเอาอำนาจรัฐจากส่วนกลางที่ตั้งมั่นอยู่ในราชธานีมาแสดงตัวตนลงบนพื้นที่รอบนอก ดังนั้นกฎระเบียบในการโยงยึดให้ชุมชนรอบข้างได้เข้ามาบำรุงบำเรอพระธาตุด้วยวิถีกลปนาหมูบ้านที่นาและข้าทาสให้แก่

²² กรณีขุนฝายคำพวง ได้เล่าถึงการเกิดขึ้นของพระธาตุในตำนานวัดพระธาตุทุ่งคูม

²³ กรณีของพระเจ้าอภัยราช ในตำนานพระธาตุหริภุญไชย

²⁴ พุกกันเซ่งแซ่, เล่าลือกันอยู่อ้อ,

²⁵ ...ธาตุพระพุทธรูปเจ้าเกิดมีในแขวงเมืองแห่งชาละวัน เป็นอันดินนักแล พระผู้เป็นเจ้าจงวิจิตรสร้างแปงยังฐานะที่นั่น ให้รุ่งเรืองมากนักเกิด ข้าหากจะคำชูช่วยทุกประการ ตรัสแล้วจึงพระราชทานประมาณเงินหมื่น ๑ ก่อนแล้วตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าจงสร้างวิหารหลัง ๑ เป็นจุลุมุข" สวงวน ไรติสุวรัตน์, ตำนานพระธาตุจอมทอง, ประชุมตำนานล้านนาไทย กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๔ : ๒๖๔

²⁶ "มหาอานันท์ได้เห็นธาตุพระพุทธรูปเจ้ากัฬารณาตุ ก็ถูกต้องตามตำนาน อันพระมหาเถรฟ้าหลังเจ้าได้มาแต่เมืองพุกามาทุกประการ จึงพากันกลับมาบอกแก่มหาเถรฟ้าหลังเจ้า" สวงวน ไรติสุวรัตน์, ตำนานพระธาตุจอมทอง, ประชุมตำนานล้านนาไทย กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๔ : ๒๖๔

พระธาตุจึงเท่ากับเป็นการจำลองระบบการปกครองลงมาใช้ในพื้นที่ของศาสนา ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า รัฐมีอำนาจการปกครองอยู่เหนือพื้นที่และชุมชนทุก ๆ ส่วน นอกไปจากการแสดงตนว่าเป็นพุทธมามกะผู้ยอมสละอำนาจครอบครองของตนอันพึงมีนี้ถวายไว้ให้กับพระธาตุซึ่งเป็นตัวแทนของพุทธจักร ซึ่งรัฐต้องอิงอาศัยอยู่

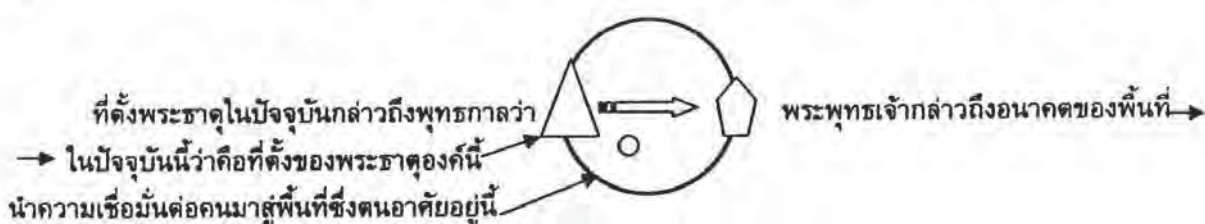
สำหรับกรณีของพระธาตุในระดับท้องถิ่นย่อมมีพื้นที่ครอบครองขนาดเล็ก และการอุปถัมภ์ที่น้อยกว่าทั้งกำลังคนและกำลังทรัพย์ รวมถึงรูปแบบความโอ้อำของศาสนสถานย่อมถูกตัดทอนลงมา ให้เหมาะสมกับฐานะของท้องถิ่นที่จะอุปถัมภ์บำรุงได้ แต่อย่างไรก็ดีพระธาตุในระดับท้องถิ่นก็ยังคงรักษาความหมายในเรื่องการโยงยึดให้ผู้คนที่มีความหลากหลายทั้งในและนอกท้องถิ่นได้เข้ามาร่วมมือกันสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้กับครอบครัวชุมชนและตนเองสืบมา

พระธาตุ : หมายความว่าแห่งบุญกุศลและตัวตนของท้องถิ่น

เราพบว่าทุกพื้นที่ซึ่งมีพระธาตุตั้งอยู่มักจะมีเรื่องราวเล่าขานในรูปของตำนานเป็นเครื่องรองรับอยู่เสมอ ดังกล่าวไปแล้วข้างต้นว่าถ้าพระธาตุองค์ใดได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐพระธาตุองค์นั้นก็จะมีตำนานการบันทึกอย่างชัดเจน เป็นตำนานของรัฐที่ผู้ชนรับรู้โดยมาก ส่วนพระธาตุของท้องถิ่นมักจะเป็นที่รับรู้กันอย่างจำกัด

ตำนานสถานที่ตั้งของพระธาตุในล้านนาทุก ๆ ระดับ²⁷ มักจะมีโครงเรื่องที่แสดงถึงการสร้างทับหรือสร้างครอบลงไปบนจุดที่พระพุทธรูปเจ้าทรงเคยประทับพระเกศา หรือสิ่งเกี่ยวเนื่องไว้แล้วให้ชาวพื้นเมืองที่ไม่ว่าจะมีสภาพเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นยักษ์ก็ดี หรือพญานาคเก็บรักษาพระธาตุนั้นไว้ได้พื้นดิน หรือไม่ก็ฝังแล้วก่อหินขึ้นเป็นกอง ต่อจากนั้นพระพุทธรูปเจ้าก็จะทรงทำนายเหตุการณ์ของพื้นที่นี้ว่าต่อไป หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้วจะมีผู้นำพระธาตุส่วนต่าง ๆ มาบรรจุเข้าลงในจุดเดิมกันนั้น กล่าวคือพื้นที่ตั้งของพระธาตุในปัจจุบันนี้ก็คือพื้นที่ซึ่งเป็นที่รู้จักกันมาก่อนหน้าอันไกลโพ้นมาแล้ว ดังตัวอย่างพื้นที่ก่อสร้างพระธาตุเจดีย์หลวงของเชียงใหม่ที่มีกล่าวไว้ในตำนานว่า “ท้าวเก้เสด็จไปเลียบเลิงดูหาที่อันจักก่อสร้างยังเจดีย์แล้วก็หันยังเจดีย์อันพระยาอินทร์และพระยาอโศกราชสร้างไว้ชื่อโชติอาราม อันมีหนไ้ราชมณเฑียรเป็นท่ามกลางเวียงแล ที่นั่นเป็นที่ประจุพระธาตุพระพุทธรูปเจ้าแล บ่เป็นที่สาธารณะแก่คนแลสัตว์ทั้งหลาย”²⁸

ซึ่งถ้าเราคิดย้อนกลับไปสมัยเริ่มก่อสร้างพระธาตุในสมัยประวัติศาสตร์ที่พระธาตุเกิดขึ้นจริงก็จะพบว่าจุดที่เรายืนอยู่เป็นยุคปัจจุบัน แต่เราได้เล่าความหลังไปยังอดีตโดยย้อนไปถึงสมัยพุทธกาล เพื่อให้ช่วงเวลาแห่งสมัยพุทธกาลนั้นดำเนินเรื่องกลับมาสู่จุดที่เรายืนอยู่อีกครั้งหนึ่ง

²⁷ ในที่นี้หมายถึงพื้นที่ซึ่งสัมพันธ์หรืออ้างอิงตนอยู่กับรัฐ และชุมชนชาวบ้าน

²⁸ สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานวัดเจดีย์หลวง เมืองนพบุรีนครเชียงใหม่, ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, กรุงเทพฯ ๒๕๑๔ : ๑๔๓

ความเชื่อมั่นของคนในชุมชนต่อพื้นที่อาศัยโดยใช้ตำนานเป็นเครื่องโยงยึดและหล่อเลี้ยงจิตใจของผู้คนในชุมชนล้านนานั้น พรพิไล เลิศวิชาได้กล่าวว่า "...ตำนานพระธาตุพระบาท และประวัติวัดเก่าแก่เป็นสิ่งสัมผัสได้ ผูกพันได้ และว่าด้วยเรื่องของหมู่บ้าน เมื่อตำนานเจดีย์ของอาณาจักรมอญ ตำนานเจดีย์ของหมู่บ้านก็มีอยู่ การมีอยู่เช่นนี้ทำให้ประวัติหมู่บ้านมีตัวตนแจ่มชัดขึ้นจริงๆ ในหมู่บ้านของเขา แม้ว่าหมู่บ้านจะเป็นเสมือนบ้านของประชาชนผู้ดำรงอยู่ในสายตาของอารยธรรมเมืองและในสายตาของรัฐ แต่ในสายตาของตำนานพระบาทและพระธาตุ พวกเขามีความสำคัญสูง..."

พระธาตุเจดีย์ : คุณค่าและความหมายหลายมิติของล้านนา

เจดีย์ที่กราบไหว้	บูชา	องค์พระเจดีย์นี้	เครื่องหมาย
เจดีย์ด่างองค์ศาสดา	พุทธเจ้า	พระพุทธรูปที่กระจาย	ท้าวหล้า
เจดีย์ย่อมเป็นที่มา	ความสุข	มีมากสุดจะบรรยาย	ได้หมด
ไหว้กราบทุกค่าเช่า	สุขทั้งกายใจ	มหาสมุทรสุดขอบฟ้า	บัสันบรรยาย ²⁹

ตัวอย่างด้านบนนี้เป็นคำกลอนที่ประพันธ์ขึ้นโดยพระเถระชาวล้านนาร่วมสมัยที่แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของตัวท่านที่มีต่อสถาปัตยกรรมทรงเจดีย์ว่ามีความสำคัญอย่างไร เพราะอะไร และให้ผลอย่างไร ซึ่งทั้งหมดได้สะท้อนกลับไปถึงการโยงยึดชุมชนล้านนาไว้ด้วยพระธาตุว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงจากความเชื่อดังกล่าว

พุทธศาสนามองว่าพระธรรมเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกาลเวลา เพราะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล³⁰ พลังแห่งสภาวะธรรมที่เคยมีอยู่ในบุคคลผู้เป็นเจ้าของแห่งพระธาตุมีอยู่อย่างไร สภาวะธรรมที่อยู่ในพระธาตุก็ยังคงตั้งอยู่เช่นนั้นแม้สระแห่งผู้ทรงสภาวะธรรมจะเปลี่ยนไปก็ไม่ทำให้พลังแห่งสภาวะธรรมเสื่อมไปด้วย

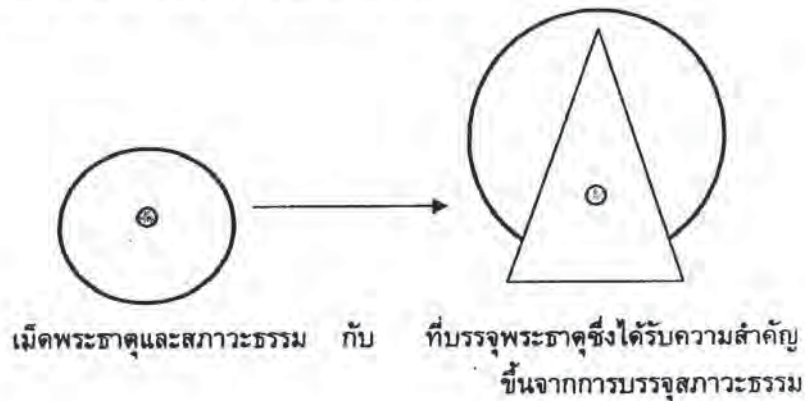
ชาวล้านนาเรียกเจดีย์ที่สร้างครอบเม็ดพระธาตุว่า "พระธาตุ" ตามสิ่งที่บรรจุลง therein ด้วยมุมมองเช่นนี้สะท้อนแนวความคิดที่ว่าด้วยการให้คุณค่าต่อสิ่งที่อยู่ภายในว่ามีความสำคัญมากจนมองไม่เห็นความสำคัญของรูปร่างภายนอกว่าสมควรจะต้องนิยามศัพท์ให้เป็นเอกเทศแยกจากสิ่งที่บรรจุอยู่ภายในไปทำไม?

ดังนั้นหากมองย้อนกลับเข้าไปก็จะพบว่าเจดีย์ที่มีพระธาตุบรรจุอยู่ภายในได้กลายเป็นถาวรวัตถุศักดิ์สิทธิ์ไปได้ก็ด้วยสภาวะธรรมที่มีอยู่ในพระธาตุนั่นเอง ดังคำกล่าวที่ว่า "ทันทีที่บรรจุพระธาตุของพระศากยโคตมเจ้าลงไปในพระสถูป ไม่ว่าจะเป็นเส้นพระเกศา พระมัสสุ พระทนต์ พระขนง

²⁹ พระพุทธพจนนารามณ์(จันทร์ กุลโล)คำโคลงจรรโลงใจ เล่ม๒, วัดเจดีย์หลวงจังหวัดเชียงใหม่, นายธำรงค์เดช อินทนิเวศม์ พร้อมครอบครัวและญาติมิตรพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, พิมพ์ครั้งที่๑ กรุงเทพฯ๒๕๔๙:๑๔-๑๕

³⁰ บาลีว่า "อากาลโก"

หรือแม้แต่พระอังคารธาตุ พระสฤปแห่งนั้นก็กลายเป็นที่ประดิษฐานของสมบัติแห่งพระตถาคตธรรม” เมื่อสิ้นคำขยายความนี้แล้วก็จะเห็นได้ว่ากายภาพของพระธาตุซึ่งมีขนาดใหญ่ไม่เกินเม็ดถั่วเขียวได้ถูกทำให้กลายรูปไปเป็นถาวรวัตถุขนาดใหญ่ที่เห็นได้ง่ายซ้อนทับรับรองไว้โดยยังคงความหมายแห่งสภาวะธรรมตามที่ถูกบรรจุอยู่ภายในไว้ได้อย่างครบถ้วนด้วยสัญลักษณ์ที่แฝงไว้ในรูปทรง ดังนั้นชาวล้านนาจึงให้นิยามความหมายต่อถาวรวัตถุที่ได้สร้างซ้อนทับรับรองพระธาตุนี้ว่า “พระธาตุ” ซึ่งเป็นการวนกลับมาสู่ความหมายภายในอีกครั้งนั่นเอง

และก็ในเมื่อพระธาตุตามนัยนี้มีรูปลักษณะใหญ่โตเห็นได้ชัดเจนจากที่ใกล้หรือไกล อีกทั้งพระธาตุบางองค์ก็ตั้งอยู่บนทำเลแห่งยอดเขาและภูดอยก็ยังเสริมสร้างภาพให้พระธาตุมีความโดดเด่นชัดเจนเป็นที่เจริญศรัทธาแก่ผู้ทำการบูชายิ่งขึ้น ดังนั้นพระธาตุตามนัยนี้จึงมีฐานะเป็นหมุดหมายแห่งบุญกุศลบนพื้นที่ทางกายภาพที่ส่งเสริมจิตวิญญาณให้เกิดความสุขสงบเย็นและอบอุ่นได้อย่างน่าอัศจรรย์

เราคงเคยมีประสบการณ์เดินฝ่าความมืดมาบ้างในชีวิต ความรู้กลัวในสิ่งที่เรามองไม่เห็น ย่อมทำให้เราเกิดจินตนาการที่คอยจะทำร้ายกำลังใจของเราให้หมดไปอยู่เสมอจนแทบจะร้องไห้ เพราะความกลัวต่อสิ่งต่างๆ ที่เราไม่อาจคาดเดาได้เพราะปัจจัยแห่งความมืด แต่แล้วความกลัวเหล่านั้นก็ได้เริ่มจางหายไปเมื่อตาเรากระทบเข้ากับแสงไฟที่แม้จะเห็นอยู่ไกลๆ เพียงริบหรี่ กำลังใจของเราก็เริ่มที่จะกลับมีขึ้นมาทันที อุปมาได้กับเมื่อเราเดินทางรอนแรมไปในป่า ฝ่าเส้นทางอันตราย เจ็บปวดและก้นคารกัวทั้งสัตว์ทั้งผี แต่พลันเมื่อเรามองเห็นเข้ากับยอดของพระธาตุความอุ่นใจก็เริ่มจะมีมา ถ้ากล่าวโดยนัยเชิงจิตวิทยาก็เรียกได้ว่าพบที่พึ่งทางใจ เราก็จะเริ่มรู้สึกปลอดภัยแล้วก็จะเข้าไปกราบไหว้ขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งบงการเราอยู่ในใจให้อ่อนน้อมจำนน และถ้าจะกล่าวโดยนัยทางการผังเมืองการพบพระธาตุก็เท่ากับว่าเราได้ใกล้เขตชุมชนเข้ามาแล้วถึงแม้บางแห่งจะอยู่ไกลจากชุมชนออกมามากก็ตาม

การเดินทางเข้าสู่พื้นที่ตั้งของพระธาตุเป็นเครื่องรับประกันความสะดวกสบายทางกายได้ระดับหนึ่งโดยเฉพาะในเรื่องที่พักและอาหาร เราพบว่าพระธาตุเป็นแหล่งบุญแหล่งกุศล โดยเฉพาะในเรื่องของการบริจาคทาน ซึ่งอาจเป็นที่พึงได้แม้แต่ปัจจัยในทางการเงินโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธาตุที่ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐ ดังมีบันทึกในตำนานพระธาตุจอมทองว่า “ยืมเอาเงินพระธาตุ

เจ้าไปใช้หนี้ หาแทนพระธาตุมาได้ ยอมอยู่เป็นข้าพระธาตุเสียก็มี³¹ หรือ "...เขา ๖ ครวนี้ได้เป็นโจรลักปลาลักวัว อันเจ้าของท่านรู้ อยู่บ่ได้หนีไปอยู่ในป่าแล้ว ออกมาหาอะไรเสียสิ้นใช้ไม่ได้ มาเอาเงินพระธาตุเจ้าศรีจอมทอง ๓,๔๒๒ ไปเสียสิ้นใช้"³² ดังนั้นพระธาตุในวัฒนธรรมล้านนาจึงมีฐานะทางวัตถุที่เหมือนกับมนุษย์ซึ่งต้องมีอาชีพเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต พระธาตุก็เช่นกันที่มีทรัพย์สิน ที่ดิน และคนรับใช้ เหมือนกับชีวิตของเศรษฐีผู้มีทรัพย์ ส่วนตัวพระธาตุเองก็มีฐานะเหมือนกับคนที่ยังดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งเราพบว่าผู้อุปถัมภ์มองพระธาตุเป็นสิ่งมีชีวิต หรือเทียบได้กับสิ่งมีชีวิตในฐานะแห่งกษัตริย์ที่ต้องมีเครื่องอุปโภคบริโภคแบบกษัตริย์อย่างพร้อมมูลดังพบในบันทึกที่กล่าวว่า "มีมหาอัฐบริวารเครื่องพร้อมแล เครื่องแห่ราชาคือพัดคำว ๑ จามร ๑ บังวัน ๑...ให้ข้าพระธาตุบันเเวรกันเฝ้ากลางวัน ๕ คน กลางคืน ๕ คน...ให้อยู่รักษาเฝ้าแทน...ให้แห่พระธาตุเจ้าไปฉิ้นเข้าที่แทนแก้ว..."³³ ดังนั้นเป็นต้น

เราพบว่าพระธาตุบางองค์ในอดีตนั้นเคยมีฐานะเป็นจุดหมายสำหรับพ่อค้าและนักเดินทางนอกไปจากการเป็นแหล่งแสวงบุญ แม้จนปัจจุบันพระธาตุบางองค์ก็ยังคงทำหน้าที่เป็นจุดหมายให้กับพื้นที่ในระดับเมือง เช่น พระธาตุคอกยสุเทพ และพระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น นอกนั้นยังมีพระธาตุตามชุมชนต่าง ๆ ที่มีฐานะเป็นจุดหมายประจำถิ่นทั้งในระดับอำเภออย่างพระธาตุห้าดวง ของอำเภอสี พระธาตุในระดับตำบล เช่น พระธาตุทุ่งดุม และพระธาตุในระดับหมู่บ้าน เช่น พระธาตุวัดขุนคง บ้านขุนคงหลวงเป็นต้น ดังนั้นเราจึงพบว่าพระธาตุบางองค์ในชุมชนบางแห่งมีฐานะเป็นจุดหมายของชุมชนตั้งแต่หนึ่งชุมชนขึ้นไป เช่น พระธาตุทุ่งดุม(วัดหลวง) บ้านขุนคง หมู่ ๒ ต.มะขามหลวง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ก็มีฐานะเป็นทั้งพระธาตุของหมู่บ้านขุนคงซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุและอีกหลายหมู่บ้านที่รวมตัวกันขึ้นเป็นพื้นที่การปกครองในระดับอำเภอ ซึ่งพระธาตุทุ่งดุมได้รับการสถาปนาจากคนในชุมชนให้มีฐานะเป็น "วัดหลวง" แต่คำว่าวัดหลวงในที่นี้มีได้หมายถึงพระอารามหลวงที่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระราชวงศ์ที่ขึ้นทะเบียนไว้ตามเบญจราชการ แต่วัดหลวงในความหมายของชุมชนล้านนาในกรณีนี้หมายถึง "วัดหน้าหมู่" ซึ่งได้แก่พื้นที่ส่วนกลางที่รวมเอาคนจากหลายชุมชนเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน ดังที่พระครูปิยธรรมภาณีให้ความหมายไว้ว่า "...วัดหลวง" ศูนย์กลางรวมศรัทธาพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งอำเภอสันป่าตอง คือทาง "วัดหลวง"ไม่มีศรัทธา แต่ทุกหัววัดในอำเภอจะร่วมกันทานสลากในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เหนือ แรม ๕ ค่ำของทุกปี..."³⁴

³¹ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒:๒๘๔

³² หน้าและเรื่องเดียวกัน

³³ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒ :๒๘๗-๒๘๘

³⁴ ประวัติวัดพระธาตุทุ่งดุม (อัมปนาธรรม) ๒ หมู่ ๒ ต.มะขามหลวง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ (เอกสารโรเนียว)

พระธาตุทุ่งคูมวัดหน้าหมู

จากตัวอย่างข้างบนมีคำสำคัญในประโยคที่น่าสนใจที่ชี้ให้เห็นถึงระบบการจัดหมวดหมู่ของผู้คนในชุมชนล้านนาที่มีความสัมพันธ์กับศาสนสถานและการปกครองของคณะสงฆ์ ได้แก่ คำกล่าวที่ว่า “วัดหลวงไม่มีศรัทธาแต่ทุกหัววัดในอำเภอจะร่วมกันทานสลาก” คำว่าศรัทธาตามความหมายนี้ไม่ได้หมายถึงอารมณ์ความเชื่อถือหรือความเลื่อมใสในสิ่งที่ตนนับถือ แต่คำว่าศรัทธาคำนี้ของล้านนาหมายถึง “คนผู้อุปถัมภ์บำรุงศาสนา” ซึ่งก็มีจุดกำเนิดมาจากอารมณ์เลื่อมใสในความหมายแรกที่ถูกกล่าวไว้นั่นเอง ซึ่งสะท้อนมุมมองของชาวล้านนาที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาภายในเหมือนกับเรื่องพระธาตุกับเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุซึ่งได้กล่าวไปแล้วนั่นเอง สำหรับคำว่า “หัววัด” พรพิไล เลิศวิชาได้ให้ความหมายถึง “การจัดกลุ่มครอบครัวของชุมชนในลุ่มน้ำที่เป็นศรัทธาวัดเดียวกัน เป็นกลุ่มๆเป็นหมวดหมู่ กลุ่มย่อย ๑ กลุ่ม เรียกว่า ๑ หมวด”³⁵

มีคำถามตามมาว่าเมื่อพระธาตุทุ่งคูมมีฐานะเป็นวัดหน้าหมูที่มีความสำคัญกับชุมชนหลายชุมชนแต่ทำไมไม่มีผู้อุปถัมภ์ จนต้องถึงวันกำหนดแห่งพิธีกรรมก่อนจึงจะมีกิจกรรมขึ้นครั้งหนึ่งที่วัดแห่งนี้ เกิดอะไรขึ้น? เมื่ออ่านงานของพรพิไลเรื่องระบบวัดและหมวดวัดแล้วก็ทำให้เข้าใจถึงเรื่องความผูกพันของผู้คนกับเครือญาติ พื้นที่ ความจำเป็นในการดำรงชีพ และศาสนาว่าทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันกับคนๆหนึ่งมากจนเกินกว่าจะก้าวพ้นออกมาจากเขตแดนเหล่านั้นได้ กล่าวคือทุกอย่างเป็นพันธะที่ทำให้คนๆหนึ่งติดอยู่กับที่และไม่มีเหตุอะไรที่จะออกมาจากพื้นที่เพื่อจะทำกิจกรรมเดียวกันกับที่ต้องทำเป็นประจำอยู่ในพื้นที่ของตน หรือกิจกรรมอย่างเดียวกันในพื้นที่อื่นซึ่งจะไม่เกิดประโยชน์อันใดนอกจากต้องเดินทางไกลและเสียเวลา ผลที่ได้กลับมาก็คงเท่าเดิม และดูจะไม่คุ้มค่า สู้ทำกิจกรรมในเขตพื้นที่ของตนดีกว่านอกจากจะได้ประโยชน์แก่ตนเองเต็มร้อย เพราะความชำนาญในพื้นที่แล้ว ก็ยังเป็นผลประโยชน์ต่อชุมชนซึ่งตนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันด้วย

ดังนั้นลักษณะสภาพการณ์ของวัดพระธาตุทุ่งคูมที่ผู้เขียนพบจึงดูเหมือนกับมีปรากฏการณ์สองอย่างที่เป็นคู่ตรงข้ามกันปรากฏอยู่ กล่าวคือวัดทุ่งคูมเป็นวัดใหญ่ที่มีความโอ้อ่าเพราะเป็นวัดสำคัญของทุกชุมชน แต่วัดทุ่งคูมก็ดูเงียบเหงาและขาดการเหลียวแลอย่างที่ว่าวัดใหญ่ๆจึงจะมี เพราะทุกชุมชนต่างก็ล้วนแต่มีวัดของตนเองที่จะต้องดูแลรักษา ดังที่พรพิไลกล่าวว่า “ชาวบ้านทุกหมู่บ้านผูกพันกับวัดของตน เพราะทั้งบรรพบุรุษและตนเองก็มีส่วนร่วมในการบูรณะปฏิสังขรณ์สืบมา” ดังนั้นวัดหน้าหมูจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนต่างๆก็เฉพาะในช่วงเวลาหนึ่งของปีเท่านั้น

³⁵ ชุมชนลุ่มน้ำพาน: ๒๘๓

แต่ละคนต่างก็มีภาระประจำวันอันหลากหลายในหมู่บ้านของตน ซึ่งหมายถึงภาระที่มีต่อวัดในชุมชนของตนเองด้วย ดังนั้นพระธาตุทุ่งคุ่มแม้จะมีบริวารมาก แต่ก็อยู่นอกเขตความรับผิดชอบประจำวัน

พลวัตรของพระธาตุ ฐานะอย่างใหม่ในสังคมแห่งการสื่อสารอันรวดเร็ว

ความเจียบเหงาของพระธาตุจากการถูกแย่งชิงพื้นที่นั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมานาน และก็ยังคงพบอยู่เสมอในปัจจุบัน ทรากเจดีย์สถานร้างจำนวนนับไม่ถ้วนในที่ต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่เคยเป็นที่นับถือบูชาของคนในยุคหนึ่งมาแล้วทั้งนั้น แต่มันก็ได้เสื่อมสลายไปด้วยปัจจัยหลายอย่าง เช่น จากภัยสงคราม โรคระบาด หรือการขาดผู้สานต่อ ฯลฯ ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นสูญเสียฐานะความเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงกับชุมชนไป

เราพบว่าการขยายตัวของชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อสถานะภาพของพระธาตุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของขยายเครือข่ายความรู้ต่อความสำคัญของพระธาตุ หรือลดเครือข่ายความรู้ต่อความสำคัญของพระธาตุลง ซึ่งทั้งหมดมีความเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมในสังคมสมัยใหม่เป็นสำคัญ

ในยุคที่การคมนาคมและการสื่อสารได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็ว พระธาตุบางองค์ที่ตั้งอยู่ในบางท้องถิ่นได้ตกอยู่ในกระแสแห่งการโฆษณาประชาสัมพันธ์ที่มีพลังมากขึ้น กระแสการประชาสัมพันธ์ดังกล่าวมิใช่เป็นการโฆษณาอันแบบปากต่อปาก หรือด้วยคำานานที่กระจ่ายไปโดยพระสงฆ์หรือบุคคลากรทางศาสนาในแบบที่ผ่านมาในอดีต แต่เป็นการโฆษณาประชาสัมพันธ์ที่เกิดจากความสามารถในการใช้สื่อที่มีอยู่อย่างกว้างขวางหลายรูปแบบ ซึ่งปัจจุบันเป็นเรื่องที่จะปฏิบัติหรือเข้าถึงสื่อเหล่านั้นได้ไม่ยากนัก เช่น ป้ายคัดเอาท์ สื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เรื่อยไปจนถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ พลังแห่งการประชาสัมพันธ์อย่างใหม่ได้ทำให้ผู้คนจากทั่วทุกสารทิศทั้งใกล้-ไกล เรื่อยออกไปถึงต่างประเทศได้หลั่งไหลกันเข้ามายังพื้นที่ตั้งของพระธาตุมากขึ้นเรื่อยๆ และเป็นไปอย่างไม่จำกัดช่วงเวลา³⁶ ซึ่งส่วนมากล้วนแต่มาจากการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ดังนั้นวัดพระธาตุหลายๆ แห่งในล้านนาจึงได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในทุกๆ ระดับไปโดยอัตโนมัติ นอกไปจากการเป็นปูชนียสถานสำคัญที่เคยทำหน้าที่โยงยึดแต่เฉพาะชุมชนภายในท้องถิ่นเท่านั้น ซึ่งก็มีพระธาตุในชุมชนต่าง ๆ อีกไม่น้อยที่มีความพร้อมหรือมีความพยายามที่จะเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกระแสการท่องเที่ยวนี้ด้วย

ปัจจุบันเราพบว่ามิ้วัดในชุมชนต่าง ๆ ของล้านนาจำนวนไม่น้อยที่ได้สร้างและสถาปนาพระธาตุขึ้นมาใหม่ ซึ่งบางองค์ก็ใหญ่โตโอ้อ่ากว่าวัดพระธาตุดั้งเดิมซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน

³⁶ สมัยก่อนการแสวงบุญตามพระธาตุต่าง ๆ ในล้านนาจะมีกำหนดขึ้นจากช่วงเวลาที่สัมพันธ์กันกับกระบวนการผลิตในระบบเกษตร

มาก่อนเสียอีก ซึ่งต้องถือว่าเป็นบุญสถานอย่างใหม่ของชุมชนยุคใหม่ที่พร้อมจะเข้าสู่กระแสการประชาสัมพันธ์ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชนตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดพระธาตุบางแห่งเป็นที่รู้จักของผู้คนโดยทั่วไปก็ด้วยอาศัยความสามารถส่วนบุคคลของพระสงฆ์เป็นสำคัญซึ่งบางแห่งก็ดูจะรับรู้ความสำคัญของพระสงฆ์มากกว่าเรื่องราวของพระธาตุเองด้วยซ้ำ เช่น การเป็นประธานบูรณะปฏิสังขรณ์วัดและพระธาตุต่างๆของครูบาศรีวิชัย ครูบาชัยวงศา ครูบาพรหมจักร หรือบรรดาครูบารวมสมัยที่ยังหนุ่ม ๆ อีกหลายวัด ประวัติของพระสงฆ์เหล่านี้บางองค์ก็เป็นที่รู้จักของผู้คนรุ่นใหม่ทั้งในชุมชนท้องถิ่นเองและชุมชนอื่น ๆ มากกว่าตำนานเรื่องพระธาตุที่ประดิษฐานอยู่เสียอีก นอกจากนั้นพระสงฆ์เหล่านี้ยังมีคุณวิเศษที่ชาวบ้านเชื่อว่าสามารถแปรสภาพแห่งอธิษฐานของตนให้กลายเป็นพระธาตุได้ ดังนั้นชาวบ้านยังสามารถสถาปนาพระธาตุเจดีย์ภายในชุมชนของตนเองใหม่ได้เช่นกัน

แต่อย่างไรก็ดีพรพิไล เลิศวิชาได้เสนอมุมมองในเรื่องการสร้างพระธาตุใหม่ของชุมชนล้านนาที่ต่างไปจากคำอธิบายของผู้เขียนที่เสนอมานี้ว่า “การสร้างรอยพระบาทและพระธาตุประจำวัดของหมู่บ้านขึ้นใหม่เพิ่มเติม เป็นความพยายามที่จะทำให้หมู่บ้านหรือวัดของหมู่บ้านมีความหมาย มีที่ยืนแจ่มชัดอยู่ในใจของเขาเองรวมทั้งต่อหน้าหมู่บ้านอื่นหรือผู้อื่น เพราะพระบาทและพระธาตุมีความหมายถึงความศักดิ์สิทธิ์ หมายถึงนิมิตหมายแห่งความรุ่งเรืองของหมู่บ้านในอนาคต มีนัยความหมายว่า หมู่บ้านจะยังยืนสถาพรสืบไป ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการให้หมู่บ้านของตนมีพระธาตุและพระบาทจำลอง”³⁷ และก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ที่ทำให้วัดพระธาตุเก่าแก่ของชุมชนในบางแห่งเสื่อมจากการเป็นศูนย์กลางของชุมชนใหม่ๆ ที่ขยายความต้องการในเรื่องการสร้างพระธาตุขึ้นในชุมชนของตนเองได้สำเร็จ ดังนั้นการต้องออกไปดูแล้ววัดอื่นภายนอกชุมชนตนจึงกลายเป็นเรื่องนอกเหนือความจำเป็น ดังตัวอย่างที่ได้กล่าวไปแล้ว

ประเพณีขึ้นธาตุพิธีการและงานม่วนจัน

เมื่อชาวล้านนามีศรัทธาในองค์พระธาตุการรวมตัวกันทางสังคมก็เกิดขึ้น โดยเฉพาะการรวมตัวกันเป็นการเฉพาะในวันสำคัญที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งหรือหลายชุมชนกำหนดร่วมกันขึ้น เพื่อการระลึกถึงประวัติศาสตร์หรือความสำนึกร่วมกันภายใต้พิธีกรรม ซึ่งแน่นอนว่าช่วงเวลาแห่งพิธีกรรมย่อมมีเหลือไว้สำหรับความบันเทิงใจในรูปแบบต่างๆร่วมอยู่ด้วย

ภายในกำหนดระยะเวลาหนึ่งๆของปี ชาวล้านนาก็มักจะมีช่วงเวลาแห่งกิจกรรมและพิธีกรรมที่มากขึ้นกว่าปกติโดยเฉพาะเมื่อเว้นว่างจากการทำมาหากินในชีวิตประจำวัน ประเพณีเดือน ๘ ของล้านนา ในช่วงเดือนพฤษภาคมถือเป็นเดือนของประเพณีขึ้นธาตุ เนื่องจากเดือนดังกล่าวเป็นช่วงเดือนที่ตรงกับวันประสูติ ตรีสุวั และปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ชาวล้านนามักจะเดินทางออกนอกพื้นที่ของตนเพื่อไปแสวงบุญตามพระธาตุต่างๆที่ตนและชุมชนนับถืออยู่ ซึ่งแน่นอนว่าพระธาตุที่ไปในโอกาสพิเศษเช่นนี้ต้องเป็นพระธาตุสำคัญของเมืองเป็นจอมธาตุของอาณาเขตพื้นที่ขนาดใหญ่ที่รวมเอาชุมชนทั้งหลายไว้ ภายใต้ประวัติศาสตร์ร่วมเดียวกันหรือปีเกิดเดียวกัน เช่น คนในตัวเมืองเชียงใหม่ก็จะไปไหว้พระธาตุดอยสุเทพ คนลำพูนก็ไหว้พระธาตุหริภุญไชย คนแถบ

³⁷ ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน: ๕๑

จอมทองก็ให้พระธาตุจอมทอง เป็นต้น ซึ่งฐานะแห่งจอมธาตุเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับการเป็นพระธาตุประจำปีเกิดด้วย เช่น คนเกิดปีมะเมียก็ไปขึ้นธาตุดอยสุเทพ คนเกิดปีไก่ก็ไปหริภุญไชย เป็นต้น

พรพิไล กล่าวถึงการรวมคนโดยประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุว่า “ประเพณีสร้างน้ำพระธาตุในเดือนแปด (ล้านนา) อันเป็นประเพณีศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน มีลักษณะพิเศษ เพราะเป็นวันที่หลายสิบหมู่บ้านมุ่งหน้ามาสรงน้ำพระธาตุองค์เดียวกัน...ดังนั้นการสร้างน้ำพระธาตุและพระบาทของกลุ่มน้ำหรือท้องถิ่น จึงเป็นประเพณีร่วมของชุมชน เป็นความทรงจำร่วมของชุมชนที่มีเครือข่ายใหญ่กว่าระดับหมู่บ้านหรือหลาย ๆ หมู่บ้านรวมกัน”³⁸

การสร้างน้ำพระธาตุ เป็นประเพณีของล้านนามานานมีทั้งที่สร้างโดยตรงที่ตัวพระธาตุ และสร้างโดยอ้อมบนพระธาตุเจดีย์ซึ่งบรรจุพระธาตุเอาไว้ภายใน ประเพณีสร้างน้ำพระธาตุนั้นชาวล้านนาถือว่ามีความสำคัญแม้ในปัจจุบัน เราพบว่างานสร้างน้ำพระธาตุได้ถูกบรรจุให้เป็นวันหยุดงานของชุมชนล้านนาวันหนึ่งตามปฏิทินของหมู่บ้านซึ่งไม่เกี่ยวกับการหยุดงานในปฏิทินของราชการ³⁹ การสร้างน้ำคือการทำความสะอาดโดยเคาะพด้วยเครื่องบูชาของหอม เช่นการเจียน้ำหอม และดอกไม้ลงในน้ำสรง พร้อมไปกับการทำความสะอาดด้วยการใส่ขมิ้นสับบอยซึ่งเป็นธรรมเนียมเดียวกันกับการรดน้ำขอพรผู้ใหญ่ในประเพณีสงกรานต์ของชาวล้านนา สังเกตได้ว่าธรรมเนียมการสร้างน้ำพระธาตุนั้นเป็นการสร้างแล้วสร้างอีกจนอาจถือได้ว่าเป็นหนึ่งในธรรมเนียมการทำความสะอาดต่อพระธาตุประการหนึ่ง ดังปรากฏในตำนานล้านนาที่กล่าวถึงพระธาตุวัดสวนดอกที่มีจำนวนการสร้างน้ำพระธาตุอย่างน้อยก็สองครั้ง คือตั้งแต่พระสุมนได้นำพระธาตุมาให้พระเจ้ากือนาทอดพระเนตรความว่า “...ท้าวกือนาก็นิยมมากนัก จึงหื้อสร้างด้วยสุคันโธทกต่าง ๆ ในสถูปคำ...” และเมื่อจะสถาปนาพระธาตุลงในพระเจดีย์ดังความว่า “ถึงวันอันจักสถาปนา ท้าวภิไลนำแลมหาสุมนะเจ้าจึงอาราธนาธาตุพระพุทธรูปเจ้ามาใส่สถูปคำแล้วก็สร้างด้วย สุคันโธทก...”ส่วนกรรมวิธีสร้างน้ำพระธาตุแต่โบราณของล้านนาจะกระทำด้วยวิธีการเทน้ำอบ น้ำหอมลงไปจนท่วมตัวพระธาตุอย่างประเพณีการสร้างน้ำพระธาตุจอมทองในปัจจุบันนั่นเอง เพราะสอดคล้องกับบันทึกในตำนานพระธาตุวัดสวนดอกเมื่อครั้งพระเจ้ากือนาทรงสร้างพระธาตุด้วยน้ำหอมแล้วพระธาตุก็แสดงปาฏิหาริย์ว่า “...ฟุ้งอยู่เหนือน้ำเต็มสถูปคำ...ฟุ้งก็ปะทักขิณะเหนือหน้า...”⁴⁰ และ “...เมื่อมหาสุมนเถรเจ้าแลนำเอาธาตุพระพุทธรูปเจ้าออกจากน้ำ อันมีในสถูปคำ...”⁴¹

นอกจากการสรรสร้างบูชาเมืงพระธาตุด้วยน้ำหอมน้ำปรุงแล้ว ก็ยังมีการสร้างน้ำพระธาตุภายนอกในส่วนของตัวสถาปัตยกรรมทรงเจดีย์อีกด้วย เช่นการสร้างพระธาตุหริภุญไชย การสร้างสร้างน้ำพระธาตุดอยสุเทพ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการบูชาสรรสร้างพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน เป็นการโยงยึดร่วมใจกันของคนจากหลาย ๆ ชุมชนเพื่อรวมตัวกันมากระทำการบูชาพระธาตุด้วยน้ำหอมเครื่อง

³⁸ ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน: ๕๐

³⁹ รายละเอียดหาอ่านได้ในหนังสือเรื่องชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน หน้า ๑๔๓ เรื่องวันหยุด

⁴⁰ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒: ๑๗๔

⁴¹ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒: ๑๗๖

นอกจากการสรรสร้างบูชาเมตพระธาตุด้วยน้ำหอมน้ำปรุงแล้ว ก็ยังมีการสรงน้ำพระธาตุภายนอกในส่วนของตัวสถาปัตยกรรมทรงเจดีย์อีกด้วย เช่นการสรงพระธาตุหริภุญไชย การสรงน้ำพระธาตุคอกยสุเทพเป็นต้น ซึ่งถือเป็นการบูชาสรงพระธาตุที่บรรจุอยู่ภายใน เป็นการโยงยัดร่วมใจกันของคนจากหลายชุมชนเพื่อรวมตัวกันมากระทำการบูชาพระธาตุด้วยน้ำหอมเครื่อง

ให้มาบูชาพระธาตุ ทุกคนจะรวมตัวกันถึงสายเชือกชักรอกหม้อน้ำหอมขมิ้นส้มป่อยที่ทุกคนนำมาใส่รวมกันไว้ชักขึ้นไปรดสรงถวายพระธาตุเป็นแถวไปซึ่งทุกคนได้เข้าไปร่วมด้วยความเต็มใจพร้อมไปกับการอธิษฐานบูชา

หม้อน้ำหอมขมิ้นส้มป่อย และการตั้งแถวของฝูงชนเพื่อชักรอกหม้อน้ำหอมขึ้นไปสรงพระธาตุ

งานบูชาพระธาตุมีระบบการเข้ามามีเกี่ยวข้องโดยตรงจากวัดอุสมบัติซึ่งผู้ศรัทธาถวายไว้ให้แก่พระธาตุด้วย การจำหน่ายของบูชาพระธาตุนั้นน่าจะเป็นสิทธิขาดของสงฆ์ซึ่งอยู่ดูแลวัดที่จะจัดการจำหน่ายเพื่อปัจจัยกลับมาบำรุงพระธาตุและถาวรวัตถุต่าง ๆ ภายในวัดที่ประดิษฐานพระธาตุ ซึ่งผู้ซื้อของพระธาตุจะเรียกว่า “บูชา” เอาสิ่งของนั้นมาด้วยการแลกกับเงินทำบุญที่ส่วนใหญ่มักจะด้วยมูลค่าที่มากกว่าของนิคหน้อยหรือถ้ามากกว่าก็จะดีด้วยถือเป็นการทำบุญไปด้วยในตัว แต่จะไม่นิยมจ่ายด้วยมูลค่าที่น้อยกว่าวัตถุเพราะเท่ากับเป็นการเบียดบังของสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นบาปหนัก

ธรรมเนียมการบูชาพระธาตุด้วยการจำหน่ายทรัพย์สินของพระธาตุแล้วนำวัตถุปัจจัยที่ได้นั้นมาบำรุงพระธาตุนั้นเป็นธรรมเนียมที่มีในล้านนามาแต่โบราณดังที่มีกล่าวในตำนานพระธาตุเจดีย์หลวงว่า “พระยาภิฑูรดาจารย์มหาเจติยะเจ้าตั้งแต่ยอดถึงตีนธรณี ด้วยผ้าจันผ้าใต้เทศลาดปูไว้ ๓ วัน แล้วเลิกลงตายๆแลที่ได้เงิน ๒๘๐๐ เงิน ก็หื้อเป็นค่าทองจิงโกพอกมหาเจติยะเล่าแล”^{๔๒} และธรรมเนียมนี้ยังได้รับการปฏิบัติสืบต่อมาถึงปลายสมัยราชวงศ์มังรายดังความว่า “ถัดนั้นพระยาอ้ายกิติ พระยาทรายกิติ ถัดนั้นพระยาแม่กุกิติ ก็บ่ยังละเสียยังปเวณีแห่งท้าวพระยาอันล่วงแล้ว ก็หื้อลาดผ้าตามตามประทีสปูซาอบรมตามปเวณี”^{๔๓} การจัดสรรปัจจัยในการดูแลวัดนั้นนอกจากคณะสงฆ์แล้วน่าจะมีเจ้าหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของวัดในแต่ละแห่งเป็นผู้ทำหน้าที่บริหารจัดการร่วมอยู่ด้วย เหมือนกับตำแหน่งไวยาวัจกร^{๔๔} ซึ่งเราพบอยู่ในบันทึกตำนานล้านนาว่า “หมื่นวัดสวนดอกไม้

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน : ๑๖๔-๑๖๕

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน : ๑๖๕-๑๖๖

^{๔๔} ผู้ทำหน้าที่แทนสงฆ์เกี่ยวกับการเบิกจ่ายเงิน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ : ๗๖๕)

ชื่อว่าสรววิชา⁴⁵ ซึ่งคำว่า “หมื่นวัด” น่าจะเป็นตำแหน่งกรรมการของวัดสวนดอกไม้ นอกจากนั้น ยังมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงขึ้นไปอีกที่ทำหน้าที่รักษาพระธาตุตั้งชื่อตำแหน่งว่า “แสนมหาธาตุ”⁴⁶ เป็นต้น ซึ่งเมื่อดูจากบันทึกแล้วก็พบว่า “หมื่นวัด” น่าจะเป็นตำแหน่งที่มีบทบาทต่อชุมชนล้านนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศาสนาไม่น้อยเพราะว่าสามารถบังคับกะเกณฑ์เอาแรงงานของวัด(ข้าววัด)ไปใช้ใน งานศาสนานบนพื้นที่ปกครองของตัวได้ อาจมีความเป็นไปได้ว่าตำแหน่ง “หมื่นวัด” และ “แสน มหาธาตุ” ก็คือหัวหน้า “หมววัด” ซึ่งได้ปรากฏเป็นระบบอันมั่นคงในล้านนามาจนปัจจุบันนี้ก็มี ความเป็นไปได้

งานขึ้นธาตุถือเป็นงานปอย⁴⁷ ประเภทหนึ่งของล้านนาที่มีความสัมพันธ์กับระบบ “หมววัด” ซึ่งพรพิไล กล่าวถึงรายละเอียดในการจัดงานปอยไว้ว่า “ในงานปอยมีสิ่งสะท้อนภาพเครือข่ายของ ลุ่มน้ำตามวัฒนธรรมที่หมู่บ้านบนลุ่มน้ำนั้นสร้างขึ้นมาได้แก่ขบวนแห่ครัวตานเรียกว่า “ครัวตาน หัววัด” มีผู้ถือป้ายบอกชื่อหมู่บ้านและหัววัดที่สังกัด หัววัดจะมาพร้อมกับต้นเงินจากหมู่บ้านของ ตน นำเงินมาร่วม”หอม”กับวัดที่จัดงานปอย ในสมัยใหม่นี้ต้องจัดที่จอดรถและปักป้ายไว้ด้วยว่าที่ จอดรถหัววัด ในวัดจะมีป้ายบอกสถานที่ที่วัดต่างบ้านต่างถิ่นจะเข้าไปรับพรจากพระสงฆ์มีข้อความ ว่า “ปั้นปอนหัววัด”(ให้พรหัววัด) ณ จุดปั้นปอนหัววัดนี้จะมีการ “รับหัววัด” เป็นการต้อนรับที่ เนื่องจากท้องถิ่นต่างบ้าน คณะกรรมการวัดจะออกไปต้อนรับหัววัด รับพระก่อน และลูกบ้านจะขึ้น ไปบนประมพิธี วัดจะขอให้พระผู้อาวุโสมาเป็น “เจ้าปอน”คอย “ปั้นปอน” ให้ “ศรัทธาหัววัด”⁴⁸

ดังนั้นงานขึ้นพระธาตุหรือบูชาพระธาตุประจำปีจึงเป็นการระดมทุนทางวัตถุครั้งสำคัญครั้ง หนึ่งเพื่อการบำรุงพระธาตุ ระบบตลาดได้มีบทบาทเป็นกลไกสำคัญส่วนหนึ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการอุปถัมภ์บำรุงพระธาตุนอกจากเรื่องกำไรทางการค้าแล้วก็มี การจ่ายค่าเช่าที่ และค่าบำรุงน้ำไฟ ให้กับวัด พร้อมกันนั้นการติดตลาดก็เป็นองค์ประกอบของความม่วนจันส่วนหนึ่งในงานบูชาพระ ธาตุด้วย สำหรับสินค้าก็มีตั้งแต่ของกิน เครื่องอุปโภคบริโภคทั้งที่ผลิตได้เองในท้องถิ่นหรือนำเข้า มาจากภายนอก เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป ผงซักฟอก สบู่ ของเล่นเด็ก ฯลฯ เรื่อยไปจนกระทั่งเครื่อง ประกอบในพิธีกรรมการบูชาพระธาตุอันได้แก่ ดอกไม้ ธูปเทียนไปถึงน้ำขมิ้นสัปปาย เป็นต้น

⁴⁵ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม๒: ๒๙๐

⁴⁶ ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม๒:๓๐๐

⁴⁷ งานพิธีต่าง ๆ ถิ่นงานใหญ่ เช่น ประเพณีฉลองการวัดของวัด เรียก ราชบัณฑิตสถาน พ.ศ.๒๕๒๕:๔๒๓)

⁴⁸ ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำหายน:๑๓๖

ชนงานบวช เรียกว่าปอยน้อย(พจนานุกรมฉบับ

สภาพตลาดงานสงฆ์พระธาตุหริภุญไชย

พรพิไล ได้กล่าวถึงระบบตลาดในล้านนาว่าเป็นระบบที่มีเครือข่ายซึ่งเกิดขึ้นมานานหลายร้อยปีที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรวมคนในเครือข่ายเพื่อร่วมกันประกอบพิธีกรรมสำคัญของชุมชน ๒ ระบบ ได้แก่ ระบบเครือข่ายการถือผี(เครื่องตระกูล) และ ระบบหมวตวัด ที่ต่างก็ต้องมี “ของต๋อน” ซึ่งเป็นผลผลิตหรือสินค้าติดไม้ติดมือมาฝากญาติมิตรของตนซึ่งส่วนหนึ่งก็นำมาขายด้วย การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างคนในเครือข่ายดังกล่าวทำให้เกิดการประชาสัมพันธ์ผลผลิตหรือสินค้าของแต่ละคนหรือชุมชนไปในตัว พร้อมไปกับการรับข่าวสารในเรื่องผลผลิตที่แต่ละท้องถิ่นมีด้วย

เครือข่ายลุ่มน้ำทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้าและผลผลิตต่อกันโดยเฉพาะเมื่อมีการจัดงานไหว้พระธาตุที่ใดเครือข่ายย่อมไปพบปะกันเสมอในพิธีเหล่านั้น คนในเครือข่ายจะรู้กำหนดระยะเวลาแห่งการนัดหมายกันด้วยการนับปฏิทินการไหว้พระธาตุ “เดือน ๘ เป็งเริ่มไหว้พระธาตุจอมทอง อ. จอมทอง ถัดไปเป็นพระธาตุหริภุญไชย พระบาทยังหวัด พระธาตุทุ่งดุม และวัดน้ำบ่อหลวง ตามลำดับ”⁴⁹

คราวนี้จะหันกลับมาพิจารณาถึงองค์ประกอบแห่งความสนุกสนานม่วนจันทน์กันของประเพณีขึ้นธาตุหรือการสงฆ์พระธาตุกันบ้างว่ามีอะไร

ความม่วนจันทน์ของผู้ไปนมัสการพระธาตุก็น่าจะเริ่มขึ้นตั้งแต่การเดินทางที่ต้องมีการเตรียมตัวกันมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่ความเจริญทางด้านการคมนาคมยังไม่ถึง เรื่อยไปจนถึงบรรยากาศของงาน การเตรียมตัวของผู้คนที่จะไปไหว้พระธาตุบางครั้งอาจดูเหมือนเป็นภาระแต่ทุกคนก็น่าจะเต็มใจเพราะนอกจากจะเป็นบุญกุศลแล้วก็ยังเป็นการพักผ่อนสังสรรค์กันอย่างใกล้ชิดภายนอกสถานที่ระหว่างคนในชุมชนเดียวกันและกับคนต่างชุมชนด้วย ในสมัยก่อนที่การคมนาคมจะติดต่อถึงกันได้สะดวกรวดเร็วอย่างทุกวันนี้การไปไหว้พระธาตุมักไปด้วยการเดินเท้า ไปกันเป็นหมู่บ้าน ซึ่งจะต้องเตรียมตัวเพื่อการนอนค้างอ้างแรมกลางทางหรือไม่ก็ที่บริเวณงานไหว้พระธาตุเพื่อร่วมพิธีกรรมรวมหมู่ที่พระธาตุ มณี พยอมยงค์กล่าวถึงการเตรียมตัวขึ้นธาตุของชาวล้านนาว่า “การเดินทางออกจากบ้านของตนเดินทางไปพักแรมที่ห่างไกล คือสถานที่พระธาตุเจดีย์ตั้งอยู่นั้น ชาวล้านนาจะเตรียมข้าวปลาอาหาร โดยมากเป็นอาหารแห้งหรืออาหารสดไปพร้อมกับนำหม้อหนึ่งไห ข้าวไปด้วยสำหรับหุงต้มและนั่งข้าว การไปนิยมไปกันเป็นหมู่บ้าน มีเจ้าอาวาสของวัดนำไปชาวล้านนาที่เป็นศรัทธาทำบุญวัดนั้นจะช่วยกันเตรียมอาหารไปกันมาก เพราะสมัยโบราณไม่มีตลาดสดซื้อขายกันง่ายอย่างปัจจุบัน ทั้งหมดจะพากันออกเดินทางจากบ้านไปไกล บางครั้งเป็นเวลา ๒-๓ วัน หรือมากกว่านั้น เข้าป่าขึ้นเขาอย่างไปนมัสการพระบรมธาตุดอยสุเทพ ก็ต้องขึ้นเขาไปจากเมืองเป็นระยะทาง ๑๐ กิโลเมตร ดังนั้นเมื่อเดินทางไปถึงก็ต้องพักแรมอยู่นมัสการ อบรมสมโภชเป็นเวลาหลายวันจึงจะกลับบ้าน สะเบียงอาหารต่างคนก็ต้องเตรียมไปอย่างเพียงพอ เพราะต้องทำเผื่อถวายพระสงฆ์ไปด้วย มากน้อยตามศรัทธาตน”⁵⁰ สำหรับยุคปัจจุบันที่การเดินทางสะดวกและอาหารมีอย่างเหลือเฟือนั้นเราพบว่าในงานขึ้นธาตุในช่วงของพิธีกรรมทั้งเช้าและค่ำจะมีการตั้งโรงทาน และ

⁴⁹ ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน:๒๑๓

⁵⁰ ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย:๑๐๔

อาหารมีอย่างเหลือเฟือนั้นเราพบว่าในงานขึ้นธาตุในช่วงของพิธีกรรมทั้งเช้าและค่ำจะมีการตั้งโรงทาน และมีการแจกอาหารของบรรดาผู้ศรัทธาให้แก่ผู้มาร่วมงานได้รับทานกันตลอดเวลาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเวลาสวดเบิกหรือสูตรเบิก ที่จะสวดกันถึงรุ่งเช้า

งานขึ้นธาตุนั้นในบางโอกาสหรือหลายกรณีก็จะมีพิธีกรรมสำคัญที่เรียกว่า “การนมัสการ อบรมสมโภช” และการเดินประทักษิณ หรือ “ผัดตะลัน” รอบองค์พระธาตุเจดีย์ โดยเริ่มจากพระสงฆ์ของแต่ละหมู่บ้านจะไปรวมตัวกันที่พระธาตุองค์ใดองค์หนึ่งที่นัดหมายกันในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ตอนเย็นจะมีการสวดมนตร์ให้พระเมื่อเสร็จแล้วพระสงฆ์ก็จะนำประชาชนเดินเวียนขวารอบองค์พระธาตุเจดีย์ ๓ รอบจนเสร็จพิธีด้วยการนำดอกไม้ธูปเทียนไปปักไปวางไว้ที่องค์พระธาตุเจดีย์ ต่อไปก็จะเป็นการสวดพระสูตรต่างๆ อย่างเต็มจนถึงตอนดึกก็จะเป็นการสวดทำนองด้วยพระสงฆ์จำนวน ๕ รูป การสวดในพิธีนี้เรียกว่า “สวดเบิก” เป็นการกล่าวถึงช่วงเวลาแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งแบ่งเป็นสี่วาระประกอบด้วย ปฐมวาร ทุติยวาร วิปัสณาภูมิ พระมาลา และให้พระเมื่อสวดเสร็จก็ถึงยามสุดท้ายใกล้รุ่งซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เมื่อนั้นก็จะมีการทำพิธีเปิดพระเนตร พระพุทธรูปหากมีการสมโภชพระพุทธรูปด้วย

คราวนี้ความม่วนจ๋ันก็อยู่ตรงก่อนพิธีกรรมทางศาสนา หรือในช่วงที่ว่างจากพิธีกรรมทางศาสนาก็อาจจะมีการแสดงต่างๆ ให้ได้คลายความง่วงและเมื่อยขบบ้าง เช่น การมีวงปี่าตเมือง บรรเลง(ปี่พาทย์พื้นเมือง)ซึ่งมีเสียงสดใสบรรเลงคั่นกับพิธีการทางศาสนา ก็จะพบว่ามักจะมีผู้เบิกบานกับสุรามาว่าฟ้อนหน้าวงอยู่เสมอ เป็นที่รื่นเริงใจแก่ผู้ได้พบเห็นด้วย หรือไม่ก็มีการจุดบอกไฟ การจุดโคมลอยซึ่งเป็นที่ยินชอบของเด็กๆ ทุกคนที่ตามผู้ปกครองไปวัด ความม่วนอีกอย่างคือการได้พบปะสังสรรค์กันพร้อมไปกับการรับประทานอาหารและการเคี้ยวเมี่ยงกันเป็นความสุขอย่างหนึ่งของชาวบ้านล้านนาหลังจากที่ตรากตรำทำงานหนักมากับชุมชนตลอดฤดูฝน

พิธีกรรมและงานม่วนจ๋ันในประเพณีขึ้นธาตุ

บทส่งท้าย

พระธาตุมีความสำคัญกับชาวล้านนาในหลายมิติด้วยกัน ซึ่งแต่ละมิติก็เกาะโยงเกี่ยวยึดกัน อยู่ในวิถีการดำเนินชีวิตของทั้งผู้คนและชุมชนของล้านนาเอง ความเกาะเกี่ยวโยงยึดกันในชุมชนล้านนานั้นมีทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นเอง และที่คล้ายหรือเหมือนกับท้องถิ่นหรือภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งโดยหลักทั่วไปก็เป็นการผสมผสานความเป็นตัวตนของตนบนเส้นแกนแห่งความหลากหลายในวัฒนธรรมของผู้อื่น ลักษณะดังกล่าวถือเป็นการวิวัฒน์และพัฒนาไปเพื่อความเหมาะสมทั้งต่อสภาพแวดล้อม ระยะเวลา และเหตุการณ์ในแต่ละช่วงสมัย ซึ่งเป็นปัจจัยอันอาจเกิดจากกระบวนการบีบบังคับให้ยอมจำนน หรือการพร้อมยอมที่จะเปลี่ยนตัวเองเพื่อประโยชน์อันจะมียิ่งๆขึ้นไปที่เกิดกับทั้งตนเองและสังคมที่ตนอาศัย เหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์ต้องดำรงตนอยู่บนแนวคิดเรื่องการยอมรับและปรับใช้ไปตามความจำเป็น

ก็ถ้าหากแม้ชุมชนและสังคมในล้านนาจะดำรงตนอยู่แต่กับโครงสร้างทางสังคมของตนเอง แต่อย่างเดียวยุคเราก็จะไม่พบกับความยิ่งใหญ่เสมอหน้าเทียมตาเทียบเท่าสังคมอื่นๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ได้ และชุมชนล้านนาก็คงจะล่มสลายไปได้ กระบวนการดูดซับและกลืนกลายหายไป ในสังคมอื่นที่มีการปรับตัวได้ดีกว่า แต่จากการศึกษาเราพบว่าระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของล้านนามิได้เป็นเช่นนั้น ตัวตนของชุมชนและความภูมิใจต่อความเป็นตัวตนของตนของชุมชนล้านนายังคงมีอยู่เพราะล้านนามิทั้งกระบวนการเปิดรับ คัดกรอง และปรับใช้จนเกิดประสิทธิภาพส่งผลสืบมาถึงปัจจุบันนี้

โครงสร้างทางสังคมแบบเกษตรที่อิงตนอยู่กับแนวคิดของพระพุทธศาสนาของล้านนา เป็นแนวคิดพื้นฐานที่ถูกพัฒนาขึ้นจากจุดแข็งที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว ให้โยงยึดเข้ากับระบบใหญ่ซึ่งได้แก่พุทธศาสนาได้อย่างมั่นคงและกลมกลืนสืบมาเป็นเวลาหลายร้อยปี วัฒนธรรมและแนวคิดที่มากับพระพุทธศาสนาเหล่านั้นได้ทำให้สังคมล้านนามิพัฒนาการทางสังคม และกลไกในการขยายตัวที่มั่นคงและใหญ่โตมากขึ้นจนทำให้ชุมชนขนาดเล็ก ที่ต่างคนต่างอยู่ค่อยๆ รวมตัวกันเป็นบ้าน เป็นเมือง และอาณาจักรในที่สุด ซึ่งแน่นอนพัฒนาการเหล่านั้นก็ย่อมต้องมีทั้งจุดดีจุดด้อยอยู่บ้างเป็นปกติ แต่สำหรับเนื้อหาเชิงโครงสร้างในชุมชนล้านนาย่อมมีความเกี่ยวโยงยึดกันอย่างมั่นคง และมีประสิทธิภาพ ซึ่งพระธาตุก็มีฐานะเป็นตัวโยงยึดทางสังคมระบบหนึ่งที่ทำให้เกิดการรวมพื้นที่ของคนและชุมชนที่หลากหลายให้เข้ามารวมกันทำกิจกรรมสร้างสรรค์ชุมชนและสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

แม้สถานการณ์ในปัจจุบันจะทำให้ภาพรวมความเข้มแข็งของท้องถิ่นล้านนาดูเหมือนว่าจะคลายความมั่นคงลงไป จุดแข็งบางอย่างก็ได้สลายและอ่อนกำลังลงเป็นอันมา แต่สำหรับสังคมบทของชาวล้านน่ายังคงดำรงความเป็นตัวตนของตนยัลลือคู่ไปกับกับแนวคิดและระบบเศรษฐกิจอย่างใหม่อยู่ตลอดมา ซึ่งในบางกรณีแนวคิดอย่างใหม่ก็ได้ทำให้ผู้คนในชุมชนเหล่านั้นเกิดความระส่ำระสายอยู่บ้าง แต่ก็ป็นธรรมดาอีกเช่นกันที่จะมีกลไกบางอย่างในชุมชนดึงรั้งจิตใจผู้คน

เหล่านั้นไว้ให้ต่อสู้กับปัญหาได้ มิให้วันไหวหรือถลาลึกลงสู่ปัญหามากนัก ซึ่งพระพุทธศาสนาที่ได้รับการปรุงแต่งจากท้องถิ่นเป็นคำตอบในการต่อสู้กับปัญหาเหล่านั้น เช่น การขอพรต่อพระธาตุและผีเทวดาอารักษ์ที่รักษาพระธาตุให้รักษาพื้นที่อาศัย อาณาจักรบ้านเมืองของตนให้เจริญวัฒนาสถาवरสืบไปเมื่อมีภัยพิบัติ ซึ่งนั่นก็มีใช้ทางปฏิบัติอันเดียวของสังคมแต่ชาวล้านน่ายังมีเครื่องมืออื่นๆเสริมทัพเข้าไปอีกในการรักษาตัวของตนให้ปลอดภัยในทางกายภาพ แต่สำหรับจิตใจแล้วพระธาตุและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆที่มาร่วมตัวกันบนพื้นที่ของพระธาตุคือกำลังสำคัญทางจิตที่จะบงการให้กายภาพมีพฤติกรรมที่มันใจยิ่งขึ้นต่อการแก้ปัญหา ซึ่งศาสนาก็มีเครื่องมือหลายอย่างเช่นกันที่จะรักษาพลไพร่ที่ศรัทธาตนเอาไว้ให้มีความปลอดภัยได้เช่นกัน

ปรากฏการณ์นี้ย่อมแสดงให้เห็นธรรมชาติในการปรับตัวของมนุษย์ว่าสามารถเลียนแบบและเทียบเคียงความรู้จากประสบการณ์ที่ตนเห็น เข้ามาปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาต่างๆได้ด้วยการฟังฟังและยืนอยู่บนสิ่งที่ตนมี ก็จะทำให้ปัญหาใหญ่คลี่คลายและผ่านพ้นไปได้ และถึงแม้ว่าปัญหาบางอย่างจะสร้างความเสียหายให้กับสังคมอย่างมากแต่นั่นก็เป็นกระบวนการลองผิดลองถูก ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการปรับตัวที่ต่อไปอาจนำผลสำเร็จมาสู่ตนเองและสังคมได้ในอนาคต

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, ชินมหามิทาน เล่ม ๒ ภาคภาษาไทย, เอกสารวิชาการ หอสมุดแห่งชาติ อันดับที่ ๒/ ๒๕๓๐
พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพฯ ๒๕๓๐
- วิทยา ประทุมธาราวัฒน์ : บรรณาธิการ, พระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุอภัยมหาสาร พระธาตุ
อรหันตสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, สำนักพิมพ์ธารบัวแก้ว นนทบุรี ๒๕๔๓
- อุดรคณาธิการ, พระ(ชวินทร์ สระคำ) จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษา
ฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร ๒๕๓๘
- น. ณ ปากน้ำ, ความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๘
- เอเดรียน สนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถาป, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ ๒๕๓๗
- วิเทศไพฑูณ, พระ (ว.ป.วีรยุทธ) , สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล, กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๔
- วชิรญาณวโรรส, กรมพระยา, ประมวลพระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณวชิรญาณวโรส ประวัติศาสตร์-
โบราณคดี, ที่ระลึกในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปีแห่งวันสิ้นพระชนม์, กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๔
- ศิลปากร, กรม, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดลำพูน
, พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๔
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม ๑๒, พิมพ์ครั้งแรก กรุงเทพมหานคร ๒๕๔๒
- สวนโมกขพลาราม, สำนัก, คู่มืออุบาสกอุบาสิกา ภาค๑-๒ ทำวัตรเช้าเย็น และสวดมนต์พิเศษบางบท
แปลไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒๙ กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๔
- สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย, กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๕
- นาคฤทธิ์, พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับสะแสง, พิมพ์ครั้งที่ ๑ เชียงใหม่ ๒๕๔๕
- พรพิไล เลิศวิชา, ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน, โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน ๓ ลุ่มน้ำในประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๕, พิมพ์แรก นนทบุรี ๒๕๔๖

มณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย รวมเล่ม, พิมพ์ครั้งที่ ๓ เชียงใหม่ ๒๕๓๗

เชียรชาย อักษรดิษฐ์, ตำนานพระเจ้าเลียบโลก : การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา,
โครงการวิจัยย่อยในกรอบของโครงการวิจัย: ขดเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบนทุนเมธีวิจัย
อาวุโส สกว. และทุนสนับสนุนฝ่ายชุมชนและสังคม สกว. ประจำปี ๒๕๕๘